

*ÉLETKERETEK
A BÖRTÖNÖN INNEN ÉS TÚL*

*Szubjektív
reszocializációs
esélyek*

Szerkesztő: Albert Fruzsina

Életkeretek a börtönön innen és túl

Szubjektív
reszocializációs
esélyek

Szerkesztő:
Albert Fruzsina

Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek

Szerkesztő: Albert Fruzsina

Életkeretek a börtönön innen és túl

Szubjektív reszocializációs esélyek

Szerkesztő: Albert Fruzsina

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

(Szociológiai Intézet)

2015

Készült az OTKA K 101325 jelű,

***Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek
című kutatás keretében.***

Kutatásvezető: Albert Fruzsina

© Szerzők, 2015

Szerkesztő: Albert Fruzsina

Szakmai lektor: Fiáth Titanilla

Kiadja: Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Körösekényi András

Olvaszószerkesztés, tördelés és borító: Kovács Mariann

Nyomás és kötés: OOK Press, Veszprém

ISBN print: 978-963-8302-47-2

ISBN online: 978-963-8302-48-9

Az online kötet elérhető (Szociológiai Tanulmányok 2015/2):

http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2015/albert_borton.pdf

ISSN: 2063-2258

Tartalom

Albert Fruzsina:

A kutatás bemutatása 7

Laki Ildikó:

Intézmény és fogság 13

Gál Levente:

A munkaerő-piacon innen, a börtönön túl.

A büntetés-végrehajtási intézetből szabadult rabok esélyei a legális munkaerő-piacon 23

Tóth Olga:

Rizikótényezők az első alkalommal végrehajtandó börtönbüntetésre ítélt férfiak

életútjában 59

Biró Emese:

A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönélményben

és a reintegrációban 73

Albert Fruzsina:

A börtönbüntetés hatása a baráti kapcsolatok alakulására 113

Albert Fruzsina – Biró Emese:

A sikeres reintegráció 143

Albert Fruzsina:

Summary of the results 167

Albert Fruzsina

A kutatás bemutatása

A börtönbüntetésre ítélt emberek száma a világ több országában (USA, számos EU tag-állam) növekvő tendenciát mutat, így egyre fontosabbá válik a társadalomba való vissza-illeszkedés (reintegráció, reszocializáció) folyamata, lehetősége, gátló és segítő tényezői, főként mivel az ismétlődő bűnelkövetés (visszaesés) is nagy arányban jellemzi az elítélteket. A represszív szemlélet előtörése és a prevenció háttérbe szorulása, nagyon korlátozott volta is megfigyelhető bizonyos országokban, noha az elrettentés, a büntetés nem feltétlenül a leghatékonyabb módja a bűnelkövetés visszaszorításának (Kerecsi 2000).

A börtönbüntetés, azaz a szabadság teljes elvonása a lehető legdrágább büntetés-fajta: 2002-ben egy férőhely létesítése egy börtönben 11,7 millió forintba került, míg egy fogvatartott napi költsége 4000 Ft. A börtönférőhelyek korlátozott száma, illetve magas ára nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is probléma (Hatvani 2006).

Szubjektív reszocializációs esélyek című, OTKA 101325 számú, 2011–2015 között zajló kutatásunk a magyarországi büntetés-végrehajtás intézményeiben fogvatartottak reintegrációjának lehetőségeit kívánta megismerni, abból a szemszögből, ahogy maguk a résztvevők látják. A kutatás célja annak feltárása volt, hogy egy viszonylag homogén csoport, az első alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt, 35 éven aluli, rövid (maximum 3 évig terjedő) büntetési tételű férfiakkal saját véleményük alapján milyen esélyei és lehetőségei vannak a társadalomba való visszatérésre, milyen segítő és hátráltató tényezőket észlelnek. A vizsgálati személyek kiválasztásának alapjául az szolgált, hogy egy a reintegráció szempontjából kevésbé problematikus csoportot (nem visszaesők, nem hosszú ítéletesek) próbáltunk választani, akik ugyanakkor szabadulás után szintén viselni fogják a börtönviseltség negatív megkülönböztető jegyét, és akiknek életében számos dimenzióban szintén egyfajta törés a letöltendő börtönbüntetés. Optimális esetben a börtönbüntetés letöltése után az emberek visszatérnek családjukhoz, elhelyezkednek, és „rendes adófizető polgár” válik belőlük.

A sikeres reintegráció csökkenti a visszaesés esélyét, azaz a közpénzek felhasználásának hatékonyságát is növeli. Az egyének szempontjából mind a formális, mind az informális csatornákon keresztül elérhető támogatáshoz való hozzáférés korlátainak felderítése segítheti a reintegrációs folyamat javítását, így az egész társadalom érdekeit is szolgálja. A visszailleszkedés szempontjából kiemelten vizsgálendő három terület: (1) a fogvatartott (személyisége, körülményei, élettörténete stb.), (2) a börtön (hatása, tevékenységei, programjai stb.) és (3) a társadalmi közeg jellemzői, az állam felelőssége. Miután a rossz társadalmi státuszú, marginalizált, esetleg etnikai szempontból is kirekesztett csoportok tagjai felülreprezentáltak a börtönnépességben, így több kutató a börtönt egyre inkább a társadalmilag marginalizált helyzetűek kontrolljának eszközeként szemléli (lásd pl. Christie 1991, 2004). Jelen kutatás, noha alapvető fontosságúnak tartja, csak a fogvatartottak szubjektív olvasatában megjelenve vizsgálja azokat a makrotársadalmi tényezőket (társadalmi egyenlőtlenségek, szegénység, diszkrimináció, társadalompolitika stb.), amelyek nagymértékben befolyásolják a vizsgált célcsoport szabadulás utáni életesélyeit.

Mivel a bebörtönzöttek száma növekszik, és jelentős szegmensük visszaeső bűnelkövető, nagyon fontos megismernünk a sikeres reintegráció tényezőit – jelen esetben maguknak a fogvatartottaknak a szemszögéből. Fiáth Titanilla (2013) egyik tanulmányában részletesen olvashatunk a fogvatartottak szabadulás utáni életével kapcsolatos elképzeléseiről, a börtönbeli túlélést segítő idealizált jövőkép potenciális veszélyeiről, a realitástól való távolságáról. A szerző rámutat arra, hogy a börtönbeli reszocializációs programok sikeressége érdekében legelőször is fontos lenne megismerni a fogvatartottak szabadulásra vonatkozó elképzeléseit és értékrendjét, illetve megemlíti azt a némiképp megalapozatlan elvárást, hogy a börtönbeli hasznos időtöltést biztosító programok egyben a reszocializáció céljaira is alkalmasak. Felveti, hogy a büntetés befejező szakaszában érdemes lenne nyitottabbá tenni a börtönöket amiatt is, hogy a valódi szabad, civil életbe belekóstoló fogvatartottak még szakképzett személyzet segítségével dolgozhassák fel tapasztalataikat, felkészültebben kezelhessék elvárásaik és valós lehetőségeik esetleges eltéréseit (Fiáth 2013).

Kutatásunk alapján policy-ajánlások is megfogalmazhatók. A visszailleszkedés vizsgálatában a kvalitatív, longitudinális, a fogvatartottak egy adott kohorszát követő, életútjukról részletes adatokat gyűjtő kutatások különösen fontosak lehetnek nem csak a börtönviselt emberek visszailleszkedésének segítésében, de a büntetőpolitika közép és hosszú távú alakításában is (McNeill–Weaver 2010: 11). Az alap-paradoxon az, hogy a büntetés-végrehajtás fő feladata épp attól a világtól való elzárás, amelybe ugyanakkor meghatározott idő elteltével vissza kell segítenie a fogvatartottakat.

Az 1979-es Bv kódex módosítására a társadalmi változások, illetve a Büntető Törvénykönyv 2012. évi változtatása miatt került sor, kutatásunk ideje alatt. A Parlament 2013. decemberében fogadta el az új, büntetés-végrehajtásról rendelkező 2013. évi CCXL törvényt, amely 2015. január elsejétől hatályos, azaz hatásait projektünk keretében nem tudjuk kimutatni. Mindenesetre sok egyéb előremutató elem mellett a törvény lehetőséget ad a reintegrációs tevékenység növelésére, a visszaesés kockázatának mérésére is.

Kutatásunk módszere idiografikus, induktív és exploratív. Idiografikus, mivel a személyes tapasztalatok tág körét próbálja megérteni; induktív, mivel általános törvényszerűségeket próbál feltárni a partikuláris esetek alapján; és feltáró jellegű, mivel a kutatás témáját illetően, főleg Magyarországon, korlátozottak az ismereteink. A kvalitatív módszer alkalmazásával jobban megérthető a vizsgált jelenség összetettsége, és lehetőség nyílik az egyéni szempontok, különbségek, látásmódok megjelenítésére is, ráadásul egy olyan hátrányos helyzetű csoport tagjait illetően, akik egyébként nehezen tudják véleményüket nyilvánosan artikulálni (Sofaer 1999). A kutatás módszertana Kathy Charmaz konstruktivista *grounded theory*-ja (Charmaz 2006, Kucsera 2008).

A börtönben készült és az utánkövetéses mélyinterjúkat az ATLAS.ti (7.0.83-as verzió) kvalitatív szövegelemző program segítségével elemeztük, az interjúk szövegeit a programba importálva és ezen belül elemezve. Elsősorban strukturális kódolást alkalmaztunk. Első lépésben az első és második körös interjú-vezérfonalban szereplő témakörök, kérdések alapján kódokat alkottunk (pl. *Bűncselekmény leírása, Munkavállalásban erősség/hátrány*). Az interjúk szövegét módszeresen végigelemezve ezekhez a kódokhoz soroltuk be a kódok által megjelölt témákhoz tartozó idézeteket. Az elemzés folyamán egyes témákból altémák bontakoztak ki, egy-egy jelenség további összetevőire következtettünk, illetve új elemzési szempontok bukkantak fel, amelyek alapján további kódokat hoztunk létre (pl. *Munka jelentősége a börtönben, Magányosság*), és hozzájuk rendeltük a megfelelő idézeteket. Az alapelemzésben lehetővé vált az egy vagy több kód alapján alkotott lekérdezések, „outputok” létrehozása, vagyis a kód(ok)hoz tartozó idézetek áttekintése. Ezzel párhuzamosan létrehoztuk az interjúk besorolási, csoportosítási szempontjait, amelyeket az ATLAS.ti dokumentumcsaládoknak nevez. A dokumentumcsaládok az interjúalanyok vagy az interjúhelyzet egy-egy jellemző vonását jelölik, mintegy változóként működve. Az interjúszövegekben megtalálható adatok, információk és elemzésük alapján az interjúkat besoroltuk ezekbe a dokumentumcsaládokba, vagyis az interjúkat a kialakított szempontok alapján csoportosítottuk. Ezzel egyrészt lehetővé vált a kódokhoz tartozó idézetek dokumentumcsaládok (pl. *Családi állapot, Iskolai végzettség, Börtönbüntetés helyszíne*) alapján történő szűrése, másrészt ezek a változók az SPSS-be vagy Excel-be exportálhatók és elemezhetők, átfogó és részletes képet nyújtva az interjúk fő jellemzőiről.

Kutatásunk tehát a visszailleszkedés nagyon komplex témaköréből egy kis szeletet célozott meg, és a fogvatartottak előtörténetének, lehetőségeinek, motivációinak, attitűdjének és elvárásainak tükrében próbálja megérteni a reintegrációt befolyásoló tényezőket. Ebben az értelemben tehát kutatásunk nem feltétlenül az „objektív tényeknek”, hanem inkább azok szubjektív megélésének feltérképezésére vállalkozik. Ennek érdekében eredetileg 120 félig strukturált mélyinterjú elkészítése volt a célunk, két hullámban. A résztvevőkkel interjúkat készítettünk szabadulásuk előtt 3–6 hónappal és szabadulásukat követően körülbelül 6 hónappal. Ezzel az utánkövetéses vizsgálattal megismerhetővé váltak a résztvevők várakozásainak és a ténylegesen megvalósuló élethelyzetüknek szubjektív értelmezési keretei. Az interjúkban részletes információkat gyűjtöttünk a fogvatartottak családi háttéréről, baráti, szomszédsági kapcsolatairól, iskolai élményeiről, munkaerőpiaci előéletéről, a börtönbüntetéshez vezető útról, a börtönlét tapasztalatairól, illetve a szabadulás utáni időszakra vonatkozó elképzeléseikről. A vizsgálati kontextusok az alapvető szocializációs közegekre, a családra, a tágabb kapcsolatrendszerre, munkaerőpiacra fókuszáltak. Kutatásunkból kiderül, hogy a fogvatartottak mennyire tartják hatékonynak az intézményrendszert, mennyire bíznak a különféle civil és állami szervezetek nyújtotta segítségben, illetve milyen informális csatornákon keresztül hozzáférhető támogatásra számíthatnak. Alapvetően alkalmazott jellegű kutatásunk tisztán elméleti jellegű kérdésekre is választ keres, például arra, hogy milyen reintegrációs lehetőségeik vannak a magyarországi börtönviselt embereknek. 80 interjú készült el 2012–2013 során nyolc magyarországi büntetés-végrehajtási intézetben.¹

A vizsgálatba került fiatal férfiak néhány jellemzőjét érdemesnek tartom még a részletes tanulmányok előtt bemutatni. A legtöbb interjút a baracskai büntetés-végrehajtási intézetben készítettük el, a legkevesebbet Szegeden. Interjúalanyaink ötöde volt budapesti, harmada falun, a legnagyobb csoport más városokban élt. Kétharmaduk 26 évesnél nem volt idősebb. 11 főnek nem volt befejezett általános iskolai végzettsége, míg csaknem minden második megkérdezett csak az általános iskolát végezte el. Harmaduk szakmunkás, és

¹ Az interjúkészítők személyét a BV-nek előzetesen jóvá kellett hagynia. Először a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától kellett beszerezni az általános kutatási engedélyt. Ehhez már szükség volt a teljesen kész első interjú-vezérfonalra, a kérdező cégre. Ennek az engedélynek a megadására egy többszereplős személyes egyeztetés után (minden bizonnyal a további, BvOP-n belüli egyeztetés miatt) hetekkel később került sor. Csak ezután kereshettük meg az egyes vizsgálatba bevonni kívánt börtönöket, melyek közül néhány csak hónapok múltán reagált megkeresésünkre. Az adott, már kapcsolatba vont BV intézmény ezután a mi előzetes feltételeink szerint leszűrte a fogvatartotti állományt, illetve esetenként (kérésünk nélkül) a szóba jöhető célszemélyeket nyilatkoztatta arról, részt vennének-e a vizsgálatban. Egy ilyen folyamat végeredményeként esett ki pl. a Váci BV Intézet a mintából. Emiatt további BV intézményekkel kellett felvenni a kapcsolatot, hogy a tervezett, megadott kritériumoknak megfelelő 80 személlyel elkészülhessen az interjú. Így végül a pályázatban előzetesen tervezett intézményekhez képest némi módosítással a következő intézetekben folyt az interjúkészítés: Veszprém, Pálhalma, Baracska, Szombathely, Szeged, Budapest, Kecskemét, Tököl.

csupán tizedük rendelkezik legalább érettségivel. A 80 interjúalanyunk negyede szerint van a börtönnek visszatartó ereje. Kétharmaduknak van börtönviselt ismerőse, csaknem felüknek börtönviselt családtagja. Negyedükről kiderült az interjú során, hogy roma származású. Kétharmaduknak valójában nem az volt az első bűncselekménye, amiért éppen a kutatás idején az első letöltendő börtönbüntetését töltötte. Negyedüknek soha nem volt még állása. Drog-, illetve alkohol-problémát minden harmadik interjúalany említett.

Az utánkövetéses szakaszban a már szabadult interjúalanyokkal egyeztetett helyszínen készültek az interjúk, az eredetileg tervezett 40 interjú helyett később részletesebben ismertetett okokból végül 31 interjút sikerült elkészítenünk. Mind a 80, börtönben is felkeresett interjúalanyt – eléggé változatos módokon – megpróbáltuk elérni a szabadulás után. 29 főt egyáltalán nem értünk el: sok esetben rokonok, barátok elérhetőségeit adták meg, amelyek nem működtek a második interjú időpontjában (feltehetőleg akár részben szándékosan rossz telefonszámokat is kaptunk), 15 főt egyéb okok miatt nem sikerült lekérdezni (nem tartózkodott a megadott címen, nem válaszolt a megkeresésre a Facebookon, több körben sem sikerült időpontot egyeztetni, stb.), 2 főről egyértelműen kiderült, hogy ismét a börtönben volt megkeresésünk idején, 3 fő a megbeszél, leegyeztetett második interjúra nem jött el, 2 fő elutasította a megkeresést (noha elvileg az első interjú feltétele volt, hogy hajlandó lesz még egyszer beszélgetni a kérdezővel).

Ha összehasonlítjuk azokat, akikkel a második interjút is el tudtuk készíteni, azzal a csoporttal, akiket nem értünk el, a következő különbségeket találjuk (a második szám az első 80 interjúbeli megoszlásokat mutatja):

A másodsorra is megkérdezettek között többen vannak azok, akik:

- képzetebbek, azaz 8 osztály fölötti végzettségűek (szakképzettséggel rendelkezők, érettségizettek és felsőfokú végzettségűek, 50% vs. 33%);
- a börtönben pozitív jövőképpel rendelkeztek (74% vs. 65%);
- akiket visszavárnak a barátok szabadulás után (73% vs. 53%);
- akik rendszeres kapcsolatot tartanak a börtönből olyan személyekkel, akik nem a családtagjaik (pl. barátok, ismerősök, munkaadó, munkatárs, 63% vs. 45%);
- munkahely szempontjából egyértelműen több közöttük a kedvezőbb helyzetű: elmondásuk szerint 53%-át visszavárják börtön előtti munkahelyére (bejelentett és nem bejelentett állás együttesen), vs. 29%.

Ezek az adatok (amelyekre a reintegrációról szóló fejezetben később még visszatérünk), arra utalnak, hogy a szabadulás után fokozottabb mértékben tudtuk azokat elérni, akik a kevésbé kedvezőtlen helyzetűek voltak az első körben még a börtönben meginterjúvolt csoportból.

A kutatás első eredményeit bemutató tanulmánykötetben Laki Ildikó tanulmányában olvashatunk a magyarországi börtönhelyzetről, illetve a vizsgálatba bevont börtönökről is. Gál Levente tanulmánya a börtönviselt emberek munkaerőpiaci lehetőségeiről, a szabadulás utáni munkavégzéssel kapcsolatos terveikről és azok megvalósulásáról, a munkaügyi, illetve a büntetés-végrehajtási szervezet munkelő-piaci reintegrációt elősegítő tevékenységéről szól. Tóth Olga a deviancia-kutatások kontextusába helyezve elemzi az interjúkat. Biró Emese tanulmánya a börtönbe kerülés, a börtönlét, illetve a visszailleszkedés metszeteiben elemzi a családi kapcsolatok jelentőségét, Albert Fruzsina tanulmánya hasonló szerkezetben a baráti kapcsolatok szerepét mutatja be. Albert Fruzsina és Biró Emese közös írása pedig az interjúalanyok reintegrációjának sikeréről szól, amennyire azt a rendelkezésünkre álló adatok alapján megbecsülhetjük.²

Hivatkozások

- Charmaz, K. (2006) *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage Publications.
- Christie, N. (1991) *A fájdalom korlátai*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Christie, N. (2004) *Büntetésipar*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fiáth T. (2013) Édenkert a rácsokon túl. Fogvatartottak elképzelései a szabadulás utáni életéről. *Börtönügyi Szemle*, 32/2, 63–74.
- Hatvani E. (2006) A Pártfogó Felügyelői Szolgálat és a bűnelkövetők társadalmi reintegrációja. *Börtönügyi Szemle*, 25. évf. 1. szám, 27–32.
- Kerecsi K. (2000) Láthatatlan elkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, 2000/5. 41–53.
- Kucsera Cs. (2008) Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 18(3), 92–108.
- McNeill, F. – Weaver, B. (2010) *Changing lives? Desistance research and offender management*. Universities of Glasgow and Strathclyde. http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2012/11/Report_2010_03_-_Changing_Lives.pdf
- Sofaer, S. (1999) Qualitative methods: what are they and why use them? *Health Services Research*, 34(5), 1101–1118.

2 Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a kutatás kezdeti szakaszában, a kutatási koncepció és az interjúvázlatok kialakításában jelentős szerepet játszó Kucsera Csaba kollégánknak, aki azonban külföldi munkavállalása miatt az elemzésben már nem vett részt. Hasonlóképpen köszönjük szakmai lektorunk, Fiáth Titanilla értékes meglátásait, javaslatait. Végezetül köszönjük a BvOP engedélyét, támogatását is a kutatás megvalósításához.

Laki Ildikó

Intézmény és fogság

A jelen rövid összefoglaló egyfelől különböző statisztikai adatokon keresztül bemutatja a hazai bűncselekmények, bűnelkövetők és jogerősen elítéltek magyarországi adatait, az intézményekben fogvatartottak számát, arányát, valamint az összfogvatartotti létszám és az intézményi befogadóképesség alakulását az elmúlt néhány évben. Az összefoglaló másik egységét az *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek* című kutatás helyszínéül szolgáló intézmények (Budapesti Fegyház és Börtön, Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet, Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet, Kecskeméti, azaz Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet, Közép-dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézet (Baracska), Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet, Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete (Tököl), valamint Szege-di Fegyház és Börtön Algyő-Nagyfai Objektuma) rövid bemutatása, szervezeti kereteinek ismertetése adja.

A börtön több száz éves intézménye komoly változásokon ment keresztül az elmúlt években. A szakmapolitikai változás magában foglalja egyrésről az intézmények belső szerkezetének, szervezeti feladatainak átalakítását, másfelől az alapvetően az intézmények belső működési mechanizmusait meghatározó jogszabályi környezet újraértelmezését, új szabályozások kialakítását, a preventív tevékenységre irányuló folyamatok elősegítését.

A magyarországi intézményrendszer történetéből csak egy, a kutatás szempontjából releváns részlet, hogy 1978-tól a szabadságvesztés intézményének kialakításában is változás következett be, a büntetés három fokozatát különítették el: a fegyházat, a börtönt és a fogházat. Ettől kezdve az elítélteknek egyre nagyobb lehetőségük nyílt a külvilággal való aktív kapcsolattartásra, emellett további célkitűzéssé vált az elítéltek társadalmi reintegrációjának elősegítése. Az 1993. évi XXXII. törvényben is hangsúlyosan jelenik meg a külvilággal való kapcsolattartás elősegítésének, a börtönártalmak csökkentésének igénye (Tari 2012:13). Az utógondozással kapcsolatban már a 12/1965. Kormányrendelet is megfogalmaz bizonyos konkrétumokat, 1966-tól pedig lehetővé vált önkéntes pártfogói

felügyelő kirendelése, majd 1975-től egységes utógondozási pártfogói rendszert hoztak létre. Sajnos ez a rendszer több okból kifolyólag még jelenleg sem tud megfelelő hatékonysággal működni.

A *fegyház* a szabadságvesztés büntetésének legszigorúbb végrehajtási fokozata, melyet a bíróság határoz meg az ítéletében. Az elítélt életrendje részletesen szabályozott, folyamatosan ellenőrzött, intézeten belüli mozgása is engedélyhez és felügyelethez kötött. Az intézeten kívüli munkában kivételes esetben, legalább egy letöltött év után vehet részt. (Bencze, 2014)

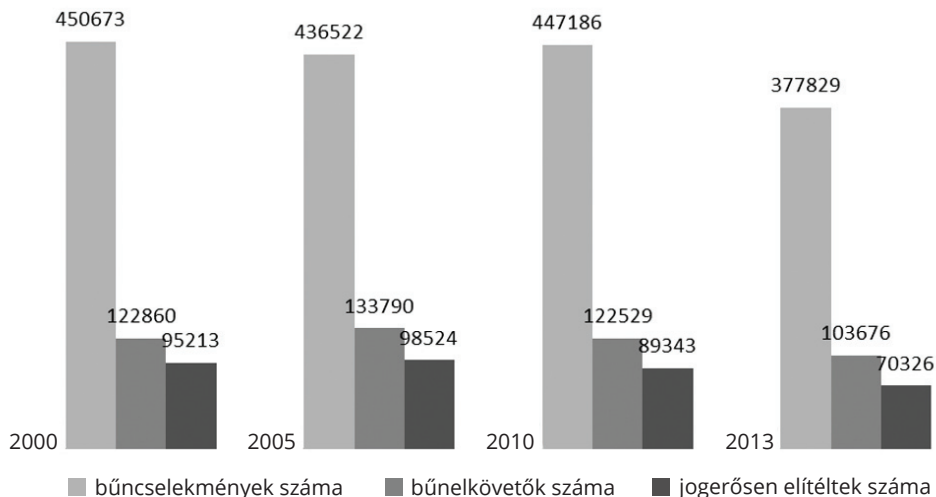
A másik, enyhébb végrehajtási fokozat a *börtön*, ahol a fogvatartott részére akár rövid eltávozás is engedélyezhető, és kivételes alkalmakkor külső munkákban is részt vehet. Életrendje ugyan meghatározott és folyamatos felügyelet alatt áll, de a büntetés-végrehajtási intézeten belüli mozgására enyhébb szabályok irányadóak, így például meghatározott szervezett programokon már szabadon is mozoghat. A *fogház* a szabadságvesztés legenyhébb végrehajtási módja. Ebben a fokozatban a fogvatartott életrendje csak részben meghatározott, a reintegrációs programok kivételével a szabadidejét saját belátása szerint használhatja fel. Eltávozáson vehet részt, és külső munkáltatása is engedélyezhető (Tansegédlet a büntetés-végrehajtási jog tanulmányozásához, 2014). A büntetés-végrehajtási törvény szerint a sajátos igényű elítéltek számára létrehozandó, egyéni igényekre épített részlegek lehetnek az alábbiak: a hosszúidős speciális részleg (HSR), a gyógyító-terápiás, a pszichoszociális, a drogrevenüciós és az alacsony biztonsági fokozatú részlegek.

Magyarországon jelenleg 29 országos és megyei büntetés-végrehajtási intézet és 5 kapcsolódó szakintézmény, valamint 12 gazdasági társaság található. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága feladatköre szerint felügyeli, ellenőrzi és irányítja az alá tartozó büntetés-végrehajtási intézeteket, az 5 intézményt és a 12 gazdasági társaságot, valamint biztosítja a feladatellátásukhoz szükséges feltételeket. A végrehajtási intézményekben a fogvatartotti lélekszám az 1990-es évektől fokozatosan emelkedik, így a legutóbbi adatok szerint (2015.01. hó) már 18.062 főre tehető. A fogvatartottak nemi és életkor szerinti megoszlása az összes fogvatartott vonatkozásában 16.692 fő férfi (92,4%) és 1370 fő nő (azaz 7,6%) összesen 18.062 fő. A fiatalok fogvatartottak számarányát tekintve az összes fogvatartott adatainak függvényében 7,4%-ot tesz ki (1272 fő férfi és 64 fő nő). (Fogvatartotti statisztikák 2015)

A nyilvánvaló demográfiai mozgások ellenére a bűnügyi statisztika Magyarország elmúlt közel 50 évéről érdekes folyamatokra mutat rá. 1965-ben a nyilvántartott bűncselekmények száma 121.961 volt. 1975-ről 1985-re folyamatos növekedés mellett közel 45.000 bűncselekménnyel többen követtek el, az 1985–90 közötti időszakban további

1. ábra.

Bűncselekmények, bűnelkövetők és jogerősen elítéltek Magyarországon, 2000–2013 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zjj001.html#

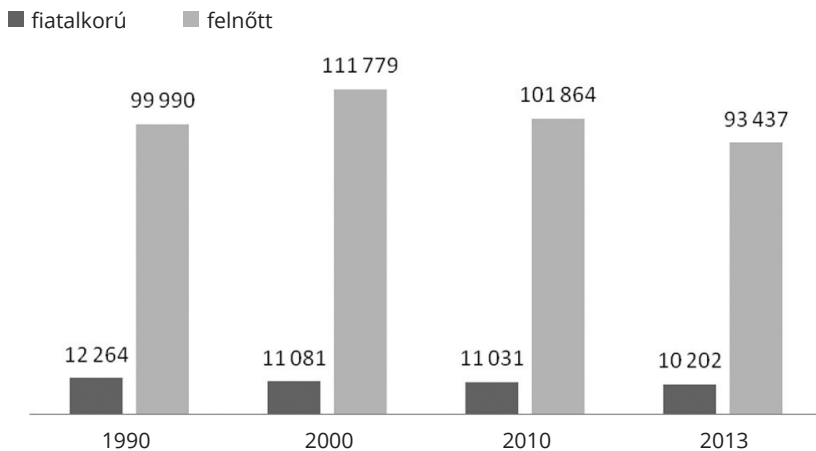
175.245 bűncselekménnyel emelkedett a bűnügyi statisztika. Ezzel a dinamikus növekedéssel 1995–2000-re a máig is irányadó 450.000–500.000 körüli éves bűncselekmény számot is elérte Magyarország. A felnőtt bűnelkövetők száma 1965-ben 79.900 fő volt, amely 1990 végére átlépte a 100.000 fős határt, mára viszont már 101–110 000 fő körül mozog. A fiatalok bűnelkövetőinél ugyanilyen növekedési ütem figyelhető meg, e kohorsz esetében 2011-re 3616 fős növekedés mellett fiatalok elkövetők száma is átlépte a az átlagosan 11.000 fős éves elkövetői létszámot.

Még a demográfiai mozgások figyelembevétele mellett is elgondolkodtató, hogy a fenti adatsorok mellett a 100.000 lakosra jutó jogerősen elítélt bűnelkövetők száma az 1965-ben mért 870 fő mellett csupán 2000–2010 között 1000 fővel emelkedett, 2011-ben pedig a 48 évvel ezelőtti adatoktól csupán minimálisan eltérve, 100.000 lakost alapul véve 987 bűnelkövető jogerős bírósági döntését regisztrálták.

A magyar büntetés-végrehajtás évek óta küzd a túlszűfolttság problémájával. A BvOP adatai szerint a hazai intézetek telítettsége 2014 végén 132%-os volt. A fogvatartottak száma sokkal dinamikusabban nő, mint ahogyan a börtönök befogadóképessége bővül. A börtönök túlszűfolttsága több okból is problematikus. Az egy személyi állományú taghoz (reintegrációs tiszthez vagy felügyelőhöz) tartozó rabok növekvő létszáma aláássa az egyéniesítés megvalósíthatóságát, így pedig magát a reintegrációs törekvést, hiszen

2. ábra.

Bűnelkövetők száma 1990–2013 között (a fiatalkorú és felnőttkorú lakosság körében)

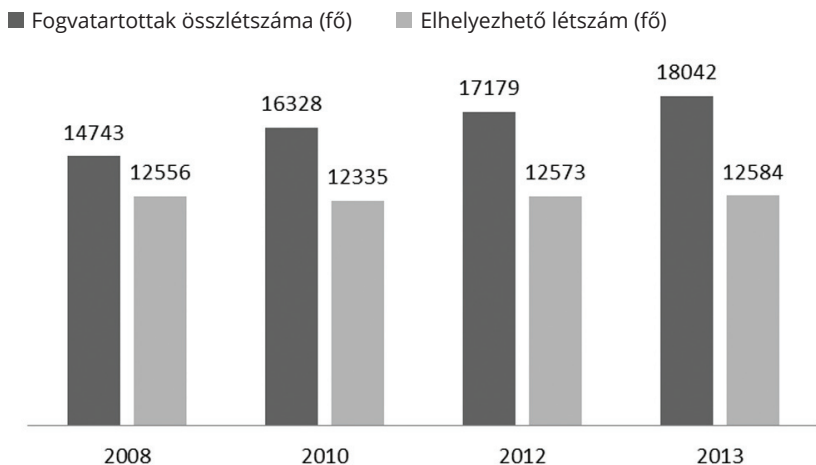

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zjj001.html#

3. ábra.

Az összfogvatartotti létszám és a befogadóképesség alakulása 2008–2013 között

Forrás: Büntetés-végrehajtási évkönyv 2013. adatai alapján saját szerkesztés

http://epa.oszk.hu/02100/02162/00013/pdf/EPA02162_bvevkonyv_2013.pdf

sem idő, sem kapacitás nincs arra, hogy a fogvatartottak a szükségleteiknek és képességeiknek megfelelő programokban és képzésekben részesüljenek. A zsúfoltság emellett a fogvatartottak egymáshoz való viszonyát is meghatározza: a létszám növekedésével együtt nő a frusztráció, illetve ezzel összhangban az irritabilitás és az erőszakosság. A strasbourgi székhelyű Európa Tanács Kínzást és az Embertelen vagy Megalázó Bánásmódot vagy Büntetést Megelőzni Hivatott Európai Bizottság (CPT) márciusban készített jelentése (CPT 2015) is megállapítja, hogy a magyar börtönök különösen zsúfoltak, így félő, hogy a börtönlakók között előtérbe kerül az erőszakosság. Ugyanakkor azt is jelezték, hogy ilyen intézményi keretek között kevésbé lesz lehetőség a rabok reintegrációs törekvéseinek (oktatás, képzés, munkaerő-piac, szociális tevékenységek gyakorlása) megvalósítására.

A kutatásban szereplő intézmények rövid története

A kutatásban vizsgált intézmények mindegyikének közös feladata a fogvatartottak intézményi életkörülményeinek biztosítása, a különböző intézményi specifikumok kialakítása és fenntartása, intézményi keretek közötti szocializáció, integráció és reintegráció biztosítása.

Az 1. táblázat ezen intézmények befogadóképességét, illetve jelenlegi kihasználtsági szintjét mutatja be. A vizsgált nyolc intézményből csupán kettőben nem tekinthető jelen-tősnek a zsúfoltság problémája.

1. táblázat.
Intézményi fogvatartottak száma (2014)

Intézmény	fogvatartottak száma (fő)	átlag telítettség (%)
Veszprém Megyei Bv. Intézet	256	129,3%
Szombathelyi Országos Bv. Intézet	816	102,0%
Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet - Kecskemét	295	123,9%
Közép-dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézet, Baracska	1352	141,3%
Pálhalmai Országos Bv. Intézet	1580	136,1%
a Fiatalkorúak Bv. Intézete - Tököl	864	107,1%
Szegedi Fegyház és Börtön Algyő-Nagyfai Objektum	1604	132,6%
Budapesti Fegyház és Börtön	1556	163,3%

Forrás: a Börtönügyi Statisztika 2015/1. sz. kiadványban szereplő adatok alapján saját szerkesztés

A kutatásban részt vett intézmények közül egyik legrégebbi objektumnak (1) a **Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet**¹ tekinthető. Levéltári dokumentumok szerint Veszprém városában már 1653 előtt működött börtön, bár csak egy cellával. Egy 1753-ban kelt okirat szerint már megyei intézményként működött tovább a börtön. 1905-ben a börtönnek használt objektumot felszámolták, és egy nagyobb területen új törvényszéki épületet hoztak létre. Az 1990-es évek végéig az intézményt alapvetően a túlszűfolttság, az elvárásoknak nem megfelelő körülmények jellemezték. 2003-ban egy új, nagyobb, az EU normáknak megfelelő, korszerű intézmény jött létre a Veszprém megyei Büntetés-végrehajtási Intézet megalakításával.

Az intézmény ún. „előzetes-ház”. Feladatai közé tartozik a megye illetékességi területéhez tartozó bíróságok által elrendelt előzetes letartóztatások foganatosítása, valamint az elzárás, és esetenként a jogerős szabadságvesztés végrehajtása is. A megközelítőleg 200 fő befogadására alkalmas intézet férfi és női fogvatartottakat egyaránt fogad.

A (2) **Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet**² a Vas Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet jogutódja. A megyei intézet 1889-ben, az országos intézet 2008-ban kezdte meg működését sajátos, PPP konstrukcióban. Jelenleg az ország egyik legjobb, legkorszerűbb intézete. Összesen 53 hektáros területen fekszik, ebből egy 13 hektáros, 10 őrtoronnyal megerősített, 6 méter magas bástyafallal védett épületegyüttesben biztosítja alapfeladatként az előzetesen letartóztatott fogvatartottak, illetve a jogerősen elítélt felnőtt korú férfiak szabadságvesztés-büntetése végrehajtását, fegyház és börtön fokozatban.

A fogvatartottak foglalkoztatása az intézményen belül történik, különböző szakmai és szakipari munkákat végeznek tevékenységeik során. A Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet a személyi állomány és a fogvatartottak élet- és munkakörülményei tekintetében az Európai Unió ajánlásokat figyelembe véve épült fel. A legmodernebb intézet kifejezés egyrészt építészeti és technikai, másrészt gépészeti és biztonságtechnikai adottságai miatt indokolt, ahol 800 fogvatartott őrzése, felügyelete, ellenőrzése történik.

A (3) **Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet (Kecskemét)**³ története a 19. századra nyúlik vissza. Kecskemét városa 1857 óta rendelkezett törvényhatósági joggal. Ettől az időtől kezdve több alkalommal felvetődött egy törvényház megépítésének gondolata, ám pénz hiányában a kivitelezés mindannyiszor elmaradt. Végül 1904-ben felépült Kecskeméten is egy korszerű, minden igényt kielégítő börtönt. A közel 100 év alatt az intézmény szűkössé és elavulttá vált, ezért az 1990-es évek elején felmerült az új börtön építésének gondolata.

1 <http://bv.gov.hu/veszprem>

2 <http://bv.gov.hu/szombathely>

3 <http://bv.gov.hu/kecskemet>

Az 1995-ben átadott „félíg nyitott” börtönben 59 férőhelyet alakítottak ki.⁴ Az intézménybe csak olyan elítéltek kerülhetnek, akik először követtek el bűncselekményt, és a hátralévő büntetési tételük nem haladja meg az öt évet. Az épületegyüttes egyik szárnyába még rácsos ajtón keresztül visz az út, a lakószobák ablakát is rács fedi, ám a „házon” belül már érvényesül a bizalmi elv számos eleme: az elítéltek saját kulcsukkal nyitják-zárják lakószobáik ajtaját. A körlet rendjét, biztonságát, a takarítást, szabadidős tevékenységeket maguk, öntevékenyen szervezik meg. 2002-ben – ideiglenes jelleggel – megnyílt az ún. Anya-gyermek Részleg is,⁵ melyet a Fiataikorúak Regionális Intézetében helyeztek el. Ez az intézet 1997 óta működik, 30 fő fiatalkorú fogvatartott egyszemélyes elhelyezését, őrzését, nevelését, kezelését, ellátását és foglalkoztatását biztosítja.

A (4) **Közép-dunántúli Országos Büntetés-végrehajtási Intézet**⁶ az 1950-es évekig a Budapesti Fegyház és Börtön, 1951-ig pedig a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet alá tartozott. Önálló működését az 1953-as évtől jegyzik. 1972-től neve Baracskai Fogház és Börtön, ez egyben azt jelenti, hogy ekkortól az elzárásos, börtön és fogház fokozatú férfiak nyertek itt elhelyezést. A Baracskai Fogház és Börtön 1994-ben a Martonvásári Büntetés-végrehajtási Intézet szervezetébe tagozódott be, mellyel a börtönlakók számára korszerűbb intézményi keretek jöttek létre.

A (5) **Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet** országos hatókörű intézmény.⁷ Jelenleg a jogerősen elítélt fiatalkorú férfi fogvatartottak kivételével az intézetben a büntetés-végrehajtás teljes keresztmetszete megtalálható, és az elmúlt hat évtizedben az ország legnagyobb büntetés-végrehajtási intézetévé vált. Az intézet a pálhalmi központi épületek mellett három alegységgel működik: Mélykúttal, Bernátkúttal és Sándorházával. A fogvatartottak túlnyomó részét a börtön fokozatú jogerős elítéltek alkotják, de jelentős a nem jogerősen elítéltek száma is. A Pálhalma központtal működő büntetés-végrehajtási intézet története közel hatvan éves múltra tekint vissza; az 1949-ben megalakult Bernátkúti Állami Gazdaságban 1950 folyamán kezdték meg a rabmunkaerő alkalmazását. A munkásszállás jellegű börtönépületeket a hetvenes években építették. A korszerű körletkialakítás az 1972-ben Sándorházán átadott, Dunai Vasmű támogatásával épített szálláskörlettel kezdődött, melyet Bernátkúton, Mélykúton és Sándorházán további négy épület átadása követett. 1972-ben épült fel hatszáz férőhellyel az új sándorházai börtön-épület, majd 1975 és 1980 között befejezték Bernátkút teljes rekonstrukcióját.

4 <http://bv.gov.hu/kecskemet-b-c-korlet>

5 <http://bv.gov.hu/kecskemet-anyagyermekek-korlet>

6 <http://bv.gov.hu/kozep-dunantuli-baracskai-objektum>

7 <http://bv.gov.hu/palhalma>

A (6) **Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete – a tököli intézmény**⁸ 1963 óta működik Tökölön. A jelenlegi intézmény korábban belügyminisztériumi internálótábor volt (Bencze 2014). Először fiatalkorú lányok és fiúk elhelyezéséről gondoskodtak az intézmény falai között, de 1987-től már nagykorú elítéltek is elhelyezésre kerültek, az 1990-es éveket követően pedig itt helyezik el a HIV-pozitív fogvatartottakat is. A közel 850 fős Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete alapfeladata a fiatalkorú fogvatartottak elhelyezése, valamint az elítéltek, előzetesen letartóztatottak vagy elzárást töltők helyének biztosítása.

A (7) **Szegedi Fegyház és Börtön Algyő-Nagyfai Objektumának**⁹ története¹⁰ az 1920-as években kezdődött, amikor az Országos Földbirtokrendező Bíróság ítélete a Szegedi Kerületi Börtön rabgazdaságának adományozta a Pallavicini uradalomból kialakított nagyfai birtokot, 744 katasztrális holdat. Az objektum 1975-től 1990-ig Munkaterápiás Alkohollevonó Intézetként alkoholbetegek terápiás kezelését végezte, melyet 1990-ben megszüntettek, és 1997-től létrehozták a Nagyfai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetként működő intézményt.

A (8) **Budapesti Fegyház és Börtön**¹¹ Magyarország egyik legnagyobb, országos hatáskörű büntetés-végrehajtási intézete. Alapvetően az intézmény feladata a felnőtt korú férfi elítéltek fegyház és börtön fokozatban kiszabott szabadságvesztésének büntetés-végrehajtása. Továbbá feladata az előzetesen letartóztatott és nem jogerős ítélettel rendelkező férfi fogvatartottak elhelyezése. Az intézmény közel 1000 fő befogadására alkalmas, európai szintű létesítmény. Az intézmény létrejöttétől kezdve mindhárom fokozatban (fegyház, börtön, fogház) biztosította a büntetés végrehajtását. A fegyház és börtön körletek 600 magánzárkát, a fogház részleg (ún. Kisfogház) 68 magánzárkát és 156 közös zárkát foglalt magába. Az intézet 1947-től 1951-ig Budapesti Országos Büntetőintézet, 1951-től 1972-ig Budapesti Országos Börtön, 1972-től 1978-ig Budapesti Fegyház és Szigorított Börtön néven működött. Jelenlegi nevét – Budapesti Fegyház és Börtön – 1978 óta viseli (Bencze 2014: 52). A történelmi épületegyüttes mellett fekvő, „Palikert” elnevezésű területen 1989-ben került átadásra a másik elhelyezési körlet, a „B” objektum (Budapest, 10. kerület, Maglódi út 139.). Itt további 746 elítélt elhelyezése vált biztosítottá.

⁸ <http://bv.gov.hu/tokol>

⁹ <http://bv.gov.hu/szeged-nagyfai-objektum>

¹⁰ <http://bv.gov.hu/szeged-az-intezet-tortenete>

¹¹ <http://bv.gov.hu/budapesti-az-intezet-tortenete>

Hivatkozások

Bencze B. (2014) *Börtönügyi lexikon*. Pécs: Kronosz Kiadó.

Büntetés-végrehajtási Évkönyv 2013. http://epa.oszk.hu/02100/02162/00013/pdf/EPA02162_bvevkonyv_2013.pdf (letöltve: 2015. 03. 24.).

Büntetés-végrehajtási Intézet. A vizsgált intézmények köre.

CPT: Report to the Hungarian Government on the visit to Hungary carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from 3 to 12 April 2013.

Fogvatartotti statisztikák. *Börtönstatisztikai Szemle*, 2015/1. sz. <http://bv.gov.hu/download/3/c2/f0000/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai%20Szemle%202015%201.pdf> (letöltve: 2015. 04. 02)

Börtönstatisztikai Szemle 2015/1. <http://bv.gov.hu/download/3/c2/f0000/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai%20Szemle%202015%201.pdf>.

Tansegédlet a büntetés-végrehajtási jog tanulmányozásához (2014). Budapest, ELTE Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszéke. www.ajk.elte.hu/file/TSZ_BEBVJ_tansegedlet_2014.doc.

Dr. Tari F. (2012) A rendszerváltás hatása a börtönügyre. In Ruzsonyi P. – Fliegauf G. (szerk.) *Büntetés-végrehajtási igazgatás*. Budapest: Rendészeti Szakvizsga Bizottság. http://www.bvop.hu/download/buntetes-vegrehajtasi_igazgatas.doc/.

Gál Levente

A munkaerő-piacon innen, a börtönön túl

A büntetés-végrehajtási intézetből szabadult rabok
esélyei a legális munkaerő-piacon

A munkaerő-piaci szereplővé válásnak nagyon sok komponense van. Ahhoz, hogy egy átlag munkavállaló legális munkaerő-piaci szereplőként tudjon színre lépni, bizonyos kompetenciák elsajátítása nélkülözhetetlen. A kutatásunk célcsoportjához tartozó embereknek azonban rengeteg egyéni hátránnyal kell szembenézni a büntetlen előélet státuszának elvesztésén kívül.

Szakirodalmi áttekintés

A kutatás alapján három olyan terület van, amelyek vizsgálatára sort kell keríteni. Ezek a következők:

I. A kutatásban első bűntényes, fiatal és kisebb súlyú bűncselekményekért (elsősorban vétségekért, illetve a legenyhébb bűntényekért) elítéltek vesznek részt. Azzal együtt azonban, hogy itt nem „visszaeső” (nem jogi, hanem hétköznapi értelemben), enyhébb bűncselekményeket elkövető, és életkori szempontból viszonylag kedvezőbb munkaerő-piaci reményekkel rendelkező csoportból érkező személyekről van szó, mégis kimondható, hogy a munkához jutás esélye igen kicsi. Természetesen összetett okokról beszélhetünk – eleve kérdés, hogy valaki miért válik börtönlakóvá (ami nem csak a bűncselekmény elkövetését, hanem ennek a jelenleg legsúlyosabbnak tekinthető büntetésnek, a letöltendő szabadságvesztésnek a kiszabását is feltételezi), jellemzően már eleve sincs jó helyzetben, ami a büntetés révén tovább romlik. Az első részben tehát azt vizsgálom, hogy a börtönbe kerülő egyének minek köszönhetően számíthatnak eleve sokkal gyengébb eredményre a munkakeresés szempontjából.

II. A szabadságvesztés-büntetés egyik kiemelt célja a reintegráció, a társadalomba való visszailleszkedés elősegítése, amelybe alapvetően a munka világába történő visszavezetésnek is bele kellene tartoznia. Elvben feltételezhetnénk, hogy a börtönlakók büntetési tételüket töltve számos képzésen vesznek, vehetnek részt, azaz kikerülve munkaerő-piaci helyzetük jelentősen megjavul. A gyakorlatban azonban nem ez a helyzet: a börtönbeli képzések elvértve adnak használható végzettséget, ritkán növelik az elhelyezkedés esélyét, ami elsősorban a nem adekvát képzéseknek „köszönhető”. Kérdés, mi az oka, hogy a börtönbeli képzések nem segítenek az elítélteknek. Ez összeköthető a reintegráció problémájával is.

III. Végül azt vizsgálom, mi nehezíti a munkakeresést a gyakorlatban. A szabadulók elvben összetett intézményrendszerre számíthatnak, reintegrációjuk elsődleges cél volna, a gyakorlatban azonban ez az intézményrendszer nem tud érdemi segítséget adni. Az állami intézmények többnyire a bürokrácia okozta nehézségeknek, többletfeladatoknak, valamint az általános leterheltségnek köszönhetően nem képesek megfelelő segítséget nyújtani a büntetés-végrehajtási intézetből szabadult rabok számára. A szabadultat sokszor értelmetlen kötelezettségekkel terhelik, amik csupán a „látszatintézkedés” benyomását keltik a volt fogvatartottban. Így rövid időn belül az állami intézményekbe vetett bizalom könnyen erodálódhat, az egyházi és civil szervezetek pedig többnyire anyagi források és a megfelelő munkakörhöz köthető személyzet hiányában nem képesek megfelelő támaszt biztosítani a szabadult reintegrációjához.

Mindhárom témakör szempontjából fontos, és ezért már itt ki kell emelni, hogy minden, jelen kutatásban vizsgált probléma megvalósulása, illetve a büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó ágensek működése elvben kizárólag a jogi szabályozáson alapszik: a büntetőjog (ahogy a büntető eljárásjog és a végrehajtás joga is) pedig az egyik legszigorúbb, legzártabb dogmatikájú terület. Mindez azt jelenti, hogy – legalábbis elvben – a terület összetett szabályozással rendelkezik, amely szabályozás mind az átfogó, elvi kérdéseket, mind a részleteket pontosan leírja. A jogi szabályozás azonban – és ez is közzismert tény – a gyakorlatban jellemzően nem feltétlenül valósul meg úgy, ahogy a papíron le van írva. Tény ugyanakkor, hogy a jogalkotó, vélhetően, hogy irányt szabjon a folyamatoknak és orientáljon, ennek ellenére is ragaszkodik a magasztos célokhoz és a régóta papíron maradó elvárásokhoz (Gönczöl 1990).¹ A magasztos elvárások mellett pedig kevésbé magasztosak is megjelennek. Kerecsi szerint problémát jelent, hogy a politikai szempontok nagyban hatnak a jogra, illetve a gyakorlatra is. A börtönök működése, az elítéltek száma, a büntetések, az alternatív szankciók, illetve az utógondozás politikailag igen erősen involvált kérdések, amelyekben a szakmai érveket gyakran írják felül a választóknak szánt üzenetek. A politika alapvetően nem kíván küzdeni olyan valótlan hiedelmek ellen, mint

¹ Gönczöl szerint a börtönökben számos diszfunkció alakult ki.

hogy szigorú, példás büntetésekkel növelni lehet a biztonságot, hogy a börtönnépesség növekedése a rendszer hatékonyságát jelzi, illetve hogy a börtön nagyon drága és alapvetően káros eszköz, amely igen keveset tud tenni a nevelésért (Kerecsi 2000). Ennek megfelelően „a kriminálpolitika egyrészt növekvő mértékben »politizálódott« és nyilvánossá vált, másrészt eltávolodik a bűnözésre és a büntetésre vonatkozó tudományos tételektől, ismeretektől, (...) a biztonságérzet helyreállításának az eszköze lett.” (Nagy 2002) Magyarán, a gyakorlatban vizsgált jelenségek alakulása közvetlen függvénye az állami jogalkotásnak, illetve a politika a területre vonatkozó koncepciójának, és különösen az utóbbi tényező meglehetősen esetleges. A jelenlegi kurzus láthatóan elkötelezett a szigorú, kemény büntetőpolitika mellett.

A reintegráció első problémája – a börtönpopuláció jellemzői

Az első kérdés tehát, hogy – kis leegyszerűsítéssel – ki kerül börtönbe. Ez a csoport jól leírható szociológiai jellemzőkkel rendelkezik. Kijelenthető ugyanis, hogy itt nem egyszerű ok-okozati viszonyról beszélhetünk. Számos tényező játszik szerepet abban, hogy valaki nagyobb eséllyel kerül börtönbe, és ezek a tényezők szorosan összefüggenek a munkaerő-piaci helyzettel, illetve általában az életmóddal is. Ráadásképpen, a kölcsönhatás kétirányú: az, hogy valaki – például – alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, közvetlenül akadályozza az elhelyezkedését, ami okán nagyobb a valószínűsége, hogy az esetleges fogyasztási igényeit a mertoni értelemben újító módon, bűnözéssel igyekszik kielégíteni (Merton 1938), majd a bűnöző életmód okán alacsony iskolázottsági szintje fennmarad.

A magyar börtönpopuláció szociológiai értelemben meglehetősen homogénnek tekinthető, létszáma többé-kevésbé állandó. Az első táblázat a jogerősen elítéltek, illetve a fogva tartottak számát mutatja, éves bontásban.

1. táblázat.

A jogerősen elítéltek száma

Mutató/dimenzió	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2.11.2.1. A százezer 14 éves és idősebb lakosra jutó jogerősen elítéltek száma	1091	1146	1140	1126	1011	976	1005	1034	987	877	822
Régiók szerint											
Közép-Magyarország	937	998	1018	1063	928	916	961	1014	886	782	744
Közép-Dunántúl	1034	1095	1084	1009	929	878	844	789	771	665	628
Nyugat-Dunántúl	1044	1077	1051	976	891	841	823	820	848	750	760
Dél-Dunántúl	1035	1131	1130	1056	911	907	914	1024	998	850	781
Dunántúl	1037	1100	1088	1013	911	875	859	872	867	750	719
Észak-Magyarország	1305	1371	1380	1371	1265	1152	1251	1283	1288	1183	1066
Észak-Alföld	1356	1392	1405	1375	1231	1192	1237	1276	1198	1005	994
Dél-Alföld	1045	1079	999	1019	944	943	957	960	989	960	817
Alföld és Észak	1238	1283	1264	1256	1146	1097	1148	1173	1155	1044	958
2.11.2.2. A százezer 14 éves és idősebb lakosra jutó fogvatartottak száma	191	191	182	171	166	170	178	189	200	200	209

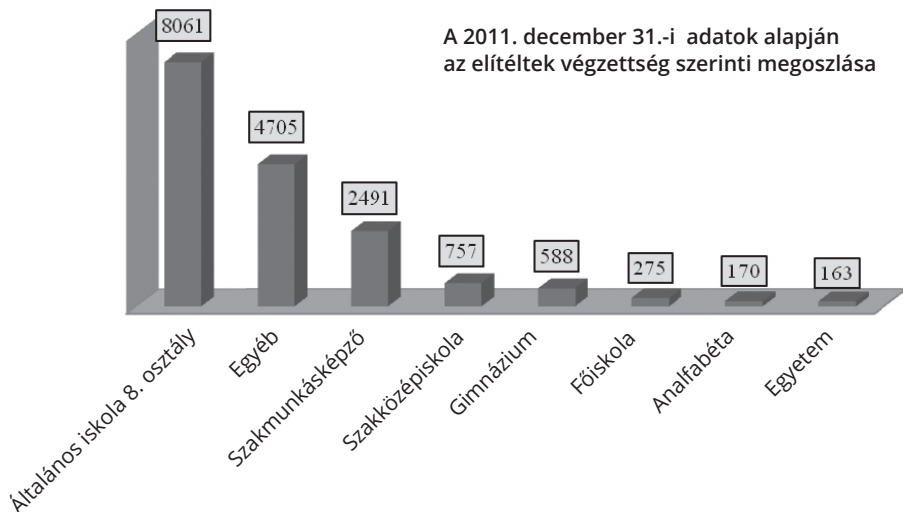
Forrás: http://www.ksh.hu/thm/2/indi2_11_2.html

Mint látható, az elítéltek száma az utóbbi években csökken, ezt megelőzően százezer fő körül, jelenleg alatta található, míg a fogvatartottak száma 20.000 körül alakul. A területi adatok alapján kimondható, hogy a legmagasabb arányszámokkal Észak-Magyarország és Észak-Alföld, azaz az ország depressziós térségei jellemezhetőek, a fejlett területeken jóval alacsonyabb arányokat láthatunk. Ezek az arányok régóta állandónak tekinthetők: „a bíróságokon jogerősen elítéltek száma 1990 és 2003 között jelentősen, valamivel több mint duplájára emelkedett, 41 ezerről 87 ezerre. A növekedés 1997-ig folyamatos volt, az ezt követő években azonban a mutató 86–88 ezer körüli szinten stabilizálódott.” (Papp 2005)

A bűncselekmények tekintetében megállapítható, hogy a börtönnépesség lényegében két tucat bűncselekmény elkövetése nyomán kerül börtönbe, amelyek között a lopások adják az egyharmad részt. A vagyon elleni bűncselekmények mellett a közrend elleni bűncselekmények szerepelnek még magas arányban, valamint ki kell emelni a súlyos testi sértést. A büntetések között a letöltendő szabadságvesztés a legsúlyosabb, ennek megfelelően értelemszerűen csak a súlyos bűncselekményeket elkövetők, illetve a könnyítési lehetőségekkel élni nem tudók kerülnek bele ebbe a körbe. Meg kell még említeni a közlekedési baleseteket – ezek elkövetői nem tipikus bűnözők, hiszen néha apróságokon múlik, hogy egy baleset következményei okán elvezet-e a letöltendő szabadságvesztéshez.

1. ábra.

Az iskolai végzettség megoszlása

Forrás: Büntetés-végrehajtási Szervezet 2011. évi évkönyve, 25. o.

A fogvatartottak szociológiai jellemzői is meglehetősen állandóságot mutatnak (kivételt képeznek ez alól a már említett „közlekedésiek”, lévén itt az iskolázottság jóval magasabb, ahogy hasonló kivételt jelentenek a gazdasági bűncselekmények is). A nemi megoszlás tekintetében kriminológiai közhely, hogy az elítéltek között a nők csak mintegy 10% körül szerepelnek, a szabadságvesztéssel sújtott női bűnözés ennek megfelelően arányaiban igen ritka. Az elítéltek jellemzően fiatalabbak – ami nem meglepő, tekintve, hogy bár a magyar lakosság erősen öregszik, a letöltendő szabadságvesztéssel járó bűncselekmények többsége fizikai aktivitást igényel. Családi állapotuk jellemzően nőtlen. „Az elítéltek iskolázottsági szintje messze elmaradt a teljes népességtől. Az előbbieik között az általános iskolát végzettek alkották a domináns kategóriát, (...) a tendencia azonban változó, a középfokú végzettségűek szám- és aránybeli emelkedésének köszönhetően.” (Papp 2005) A tanulmány emellett a visszaesők számának folyamatos emelkedéséről számol be, ami vélhetően egy stabilan bűnözésből élő réteg kialakulását jelenti: a leginkább érintett, 25–45 éves korosztályban az elítéltek fele rendelkezik valamilyen kriminális múlttal.

A rendelkezésre álló adatok alapján jelenleg fogvatartottak iskolai végzettsége az 1. ábrán látható módon alakul. Az ábrán látható, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező személyek számára jóval magasabb a rizikófaktora annak, hogy elítéltekké váljanak. Ezen kívül további tényezőket sem lehet függetleníteni egymástól: ilyen az életkor, a családi állapot, illetve az előbb említett iskolai végzettség. Hozzá lehet tenni továbbá,

hogy „Ennek alapján a két domináns családi állapot az elítéltek körében a nőtleneké/hajadonoké, valamint az elváltaké. Az utóbbi tény alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy a családi élet dezorganizáltsága elősegíti a bűnözést, különösen a férfiak esetében.” (Papp 2005)

Említést érdemel a roma etnikum igen magas aránya. Számos félreértésre adhat okot az a tény, hogy a börtönnépességben a (saját maguk vagy mások által annak tekintett) roma etnikumú rabok aránya igen magas, messze a népességben megállapítható arányuk felett áll. Ebben az ún. „cigánybűnözés” teória hívei törvényszerűséget látnak, holott inkább arról van szó, hogy az eleve hátrányos helyzetű, depressziós térségekben élő, munkára csak roma származásuk okán sem keresett emberek körében természetes a bűnözés felé fordulás, hozzátevé, hogy ebben a csoportban a rosszabb anyagi helyzet okán kisebb a valószínűsége az eljárás során a jó védelemnek, illetve a bíróságok esetén sem zárható ki egyfajta elfogultság. Póczik vizsgálatai alapján, melyben magyar, cigány, illetve „átmeneti” (saját magát nem látja cigánynak, de mások annak tartják) csoportot vizsgált: „ (...) a cigány csoportban a legjellemzőbb a kisegítő iskola, és az éppen csak elvégzett 8 elemi osztály, a szakmai végzettség aránya a magyar mutató felét sem éri el (...) a magyar megkérdezettek döntő hányada, a cigányok fele városias környezetben él. A szülőkkel való összehasonlításban mindhárom csoport javított lakásvizsgálatain. Mindhárom csoport mintegy 40%-a javított életszínvonalán az elmúlt 10 évben. (...) Az elkövetők mindhárom csoportja nagycsaládokból származik (...) családi-neveltetési tekintetben hátrányos helyzetűnek mondható, ennek mutatói a cigány csoport felé jelentősen emelkednek. A magyaroktól a cigányok felé haladva egyre jelentősebb arányban jelentkeznek bűnözésre hajlamosító tényezők: bűnöző családi minták, állami gondozás, javítóintézet, fiatalkorúak börtöne. Mindhárom csoport válaszádoinak legnagyobb része dolgozott a büntetés megkezdése előtt.”

Amit még ki kell emelni: „a többszörösen büntetettek aránya a cigány és a transztnikai csoportban meghaladja a magyar mutató kétszeresét. Ennek megfelelően a cigányok felé haladva egyenletesen emelkedik a szabadságvesztésben töltött idő is”, illetve a cigány etnikumú elkövetők rendszeresen számolnak be jogellenes, diszkriminatív intézkedésekről (Póczik 2003).

A börtönpopuláció tehát alapvetően fiatalabb, alacsony iskolai végzettségű férfiakból áll, akik alacsony társadalmi helyzetükből kitörni a jelenleg adott mobilitási csatornákon nem tudnak. Származásuk szerint jellemzően halmozottan hátrányos helyzetűek, családi mintájuk jellemzően igen erősen hátramosztó. Otthoni gyermekkori körülményeik rendezetlenek voltak, nem bíztatták őket a tanulásra, szüleik maguk is alacsony iskolai végzettségűek, gyakori a munkanélküliség, az alkoholizmus (Czenczer 2008). Esetleges hátrányaik – diszlexia, SNI, fogyatékoság, illetve személyiségzavar, alkoholizmus – közvetlenül az elhanyagoló családi mintákban gyökereznek, illetve szüleik semmit sem tettek

azért, hogy orvosolják ezeket a problémákat. Jellemzően már gyermekként is kirekesztést kellett, hogy megéljenek, ami okán hasonszőrű gyermekekkel alkotott kortárs csoportokban szocializálódtak. Már fiatalon a bűn útjára léptek, aminek erőszakos és egyszerű formáját űzik, ami egyben a lebukást is sokkal valószínűbbé teszi.

Megállapítható továbbá, hogy a börtönben emellett olyan közegbe kerülnek, amely igen hátrányos a későbbi integráció szempontjából. *„Személyiség és bűncselekmény között kapcsolat van, ezért az elítélt személyiségének megismerése részben választ adhat arra a kérdésre, hogy a személy miért követte el a cselekményt, illetve, hogy az adott személyiségstruktúra egy bizonyos szituációban miért tette lehetővé vagy könnyítette meg a büntett létrejöttét (...) ezek a támpontok igen fontosak, mert segítséget adnak az elítélt kezelési-nevelési programjának a megkonstruálásához”* (Boros–Csetneký 2002). A kutatási eredmények alapján a fogvatartottak kifejezetten antiszociálisak. A Boros–Csetneký szerzőpáros legjellemzőbb vonásaiknak a dacosságot, az ambivalenciát, a gyűlölködést, a gyanakvást, a destruktivitást, az impulzivitást, az élenkséget és az extroverziót tartja. Ezek a tényezők semmiképpen sem segítik elő az integrációt bármilyen „civil” viszonyok közé. A fogvatartotti státusz tehát az eleve hátrányos helyzetből indulót tovább formálja, legalább két irányban.

1. Sor kerül az antiszociális minták megerősödésére, a pozitív, meleg, bizalmas emberi kapcsolatokra való képtelenségre, a fokozott agresszióra. A börtönökben sok esetben érvényesül az erőszak elve (az agresszív fellépés, illetve a fizikai erőfölény gyakran felülírja az egyéb viszonyulásokat). A kizsákmányolás elve (a fizikai erőfölény alapján bármit meg lehet tenni), a szolidaritás elve (a börtönnépesség összesség az elvben őket segíteni hivatott szakszeméllyel szemben) és a status-quo elve (ami legjobban talán úgy írható le, hogy a fogvatartottak formálisan betartják a szabályokat, „cserébe” a fegyőrök nem, vagy csak kirívó esetben avatkoznak bele a foglyok belső viszonyaiba). (Boros–Csetneký 2002)

2. Igen intenzív konformitást vár el, egy totális intézmény keretei között. A börtönnépesség kapcsán ritkán tűnik fel a tény, hogy a szigorúan szabályozott keretek hovatovább a mindennapi létezésre való képességet is aláássák. Az ébresztő, a takarodó, a kiadagolt étkezések, a korlátozások (mobiltelefon használat, egyáltalán a személyes tér) kaszárnyalétbe szocializálja az elítélteket. Egy szabad ember mindennapi élete, akár munkakeresése során számos olyan, magától értetődő tevékenységet hajt végre, amelyet egy fogvatartott akár nem is ismer, és sokéves büntetés után kikerülve újra kell tanulnia. A prizonizáció sajátos személyiségfejlődési folyamat, amely a legrövidebb büntetéseket kivéve feltétlen beindul, és gyakorlatilag új identitást ad a fogvatartott számára: eredeti élete (ha ez eltért a börtönbelitől) tovatűnik, elidegenedik saját magától, majd internalizálja a börtön szabályait (Vókó 1999). Ennek eredménye, hogy a fogvatartottak egy része – a

börtönélet minden nehézsége ellenére is – jobban alkalmazkodik a büntetés-végrehajtási intézet szabályrendszeréhez, mint a szabad élethez. Ez olyan dolgokban nyilvánul meg, mint hogy ismeri a benti szabályokat, barátai vannak, jól alkalmazkodik a benti életrendhez, míg odakint idegen számára a közeg.

Mindezt kis túlzással a börtönbeli nevelés kapcsán is le lehetne írni, azzal együtt, hogy nyilvánvalóan nem a manifeszt nevelési funkciókról beszélhetünk. Ez a „nevelés” azonban ezzel együtt elkerülhetetlen, és minden javításra, integrációra törekvő nevelés esetén számolni kell ennek hatásaival.

A börtönök lakói ennek megfelelően eleve alacsony iskolai végzettséggel, hátrányos helyzettel és származással, sajátos, a többségitől (és a munkában jól használhatótól) erősen eltérő kultúrával és mentalitással jellemezhetőek. Általános a problémás családi háttér, a szocializációs hiányosságok, a szenvedélybetegségek jelenléte.

A reintegráció második problémája – nevelés a börtönben

A börtön eredeti és manifeszt célja a nevelés – a vonatkozó jogszabályok Btk., Be., illetve az idén hatályba lépett, az 1979. évi 11. törvényerejű rendeletet leváltó 2013. évi CCXL. törvény – egyaránt a megelőzést és a törvénytisztelő életre való nevelést tekinti céljának (Mankó 2002). Az új végrehajtási törvény emellett nagy súlyt fektet az oktatásra és a munkavégzésre, amely során – szakítva a korábbi gyakorlattal – a munkáltatást főszabállyá, a végrehajtási intézményeket pedig legalább részben önfenntartóvá kívánja tenni.

A büntetés-végrehajtási intézet professzionális és mindennapi párbeszédében már a 20. század második felétől megfigyelhető a rabok jobbítását célzó törekvések jelenléte. *„Az ún. treatment alaptétele szerint a kriminális viselkedés oka a személyiségben rejlik, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni (...) A treatment magyar (...) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai (...) feladat jelentkezett.”* (Forgách 2013)

Az elítéltek többségének kezelése azonban elképesztő erőforrást igényelő feladat – egy-egy elítélre több illetékes szakembernek kéne jutnia, akik egyéniesítve foglalkoznak vele, pszichológusok, szociális munkások, tanárok, nevelők sokasága kell, hogy legyen a folyamatban, miközben a fogvatartott motivációhiányát, illetve ellenállását szintén csak pozitív eszközökkel gyengítik (Szabó 1993). Emellett a kezelésnek értelemszerűen nem felel meg akármilyen környezet: a fogvatartottak itt kényelmes körülmények között, szinte hotelszerűen laknak, sportolási, oktatási, kapcsolódási lehetőségek között (Boros-Csetneky 2002). Ez azonban komoly társadalmi feszültséget generál, emellett a börtönt szociális értelemben vonzó helyszínné teszi egyes lecsúszott rétegek számára,

és olyan feltételezésekkel él, amelyek nem feltétlenül teljesülnek. Tényként jelenthető ki ugyanis, hogy az elkövetők többsége egyáltalán nem kíván együttműködni, a börtön rendjének fenntartása pedig nem tűri a kilengéseket, ami okán a kényszer alkalmazása természetes (Boros–Csetneký 2002). Mindeközben a kezelési koncepciót csak egy igen jómódú és erősen integrált, kevés bűnelkövetővel rendelkező állam engedheti meg magának. Ennek nyomán fokozatosan felértékelődtek azok az elméletek, amelyek a fogvatartás során elsősorban joghátrány alkalmazására, illetve az elrettentésre, esetlegesen a kontroll elvére épülnek (ami tetten érhető például a tényleges életfogytiglani szabályozás kapcsán, amelynek egyetlen célja, hogy a kirívóan közösségellenes elkövetőket örökre elszeparálja a társadalomtól).

A jogszabályhoz visszatérve, az részletesen szabályozza a börtönben végzett munka és oktatás kérdéseit. Koncepciója alapján egyértelműen munkaközpontú – elvárja, hogy a rabok a jelenleginél sokkal intenzívebben vegyék ki részüket önmaguk eltartásából, és fizetőssé tesz olyan szolgáltatásokat, amelyek jelenleg ingyen is rendelkezésre állnak. Önálló fejezetben foglalkozik a munkával, amelyet elsősorban az általa elérhető anyagi haszon miatt kíván fejleszteni (azaz ez a munkavégzés gazdasági racionalitás okán indokolt, nem pedig afféle „javító-nevelő munka”). A foglalkoztatásra elvben mind a büntetés-végrehajtási intézeteken belül, mind azokon kívül sor kerülhet, de a problémát az jelenti, hogy a bent lévők végzettségük szerint csak a legegyszerűbb munkák végzésére alkalmasak, a versenyszféra pedig érthető okokból nem kapkod a fogvatartottak munkaerejéért. Ennek okán az ipari jellegű tevékenységek egyre nehezebb helyzetbe kerültek, és ma már csak mesterségesen, a büntetés-végrehajtási törvényben meghatározott önellátás keretein belül van lehetőség arra, hogy nyereségesek maradjanak (a 44/2011. III. 23. Korm. rendelet a büntetés-végrehajtási szervezet részéről a központi államigazgatási szervek és a rendvédelmi szervek irányában fennálló egyes ellátási kötelezettségekről, a termékek és szolgáltatások átadás-átvételének és azok ellentételezésének rendjéről részletesen szabályozza ezeket a kérdéseket). Az állami mezőgazdasági intézmények („rabgazdaságok”) munkája jobb alapokon áll, itt a mezőgazdasági termelésben jobb lehetőségek kínálkoznak.

Így a foglalkoztatást legnagyobb részben a saját, belső munkáltatás oldja meg, de itt is igaz, hogy a szakképzetlen és motiválatlan rabok számára nehéz értelmes és rentábilis tevékenységet találni. További problémát jelent, hogy a szakképzettséggel rendelkező rabok már elsajátított, szakmájukban megtanult kompetenciái hosszú távon erodálódnak, mivel többnyire komoly szakértelmet nem igénylő munkatípusokban tudnak csak dolgozni a büntetés-végrehajtási intézetben. A fogvatartottak többsége vállalná a munkát a büntetés-végrehajtási intézet keretein belül, amennyiben a jogi feltételeknek megfelel, és az intézmény is rendelkezik a kellő anyagi forrásokkal. Összességében a fogvatartottak pozitívan vélekednek a büntetés-végrehajtási intézetben felajánlott munkalehetőségekről. A

rabok azonban olyan egyszerű tényezők miatt örülnek a vállalt munkalehetőségnek, mint az időtöltés, az unaloműzés vagy a pénzkereset. Az itt végzett egyszerű, többnyire szak-képzettséget egyáltalán nem igénylő munkakörökben történő foglalkoztatás azonban a szabadulás után nem konvertálható át az elsődleges munkaerő-piac szegmensébe.

„Lemezeket rakok, kenyeret formázok, kenyeret csomagolok, takarítok, meg amit ők adnak, de ezek váltakoznak leginkább. Nem rossz az, jobban megy az idő. Fél napot elvisz egy műszak. Utána kialszom magam, és már a másik fél el is telt.” (127)

„Itt a bv-n belül elhelyezkedtem ételosztóként, ez nekem nagyon jól jött, mert anyukám elég rossz anyagi körülmények között van most, így nekem is sokkal könnyebb, meg neki is... Meg az jó, hogy lehet dolgozni, így eltelik az idő.” (130)

„A többiektől ellestem, mit kell csinálni, azt majdnem ugyanazt kell csinálni, mint ott Kaposban ahol közmunka van. Söpörni kell, összeszedni a szemetet, nyáron meg kapálni kell majd. [Hogy tetszik a munka?] Jó. Kevés a pénz, úgy mondták nekem is, valami hétezer-nyolcszáz. De elvagyok, megy az idő, már várom a júliust.” (135)

„Utána kivettek a konyhára, mert kértem a szakképesítésemet, hogy azzal foglalkoztassanak, hát nem tudom. Festő és asztalos a szakmám, a konyhához közöm nem volt, azt se tudtam, hogy mi az üst, most már tudom. 10 hónapot voltam ott, és most vettek ki asztalosnak. (...) Az, hogy kint hasznosítja az ember, az már egy másik kérdés, de általában mindig hasznára válik az embernek, ha több dologhoz is hozzá tud nyúlni.” (144)

„Dolgoztam tíz hónapot a kedvezményem miatt, azt is megmondom, hogy csak azért dolgoztam, mert amúgy nem mentem volna. Az idő lényegesen jobban telik, ez igaz, csak nem tudom, ahol sok ember van, ott előbb vagy utóbb mindig baj van a börtönben.” (146)

„Annyiból jó, hogy kijárok dolgozni, hogy van itten kint egy telep. Nincs az ember egész nap bezárva, azért vagyok a szabad levegőn.” (402)

A börtönökön belül az oktatás is problémás. Érdemes kettéválasztani az általános iskolai és a felsőbb szintű oktatást. Az általános iskolai oktatás megszervezettnak tekinthető, a problémát az jelenti, hogy elvégzése semmilyen érdemi munkaerő-piaci előnnyel nem jár. A felsőbb szintű képzettségek közül a szakiskolai végzettség jelentené a legnagyobb lehetőséget, de a fentebb vizsgált okokból a tanulásra való képesség és hajlandóság is alacsony. A tanulás majdnem lehetetlen, a zsúfolt zárkákban nincs hely az elkülönülésre. Ez nem csak az adott iskolai végzettség megszerzését hátráltatja: a stressz, az agresszió, az erőszak, a szubkulturális integráció felgyorsulása újabb bűncselekményre predesztinál (Boros–Csetneky 2002). A börtön tehát nem a legalkalmasabb hely a fejlődéshez (Mankó 2002).

A büntetés-végrehajtás egyik fő feladata a fogvatartottak társadalomba való vissza-illeszkedésének elősegítése, melynek keretében az egyik legfontosabb szerepkörben az oktatás megfelelő megszervezését kellene biztosítani minden büntetés-végrehajtási intézetnek. A börtönben megszervezésre kerülő tanfolyamok és az ott szolgáltatott körülmények azonban korántsem a legalkalmasabbak a munkaerő-piaci hátrányok leküzdésére, így a büntetés-végrehajtási intézetek nem tudják megfelelően érvényesíteni az eredeti célokat. A képzéseken elsajátított tudás nem képes elősegíteni az elítélt munkaerő-piaci helyzetének javítását és a rab közvetett körülményeinek jobbá tételét, így a reintegráció mint a szabadságvesztés-büntetés célja ellentmondásokba ütközik.

Egyes intézmények csak bizonyos képzéseket tudnak biztosítani (Maurer 2011). Mint láthattuk, az elítéltek túlnyomó része az általános iskolát vagy azt sem végezte el. Ennek megfelelően érdemben a szakképzés jelenthetne megoldást a problémákra, lévén ennél alacsonyabb „végzettség” gyakorlatilag nincsen (az általános iskolai végzettség értékeltsége tény), míg az érettségi önmagában ismét kevésbé növeli az elhelyezkedés esélyeit, a felsőfokú végzettség megszerzése pedig ezen körülmények között utópiának számít (2010-ben mindössze 6 fő tanult felsőoktatásban). A szakképzés az az oktatási forma, amely valóban növelné a munkaerőpiacon való elhelyezkedés esélyét, a képzések és az ezeken részt vevők száma azonban folyamatosan csökken. Eleve csak a kis eszközigényű formák lehetségesek, azaz a kurrensebb szakmákra nem lehet képezni (Kőszegi 2010).

2. táblázat.

Az egyes iskolatípusok látogatottsága, 2001–2010

Tanév	Általános iskola	Középiskola	Szakképzés	Összesen
2001/2002	811	137	1238	2186
2002/2003	904	190	1191	2285
2003/2004	991	240	889	2120
2004/2005	889	383	1350	2622
2005/2006	878	457	648	1983
2006/2007	789	497	950	2236
2007/2008	908	451	651	2010
2008/2009	974	781	495	2250
2009/2010	896	933	404	2233

Forrás: Kőszegi 2010

A helyzet a későbbiekben sem javult: „(...) ez a szám folyamatosan csökkent a pénzhány miatt, míg elérte mélypontját a 2010/2011-es tanévben, mikor [szakképzésben] 367-en tanultak, 20 tanfolyamon. A 2011/2012-es tanévben ismét emelkedni kezdett ez a szám, így 24 féle képzésben 400 tanuló részesült.” (Büntetés-végrehajtási Szervezet 2011. évi évkönyve, 2012) Az adatok magukért beszélnek: a 400 tanuló a nagyjából 18 ezres állománynak alig több mint 2%-át jelenti. Összességében pedig a 2009/2010-es év során a fogvatartottak

közel 12,5%-a vett részt bármiféle munkaerő-piaci képzésben, melybe beletartozik az összes ágazati elem (általános iskola, középiskola, szakképzés). Az érettségizettek aránya viszont növekedést mutat. 2011-ben 34 fő szerzett érettségi bizonyítványt, 2010-ben ez csak 22 főnek sikerült. (Büntetés-végrehajtási Szervezet 2011. évi évkönyve, 2012)

A kutatásban részt vevő 80 fő közül 19 személy vett részt bármiféle munkaerő-piaci képzésben. Ebből öt fő jelentkezett az Össze-Tett Erő nevezetű TÁMOP programba, ahol a fogvatartottak nem szakképzettséghez köthető szaktudást, hanem gondolkodásmódot fejlesztő tréningen, egyéni motivációt erősítő tudást sajátíthattak el (ezt a programot a későbbiekben fogom részletezni). Négy interjúalany az első interjú alatt a 8. osztályt, három fő a 9–10. osztályt végezte, hat fogvatartott pedig szakképzésen (szakács, kőműves, pék, szobafestő, angol nyelvi képzés, állattenyésztő) vett részt. Egy elítélt pedig egy 30 órás számítógépes tanfolyamot végzett el. A büntetés-végrehajtási intézetben megvalósuló OKJ-s képzésről az egyik fogvatartott az alábbi véleményt fejtette ki:

„Én pl. ezzel a szakácsstanfolyammal kapcsolatban szeretném lerakni kint a pincérnek ezt a TÁMOP-os dolgát, mármint ennek a dolognak, hogy pincérnek vagy valami, felszolgáló dolog vagy valami ilyesmit szeretnék még pluszba elvégezni ehhez. S akkor esetleg valahova elhelyezkedni igazság szerint (...) Aztán mindezzel megpróbálni valahova elhelyezkedni, akár egy pizzériába akár egy akárhova. És csak elhelyezkedni és megpróbálni mindenféleképpen.” (141)

Az interjúalany véleménye jól mutatja, hogy a börtönviszonyok között megszervezett és lebonyolított szakképzettségeknek fontos szerepe is lehetne. Ez az a végzettség, ami a jelenlegi munkaerő-piaci viszonyok mellett a legnagyobb kiugrási lehetőséget tudná biztosítani egy frissen szabadult rab számára. Sajnálatos módon azonban még ha sikeres vizsgát tesz is a fogvatartott, nem biztos, hogy a börtönben az újonnan megszerzett szakképzettséggel tud munkát vállalni, mivel általában a szakképzettséget nem igénylő munkák vannak többségben. Sok esetben pedig a képzések kínálata igen vegyes. Az egyes büntetés-végrehajtási intézetek próbálják a helyi munkaerő-piaci viszonyokhoz illeszkedően indítani a tanfolyamokat, amelyek egy része azonban semmilyen munkaerő-piaci lehetőséget nem biztosít a fogvatartott számára. Így, amennyiben a szakképzettségek lebonyolítása, összetétele és száma, illetve az ehhez köthető munkatípusok nem változnak, a képzések inkább csak szépségflastromnak lesznek jók, mert a fogvatartott/szabadult nem tud a jövőben a képzettségnek megfelelő munkakört betölteni. Az utóvizsgálat során az előbbiekben leírtak látszódnak beigazolódni. A kutatásba bekerülő és képzésben is résztvevő 19 fő közül mindössze 6 fővel sikerült második körös interjút is készítenünk, ebből a 6 főből 4 fő munkaviszonyban állt (kettő az utóvizsgálat ideje alatt munkanélküli volt, két fő pedig az Össze-Tett Erő nevű programban vett részt, de szakképesítést nem

szerzett). Így két fő esetében vizsgálható ténylegesen, hogy a megszerzett szakképzettségnek köszönhetően tudtak-e elhelyezkedni a munkaerő-piacon. A válasz nemleges. Igaz, hogy mindkét személy foglalkoztatásban állt, sőt mindketten legális munkaviszonyt létesítettek az utóvizsgálat időpontjában, de a 128-as interjúalany építkezésen dolgozott, a 309-es interjúalany pedig gombaszedőként tudott elhelyezkedni, és mindkét munkakörre jellemző, hogy szakképzettséget nem igényelnek.

Önálló csoportot alkotnak a nem közvetlenül piacon értékesíthető képzettséget adó, hanem a gondolkodásmódot fejlesztő képzések. Ilyen volt például a TÁMOP 5.6.2 „*A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása*”, illetve a TÁMOP 5.6.1 „*Elítéltek visszavezetése a társadalomba képzési és foglalkoztatási, valamint egyéb integrációs programokon keresztül*” című beruházások. A TÁMOP 5.6.2-ben egyéni fejlesztési tervekkel, önként jelentkezőkön próbálták a büntetésen túlnyúlóan fokozni az integráció esélyeit. A reintegrációs modell keretében a motivációs foglalkozásokon kerül sor a szükségletek felmérésére. Ezt követi a személyes interjú alapuló egyéni fejlesztési terv megalkotása. A célirányos képességfejlesztést követően a munkaerő-piaci elvárásoknak megfelelő szakképzésre kerül sor, illetve álláskeresési technikákat tanulnak az elítéltek. Végül a szabadulás után kerül sor az utógondozásra, amelynek keretében mentorálás révén a szabadult fogvatartott folyamatos segítséget kap. Ezek a lehetőségek jelenleg közepes mértékben használhatóak: csak egy kis szeletét érintik a fogvatartottaknak. Emellett a későbbi társadalmi integrációra való felkészülés feltételei az önkéntesség, az öntevékenység, a normalizálás, a nyitottság és a humánus légkör volnának – ezek a börtönökben nem állnak rendelkezésre (Boros–Csetneký 2002).

A TÁMOP-5.6.1 A-11/3-2011-0006 számú, Össze-Tett Erő című projekt keretében, a Nonprofit Alapítvány és a Budapesti Fegyház és Börtön együttműködésével, munkatársainkkal arra a feladatra vállalkoztunk, hogy a börtönből szabaduló és pártfogó felügyelet alatt álló fiatal felnőtteket segítsek a társadalomba való visszatérésben és reintegrációban. A program 2012 júniusa és 2013 novembere közt valósult meg, és 64 fő került bevonásra a projektbe a 18–35 év közötti korcsoportból (Csontosné–Görög 2013).

„A bevont ügyfél közül 57-en szereztek látogatási igazolást a 60 órás – úgymond a projekt gerincét alkotó – Állás Pont Munkaorientációs és Képességfejlesztő Program sikeres elvégzéséről (...) 78 alkalommal került sor pénzügyi, életvezetési tanácsadásra. Összesen 300 órában kaptak ügyfeleink egyéni munkaorientációs (munkavállalásra ösztönző), pszichológiai, jogi, addiktológiai, mentálhigiénás, pár- és családterápiás tanácsadást. Egy résztvevő átlagosan 6 órányi egyéni tanácsadásban részesült (...) a program tíz ügyfél számára kínált lehetőséget arra, hogy – fokozatosan csökkenő mértékben – támogatást nyújtson a lakhatási költségek terén (...) a program során a támogatott lakhatásába tíz főt vontunk be, és nyolc fő hozta az

elvárt eredményt, azaz, lakhatását a hetedik hónapban önerőből finanszírozta.” (Csontosné-Görög 2013)

Az Össze-Tett Erő című TÁMOP 5.6.1.-es program esetében is fellelhetők az előbbiekben már vázolt uniós programhoz hasonló nehézségek. Az aktuális programkiírásba a börtönnépesség összlétszámhoz képest alacsony létszám került bevonásra (64 fő). A különböző munkaerő-piaci szolgáltatásokkal, tanácsadásokkal, motivációs tréningekkel a projektben dolgozó személyek hozzájárultak ahhoz, hogy az elítélt megfelelő munkaerő-piaci helyzetképpel rendelkezzen, illetve a különböző tréningek elvégzését követően olyan tudásanyagot sajátíthattak el a fogvatartottak, ami elősegíthette munkaerő-piaci beilleszkedésük pozitív irányba történő előremozdulását. Ugyanakkor ezek a szolgáltatások csak közvetve tudnak segíteni a fogvatartott/szabadult munkaerő-piaci orientációjában. Ténylegesen azonban kevés elítélt részesült olyan közvetlen támogatásban, ami intenzíven az utógondozási fázishoz lett volna köthető. Mindösszesen nyolc fő tudott a projekt keretein belül lakhatási költségek támogatásban részesülni, közvetlenül a munkáltatóhoz történő elhelyezés pedig ebben a programkonstrukcióban nem valósult meg. A kutatásban részt vevő fogvatartottak közül öten szerepeltek ebben a TÁMOP projektben, de a vélemények alapján összességében úgy tűnik, hogy a résztvevők több lehetőséget láttak a programban, mint amit az valóban meg is tudott valósítani ezen időszak alatt. Emiatt a véleményekből nagyfokú csalódottság érzékelhető.

„Az, hogy albérlet semmi, a tanfolyam annyi, hogyha bemegyünk egy munkahelyre, akkor ott elő tudjuk adni magunkat, hogy láttam az újságban, szeretnék jelentkezni, mik a lehetőségeim, szélesebb körben szeretnék bemutatkozni, tulajdonképpen ennyi. Amit ők vezetnek hat héten keresztül. Nekem az jön le ebből az egészből, hogy rajtuk kívül van még másik három csoport, aki járt hozzánk. Akik ilyen szakköröket csinálnak, hogy mondd azt, hogy alma, igen, akkor a végzős szóval mondj egy másikat, akkor bizonyos szerepjátékokat játszunk el, bizonyos véleményeket kérdeznek ki, tehát megmondom a frankót, hogy ez az egész ez dedós gyerekeknek játék az óvodában. Az első osztályban komolyabb dolgokat tesznek a gyerekek. Ez csak egy felszínes kör, egy nagy ha, ami az Össze-Tett Erő programból szól (...) Az, hogy abban segítenek, hogy ha bemegyek egy munkaközpontba és előadom magamat, hogy ki vagyok, az nélkülük is megy. Szerintem felnőtt emberek vagyunk, és tudjuk, hogy megfelelő okmányokkal kell rendelkezniünk, hogy mi szükséges ehhez, ez nem kell órát tartsanak fél napig, többszöri alkalommal.” (208)

„És akkor feldobtak egy ilyen lehetőséget, hogy van egy Össze-Tett Erő nevű program, idejövök, lakást ígérnek, hogy szabadulás után fél évig lakásom lesz, idejövök, egyből munkát biztosítanak, szabadmozgó udvaros meg szertáros munkákra adnak nekünk

itt lehetőséget, húszezer forint körül fogunk itt is keresni, abból ugyanúgy tudtam volna létezni, hát mondom nagyon jó, szabadulás után legalább lakást nem kell fizetni, egy fél évig támogatnak ebben is, én csak emiatt jöttem el. Mert hogy nekem van hova mennem, nincs ezzel problémám, de mégis jobb, hogyha nem a családomra fogok megint támaszkodni, hanem eljövök, és akkor a saját lábamon megállok. Erre elhoztak ide, hát jó, az az igazság, hogy a programból, ide hetente egyszer, kétszer, háromszor lejövünk, van amikor ennyi idő, van amikor annyi idő, szabadulás után semmiféle támogatás nincs, egy olyan program, hogy odamegyek, és akkor a neten tudok állást keresni magamnak, segítenek munkát keresni, telefont adnak, számítógép lehetőség van, hát ez nekem megvan otthon is". (210)

„Hát, nem is tudom mit mondjak. Nem vagyunk zárkán, ennyiből jó. Szerintem sok mindenben nem segít, mert szerintem nem.” (211)

Az öt fogvatartott/szabadult közül, aki részt vett az Össze-Tett Erő nevezetű programban, csupán két fővel sikerült utóvizsgálatot készítenünk. A második körös interjú napján mindkét személy munkaviszonyban állt, és legális, bejelentett munkaviszonyban foglalkoztatták őket. Az egyik interjúalany a baráti társasága hathatós segítségével tudott elhelyezkedni, legutóbb gipszkartonozóként dolgozott. A másik interjúalany visszament a régi munkáltatójához, majd onnan barátnője édesanyjának és annak testvérének a segítségével a Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt.-nél helyezkedett el a jobb lehetőség miatt mint szemétygyűjtő. Az Össze-Tett Erő nevezetű program a 210-es interjúalanyának az utógondozási időszakban minimális segítséget tudott biztosítani (budapesti lakcímbejelentést), ami elengedhetetlen feltétele volt az FKF-nél történő munkavállalásnak. Azonban az utógondozás legfontosabb fázisaiban (munkakeresés, lakhatás biztosítása) egyik interjúalany esetében sem valósult meg a támogatás, igaz, közvetlenül egyik szabadult sem elsődlegesen ezen a csatornán próbált munkát találni. A 210-es interjúalany a következőképpen vélekedett szabadultként a programról és az utógondozás folyamatáról:

„Hát ez a program annyiból jó, hogy bent lehet valakivel beszélgetni. Miután szerintem sokkal több segítséget kellene nyújtaniuk akkor, amikor kijön az ember, mint bent. Most az, hogy tőlem megkérdezik, hogy én mit fogok csinálni, miután kimegyek, nem fogom tudni, mert ott vagyok bent. Azt se várhatják el az embertől, hogy aki kijött, az éppen rövid időn belül be fog hozzájuk menni. Ha valakiről tudják, hogy hova jött ki, akkor inkább el (kell) menni meglátogatni. Mert nekem háromszor ígérték, tudják, hogy hol dolgozom, közel voltam hozzájuk, akkor bejönnek hozzám meglátogatni, hogy mi újság, mert tudták, hogy állandóan dolgozok. Egyszer se jutottak be... De mivel amikor csak bent van és akkor beszélgetéssel támogatják az embert, jó érzés bent beszélgetni, csak az baj, hogy ilyenkor ők hitet adnak, hogy majd amikor kijössz, akkor is tudunk segíteni,

és semmi. Mondom, nekem ez az egy segítségem volt, éppen tudnak segíteni egy budapesti állandó lakcímet elintézni, ez szánalom... Ez nekem szükséges volt az FKF-hez, hogy állandó budapesti lakcímem legyen. Tehát úgy ennyiben tudtak segíteni.” (210)

A reintegráció harmadik problémája – a börtön után

A helyzet legjobban egy rövid idézettel világítható meg, egy sikeresen beilleszkedett, lediplomázott volt bűnöző szájából (2011-ből):

„(...) keményen kellett dolgozni, és míg régen elköltöttem egy nap akár 80 ezret is, most 60-at se kerestem egy hónap alatt. Tizenöt éve megvettem a Nike cipőt, akármennyibe került, most a kínaira is spórolni kellett. Megtaláltam a régi ismerősök is, kérdezték, tényleg dolgozol? Mennyit keresel, de égő! Mutogatták a köteg pénzeket, és hát ez ugye nehéz volt.”²

Mint látható, az eleve hátrányos helyzetből induló fogvatartottak a büntetés-végrehajtási intézetekben inkább csak veszítenek meglévő kompetenciáikból. Szinte minden téren nehézségekkel kell szembenézniük: *„a fogvatartottak 70%-át nem várja kint család, továbbá a börtönben lévők rendkívül zárt közösségben élnek, külső kapcsolataik beszűkülnek a fogvatartás ideje alatt. Ez riasztó, hiszen ezek az emberek így a teljes bizonytalanságba mennek ki szabaduláskor, és egyedül nagyon kevés esélyük van a visszaesés elkerülésére. Ezzel ellentétben a helyzet, amikor »barátok« várják kint a szabadulót, akik a továbbiakban »segítséget« nyújtanak számára. A gyakorlat azt mutatja, hogy ezek a »baráti közösségek« sors társakból, esetleg aktívan jelenleg is bűnözésből élőkből állnak, akik a »segítségért« cserébe vizontszolgáltatást várnak, esetleg bűnözéssel összefonódó »munkalehetőséget« kínálnak.”* (Csáki-Mészáros 2011)

Ezek után kerülnek ki a büntetés-végrehajtás zárt, és bizonyos értelemben biztonságos világából a való életbe, ahol helyt kellene állniuk: elkerülni a kísértéseket, munkát találni és beilleszkedni. Már első látásra is azonosítható, hogy itt problémák sokaságával kell szembenézniük:

- Előítéletek – a priuszos munkavállaló eleve erős hátrányból indul, még akkor is, ha egyébként formálisan elfogadják, számíthat arra, hogy minden probléma, esetleges lopás, hiány esetén ő lesz az első számú gyanúsított. A 401-es interjúalannyal is hasonló történt, derült ki az utánkövetése során készült interjúból:

„Egyszerűen nem tűrik el, nem akarnak a környezetükbe, ez az egyik oldal, a másik oldal meg, volt egy olyan, hogy eltűnt a cégtől raktározás meg szállítmányozás közben (...)

² Priusz és munkavállalás – Vállalkozó leszek. Elérhető: http://magyarnarancs.hu/lokal/priusz_es_munkavallalas_-_vallalkozo_leszek-75639 (letöltve: 2015.05.31.)

egy nagyértékű, vadonatúj motor (...) Toyota motor, motorok, hát majdnem 5 millió forint értékben. Rögtön engem szedtek elő úgy, hogy aznap szabadságon voltam”. (401)

- **Létfenntartás** – a kikerülő fogvatartott forrásai igen csekélyek, igen rövid ideig sem tud tisztán saját erejéből életben maradni, ha nem talál munkát, különösen a börtönviszonyok után, ahol minden szükségletét megbízhatóan kielégítették.
- **Munkaszocializáció hiánya** – a munkavégzéshez nem csak képzettségre, de hozzáállásra is szükség van, ez az évek alatt megkopott, vagy korábban sem állt fenn.
- **Rossz egészségügyi állapot.** A börtön előtt általános közöttük a drogozás, az alkoholfogyasztás, a börtönben pedig vagy kényszer-absztinenssé válnak (ami általában nem leszokáshoz, hanem a kiszabadulást követően vad újrafogyasztáshoz vezet), vagy átszoknak a börtönökben elérhető szerekre. Ezek nagy része nyugtató, mint a „rivó” néven közismert Rivotril vagy viszonylag egyszerűen bejuttatható, egyelőre tesztekkel sem kimutatható ún. dizájn drogok (különösen a „biofű”), amelyet nyugtatóként kapnak a pszichiátriai zavarokkal küzdő fogvatartottak, és a szabadulás után lelkesen vetik bele magukat a „szabadságba”, az alkohol és más bódító szerek fogyasztásába, ami eleve kizárja a normális életvitelt.
- **Új kapcsolatok visszahúzó ereje** – a már szabadult börtönbeli ismerősök, illetve a kint lévő „barátok” nagy valószínűséggel kínálnak lehetőséget a bűnöző életmód folytatására. Itt ráadásul belép az a tényező is, hogy a bűnözéssel szereshető jövedelem sokkal magasabb, mint a legális, illetve a megszerzése is könnyebb, élvezetesebb és izgalmasabb.

A visszaesés valószínűsége ezért is igen magas. Ugyan *„nincs egy speciális, visszaesésre predesztináló személyiségstruktúra, vannak viszont olyan tényezők viselkedés- és személyiség-szinten, amelyek elősegítik, megkönnyítik az újabb bűncselekmény elkövetését bizonyos külső feltételek megléte esetén”*. A deviáns börtönlakók nem veszítik el deviáns tulajdonságaikat, viszont a jó magaviseletű rabok is inkább csak a börtönviszonyok között konformak – azaz se a rossz, se a jó magaviselet nem valószínűsíti a szabad világban elérhető sikereket. (Boros–Csetneký 2002)

A fentiekkel összefüggésben a frissen szabadultak – ismét kimondható, hogy „jellemzően”, azaz átlagos szabadulót feltételezve – alacsony végzettségük, kevés munkatapasztalatuk okán szinte egyetlen lehetőségként nehéz fizikai munkát vállalnak, amiből szerény jövedelemre tesznek szert, ebből fedezik lakhatásukat, a maradékból pedig igen szerényen megélik. Épp ezért a börtönszocializált karakter számára a reintegráció szó használata félreértés – a tanulmányban tudatosan kerültem a reintegráció szó használatát. A probléma lényege, hogy re-integrálni valakit oda lehet, ahonnan kiszakadt, és ahová vissza kíván térni. Jelen esetben ez azonban csak ritka kivétel: a többség egyrészt nem

olyan közegből érkezik, ahová érdemes lenne visszaintegrálni, másrészt még az a kisebbség is, amely egy szinten a civil világba beilleszkedettnek volna tekinthető, gyakran jelentős motivációhiányban szenved bármiféle visszailleszkedés kapcsán.

A börtön utáni lehetőségek tekintetében tehát több csoportra kell osztani a volt fogvatartottakat. Az első csoport tagjai a megrögzött bűnelkövetők: esetükben a visszaesés szinte törvényszerűnek mondható, a bűnözői életmódtól való elzárkózás kivételes. *„A visszaeső bűnözőkről újfent az bizonyosodott be, hogy többszörösen hátrányos helyzetűek, szocializációjuk hibás, egyharmaduk személyiségzavarban szenved, sokak intellektusa alacsony, többségük szakképzetlen, inkább az antiszociális szubkultúra értékrendjét fogadják el.”* (Vókó 1999) Ezek az emberek szinte száz százalékban folytatják bűnözői karrierjüket, amelyben a börtönlét természetes és kalkulált tényező, sőt, kiérkezésükkor már régi bűntársaik várják őket. Ez az életmód teljesen inkompatibilis a „normálisnak” nevezett életmóddal. Hozzá kell tenni: létezik az a csoport is, amely már nem is a bűnözést (tehát a „szabad” életet), hanem kifejezetten a börtönlétet tekinti természetesnek; az is előfordul, hogy a frissen szabadult csak azért követ el bűncselekményt, hogy visszakerülhessen a megszokott közegébe.³ A másik véglettel folytatva, nem egy esetben integrált közösség (leginkább a család) várja kinn a szabadulót, aki így vissza tud illeszkedni a társadalomba (ez olyan bűncselekményeknél, mint pl. a már többször említett közlekedési bűncselekmények, nem tekinthető kivételesnek). Végül pedig a kettő között vannak mindazok, akik esetében a reintegráció érdekében tenni kell. A reintegráció sikerességéhez azonban *„először semlegesíteni kell a szokásrendszert és mentalitást, amit előző életében elsajátított, másodszor olyan erkölcsi érettséghez, a személyiség olyan kiforrottségához kell eljuttatni, ami személyes hatalmat ad a kezébe, hogy a körülmények nyomásának ellenálljon és életvezetését autonóm módon, a jövővel számolva alakíthassa, olyan szakképzettséget kell adni, ami biztosan értékesíthető az elhelyezkedési nehézségek ellenére is, és végül ki kell emelni a tanácsalanságból, magányból, hogy ne a hasonló körülmények vagy az előző környezet társasága irányítsa lépteit.”* (Szabó 1993)

Jelenleg az ún. „utógondozás” az igazságügyi szolgálatok pártfogó felügyelőinek a feladata. Az utógondozáson kívül (amelyben való részvétel önkéntes) a pártfogók az alábbi feladatokat végzik el:

- környezettanulmány, pártfogó felügyelői vélemény készítése,
- mediáció az elkövető és a sértett között,
- alternatív büntetések végrehajtása,

³ Ez különösen hajléktalanokra jellemző, akik számára a választás adott esetben a börtön és az utcai élet közti választást jelenti; utóbbi például télen nagyságrendekkel rosszabb, mint az előbbi, lévén mind a két helyen megszokott a bántalmazás, a napi életben maradásért folytatott küzdelem, előbbinél legalább a fűtés és a rendszeres étkezés megoldott.

- közérdekű munka szervezése,
- börtönpártfogás (Tájékoztató, 2012).

Az utógondozás mellett tehát számtalan más feladatot kell ellátni. *„Az utógondozás célja, hogy a szabadságvesztésből szabadultnak segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéshez, és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez. A szabadságvesztésből szabadult elítélt segítséget kérhet, különösen a munkába állás, a letelepedés, a szállás biztosítása, a megkezdett tanulmányok folytatása, gyógykezelés és gyógyító eljárás, valamint egyéb hivatalos ügyek intézéséhez.”*⁴ A probléma itt is ugyanaz: a pártfogó felügyelőknek munkakörük elvégzéséhez egyre szerteágazóbb feladatkört kell ellátniuk, mindezt úgy, hogy évről-évre folyamatosan nő az előforduló esetek száma, az állományi létszám pedig nem igazodik ehhez (Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-2987/2012 számú ügyben). *„Egyértelműen megállapítható, hogy az ügyteher miatt nem jut elég idő a szabadságvesztésből szabadultak társadalmi integrációjának elősegítésére. További – szintén a szűkös erőforrásokra visszavezethető – probléma, hogy a csoportos esetkezelés nem elég elterjedt, összesen két közösségi foglalkoztató működik az országban, de ezek támogatása is csökken. Mindezekén túl a súlyos krízishelyzetben lévő pártfogoltak számára a pártfogó felügyelet által nyújtható segély mértéke is gyakorlatilag jelképes: évente két részletben 7000 Ft adható ilyen jogcímen.”* (Ibid.) A megnövekedett munkavégzés mellett a folyamatosan duzzadó esetszámok adatsorából az olvasható ki, hogy egyre kevesebb esetben foglalkozik a pártfogó szolgálat az utógondozással mint feladattípussal. Például a 2011. évben összesen ellátott 96.011 ügynek mindössze 3%-át tette ki az ebben az ügykörben keletkezett 2451 ügy. A pártfogói felügyelet folyamatosan gyarapodó ügyszáma ellenére, 2008-tól redukálódás mutatkozik az utógondozásként végzett tevékenységi körökben. (Ibid.)

A pártfogó felügyelet fő feladata, valamint rendeltetésének legfontosabb célja, hogy a pártfogolttal kiépített kapcsolatrendszer során olyan eszközöket biztosítson számára (mindamellet a kontroll feladatokat is lássa el), ami lehetővé teszi a segítségnyújtáson és egyéb szolgáltatások nyújtáson keresztül, hogy a pártfogolt sikereses társadalmi beilleszkedése a megfelelő irányba haladjon. A megnövekedett többletmunkának köszönhetően számos interjúalany azt jelezte az interjújában, hogy a pártfogó felügyelőjével tartott kapcsolata kimerül egy rutinszerű ellenőrzésben.

„Meg ez a pártfogó, aki kiborít nagyon. »Hol voltál? Mit csináltál?« És úgy kezel, mintha az apám lenne.” (111)

„Ö, hát, bemék, igazándiból nem kell semmit csinálnom, hanem ő megkérdezi, hogy mit csináltam, dolgozok-e, rendben van-e minden. Körülbelül három perc az egész, ad egy másik időpontot, és akkor már megyek is.” (302)

⁴ <http://www.kormanyhivatal.hu/hu/ugytipusok/igazsagugy/partfogo-felugyelet> (letöltve: 2015.05.31.)

„Csak hogy mondjak egy példát. Sándor miből él? Sándor mit akar? Sándor akar dolgozni?” (402)

„Én havonta bejárok hozzá. Bent vagyok nála körülbelül két percig. Jövök ki... Ő is megmondta, hogy ha minden hónapban rendszeresen bemegyek, nem lesz köztünk semmi probléma, nem fog utánam járkálni, nem fog kérdezősködni rólam... És így... így jó.” (403)

További probléma az együttműködés szintje és színvonala. A pártfogoltak sok esetben bizalmatlanok a pártfogói felügyelettel kapcsolatban, munkájukban nem lehetőséget, inkább szükségtelenséget látnak. Több véleményből is inkább az rajzolódik ki, hogy a pártfogói felügyelet és a kötelező jellegű együttműködés számukra inkább komplikáció. Amennyiben nem kötelező a szabadult számára, hogy pártfogóhoz járjon, többnyire nem kérelmezik, hogy kapjanak.

„Nincs [pártfogója], de volt régen, két-három-négy évvel ezelőtt. Amikor ez a felfüggesztettem volt. És azóta nem kaptam, hála istennek.” (118)

„De szerintem, [nevet] ahogy nézem a dolgokat, semmi értelme sincsen, az is olyan, hogy valaki dolgozik, és a statisztika szerint százból talán egynek tud segítséget nyújtani. De olyasmit én nem hallottam, hogy a pártfogómnak köszönhetően nem kerültem vissza, vagy sikerültek a dolgok. Á, nem.” (120)

„Nem kértem [pártfogót]. Legalábbis a nevelő mondta, hogy nem szükséges. Mert látta, hogy én vissza tudok illeszkedni a társadalomba, és mondta, hogy ő csak azoknak adja a pártfogót, akik nehéz állapotban vannak.” (124)

„Tehát tulajdonképpen szajkózza [a pártfogó], hogy normális útra vissza kell kanyarodni, na most azért fél éve kint vagyok, azért ennyi idő alatt az ember tud bizonyítani, hogy jó úton indul el, én elindultam egy jó úton, és nem is szeretnék illegális dolgokkal foglalkozni. De a pártfogótól függetlenül, ha valaki akar valamit csinálni, azt úgyis meg fogja csinálni.” (147)

„Én egyszer beszéltem pártfogóval oszt cső, de nem is kaptam pártfogót. Tehát teljesen haszontalan.” (401)

„Pártfogó se segít, mondjuk azt se kértem... Nem, ha nem muszáj. Még ha muszáj, akkor se. Nekem megvan felénk egy bizonyos véleményem.” (403)

Sok esetben még ha kötelező is együttműködniük ezzel a hatósággal, akkor sem nyílnak meg kellőképpen a pártfogónak. Úgy viszonyulnak a pártfogói felügyelet munkájához, hogy „kell”, de csak nagyon ritka esetben aknázzák ki az ebben rejlő lehetőségeket.

Az utógondozás során a pártfogói felügyelet mellett a munkaügyi kirendeltségek sze-

repköre állami és hatósági oldalról nélkülözhetetlen. Nagyon fontos lenne, hogy egy átlagos frissen szabaduló tulajdonságait feltételezve (hátrányos helyzetű településen élő, alacsony iskolai végzettségű, többnyire munkatapasztalattal nem rendelkező szabadultnak) a lehető leggyorsabb keretek között állást vagy képzést biztosítson az adott munkaügyi kirendeltség. A 2015. január 1-én végbement szervezeti átalakulás azonban jól mutatja, amit a kormányzat is elismert, hogy a munkaerő-piaci intézményrendszer nem tudja hatékonyan kiszolgálni a munkát keresők és a munkáltatók felől jelentkező igényeket.⁵

*„Az Államreform II. programhoz illeszkedve a Nemzeti Munkaügyi Hivatal (NMH) feladatköreit 2015. január 1-től részben a Nemzetgazdasági Minisztérium, részben az Országos Tisztifőorvosi Hivatal veszi át. A lépést elsősorban az indokolta, hogy a Munkaügyi Hivatal a korábbi struktúrában nem képezett hidat a munkáltatók és az álláskeresők között.”*⁶ A legaktuálisabb munkaerő-piaci helyzetkép – a 2015. márciusi adatok – alapján a munkanélküliségi ráta 7,8%-os megoszlást mutatott. A hátrányosabb helyzetű régiókban azonban, ahonnan magasabb arányban kerülnek ki a fogvatartottak/szabadultak, jóval több a munkanélküli (Dél-Alföld 9,1%, Észak-Magyarország 10,8%, Észak-Alföld 11,9%).⁷ Mindamellet a KSH legfrissebb kimutatása alapján a munkanélküliség átlagos időtartama 17,4 hónap (Gyorstájékoztató 2015).

Ezek az adatok jól mutatják, hogy a munkaerő-piaci helyzetkép korántsem optimális a jelenlegi Magyarországon. A kikerülő fogvatartottak forrásai igen csekélyek, és 70 százalékuknak nincs családi háttere és támogatása, mely segítő kezet nyújtana nekik, amíg álláskeresői státuszban vannak. (Csáki–Mészáros 2011) Így rendkívül rövid időn belül nélkülözhetetlenné válik a szabadult rab létfenntartása szempontjából, hogy munkaviszonyt tudjon létesíteni. Családi, kapcsolati tőke hiányában azonban ez rendkívül nehéz, főleg annak tudatában, hogy a legtöbb szabadult nem rendelkezik egy munkakör betöltéséhez feltétlenül szükséges végzettséggel, szakmai tapasztalattal. Emellett olyan nehézségek állhatnak fent, mint a munkaszocializáció részleges vagy teljes hiánya. Általában a deprivált státuszuknak köszönhetően egy munkáltatóhoz sem tudnak eljutni a megfelelő csatornákon keresztül (internet és telefonos elérhetőség hiánya). Ezen felül pedig a priuszos munkavállaló eleve erős hátrányból indul a büntetlen előéletű személyekkel szemben.

„Nehéz állást találniuk azoknak, akiknek nincs érettségijük, szakképzettségük, ráadásul börtönből szabadultak. Ők leginkább az építőiparban tudtak elhelyezkedni, segédmun-

5 <http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-minisztterium/hirek/atalakul-a-munkaugyi-szervezet> (letöltve: 2015.05.31.)

6 Ibid.

7 A 15–74 évesek munkanélküliségi rátájának alakulása http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf061.html?back=/stadat_mun (letöltve: 2015.05.31.)

kásként, de ezért olyan keveset kapnak, hogy elborzadnak, hogyan fognak megélni. Hatvan-hetvenezer forintot csak akkor lehet beosztani, ha van támogató család, szülő” – mondja Mészáros Mercedes. A szabadulópénz – ha van – gyorsan elfogy szállásra, ételre, ruhára. Az új élet költségekkel jár, ráadásul az elhelyezkedés után még egy hónapot várni kell az első fizetésre. Ezért még az érettségizettek sem nagyon válogatnak. Ha valóban elszántak, még a takarítói, raktárosi, segédmunkás állásokat is szívesen fogadják.”⁸

Az állam és a társadalom részéről ezért nélkülözhetetlen egy olyan intézmény, apparátus megléte, amely megfelelő módon ki tudja elégíteni a munkaerő-piaci szereplők igényeit. Jelenleg azonban a munkaügyi kirendeltségek ezt a szerepkört nem tudják kellőképpen ellátni. A munkaügyi kirendeltségekhez beérkező, sikeres közvetítéssel párosuló munkaerő-igények jelentős része közfoglalkoztatási jogviszonyban biztosít munkalehetőséget a regisztrált álláskeresőnek, aki kiszolgáltatott helyzete miatt többnyire él is a felkínált lehetőséggel. Egyre kisebb szerep jut az elsődleges munkaerő-piaci szereplők munkaerő-igényeinek kielégítésének. Különösen igaz ez azokra a konvergencia régiókra és depressziós térségekre, ahol a piaci szereplők száma és lehetősége is korlátozott.

„Összességében 2013-ban az álláskeresők aktiválását a közfoglalkoztatás dominálta: az év során az álláskeresők 31%-a helyezkedett el támogatott formában (ezek csaknem kilenc-tizede közfoglalkoztatásba kapcsolódott be), míg nem támogatott módon 20%-uknak sikerült elhelyezkedniük (...) Az álláshely-kínálatra jelentős hatással voltak idén is a közfoglalkoztatási rendszer keretén belül megjelenő munkaerőigények, ugyanis a 718,7 ezer állásból 498,4 ezer a közfoglalkoztatási valamelyik eszközét takarta. Az elsődleges munkaerőpiacról érkezett állások száma 158,7 ezer volt, ezek száma 14,3%-kal bővül 2012-höz képest (...) a foglalkoztatottak száma minden megyében és régióban nőtt, az emelkedés mértékében voltak különbségek. Legnagyobb létszámbővülés Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon realizálódott egy év alatt, ami a közfoglalkoztatási programok felfutásával van összefüggésben.” (Munkaerő-piaci helyzetkép 2015)

A közfoglalkoztatás átmeneti megoldást nyújthatna a börtönből szabadult rab számára, amíg a frissen szabadult rab visszailleszkedése valamelyest végbemegy, illetve a munkaszocializáció folyamata kellőképpen megfelelő szinten realizálódik. Azonban napi nyolc órás közfoglalkoztatási bérből, havi szinten maximum ötvenezer forintból önállóan nem tudja a kiadásait rendezni, és ez az összeg csak akkor nyújthat neki kellő támaszt átmenetileg, ha van hol laknia, és a család vagy szülő is tudja támogatni.

Jelen állás szerint azonban a közfoglalkoztatás nem tudja biztosítani a teljes inaktivi-

⁸ Mi vár arra, aki a börtönből szabadult? http://hvg.hu/karrier/20090212_borton_szabadult_fiatalok_munka (letöltve: 2015.05.31.)

tás és az elsődleges munkaerőpiac közötti átmenetet. A munka alapú társadalom megteremtésének első lépcsője után kevesen képesek a primer szektorba orientálódni, ez eddig a közfoglalkoztatottak mindössze 7,4 százalékának sikerült (Bakó 2014). A hosszú távú közfoglalkoztatás az anyagi lehetőségek és a megélhetőség hiánya miatt megnöveli a rizikófaktort, így a bűnöző életmód folytatása ismét nagyobb eséllyel kerülhet előtérbe. Itt ráadásul belép az a tényező is, hogy a bűnözéssel szerezhető jövedelem sokkal magasabb, mint jelen esetben a legális munkaviszonyból származó. Ezenkívül jövedelem-kiegészítésként a fekete foglalkoztatás is előtérbe kerülhet, ami szintén nem jelent megoldást a szabadult számára. Egyrészt a fekete foglalkoztatásnak köszönhetően a társadalombiztosítása rövid időn belül rendezetlen lesz, másrészt a munkavállaló maximálisan kiszolgáltatott helyzetbe kerül a munkáltatóval szemben.

A fogvatartottak és szabadultak vélekedése szerint a munkaügyi központok nem tudnak érdemi segítséget biztosítani az álláskeresésnél.

„Hát ottan nem is lehetne munkát kapni szerintem.” (105)

„Nem kapok semmit. Még egyelőre most nem tudom, hogy fogok-e kapni, majd biztos értesítenek, de nem tudom, hogy ez hogy van. De most már lassan fél éve munkanélküli vagyok.” (130)

„Őszintén, nem is akartam, felesleges. Nem is akarok már. A mai világban már nem úgy állnak egy olyan kategóriájú emberhez, mint ahogy szeretné az ember, szóval ha valaki megtudja, hogy egy másik személy valahol töltött valamit, most lényegtelen, mert tudjuk mind a ketten, hogy miről van szó, nem pozitívként állnak hozzá sajnos. De én ezzel tisztában is voltam.” (144)

„Tudod, hogy fogadtak? Akkor jöjjen vissza ekkor meg ekkor. De kértem a csajt, mondom, miért? Mondom most szabadultam. Az minket nem érdekel. Jó. Ez ennyibe maradt.” (402)

„Azóta havonta kell jelentkeznem, ő (a pártfogó) kötelezett engem, hogy jelentkezsek a munkaügyi hivatalba, én jelentkeztem, de ezen kívül semmi.” (403)

Ugyanúgy, ahogy a pártfogó felügyelet esetén is tapasztalhattuk, fennáll az együttműködés hiánya és az intézménybe vetett bizalmatlanság.

„Viszont el akartak volna küldeni utcát takarítani [közfoglalkoztatás]. Nahát! Azt nem mondtam, hogy megélhetési problémáim vannak, megélni meg tudok. Csak nem értik meg, hogy arra nincs meg, amire akarom, amit megszoktam. Most akkor nem tudom, hogy ezt hogy fogják fel, vagy mire gondolnak, nekem az az élet kellene, amit élhettem.” (111)

„Nem, isten őrizz. Senkihez. Nem. Azért hál' istennek ekkora problémák nem adódtak, nekem jön a segítség jobbról-balról. De még így is nehéz.” (146)

„Annyi volt, hogy elmentem Munkaügyi Központba, és kérdeztem, hogy hátha jár valami segély, de nem. Mondták, hogy semmi, mert ezért, mert ez ilyen kiesett idő. Megszűnt a munkaviszonyom, így visszamenőleg ezért már nem tudnak nekem semmit sem adni. [Akkor be sem jelentkezett így, ugye?] Hát, így nem, nem.” (306)

A foglalkoztatást elősegítő képzési támogatás előnyt jelenthet a szabadult számára, mivel ha hiányszakmában szerez szakképzettséget, könnyebben el tud helyezkedni a munkaerő-piacon, és javítja a munkaerő-piaci esélyeit. Az aktuális pályázati kiírások határozzák meg azonban, hogy ténylegesen mikor, hány embernek és milyen formában tud segíteni egy képzés. A büntetés-végrehajtási intézetből szabadult rabok nem tudnak hosszabb ideig várni egy számukra aktuális tanfolyamra, mert a létfenntartás eszközeként minél hamarabb jövedelemhez kell jutniuk. Ha jelentkezésük sikeres egy munkaügyi kirendeltségen keresztül meghirdetett képzés esetében, akkor is fontos, hogy legyen a környezetükben család, szülő, akik támogatják őket a tanfolyam időtartama alatt, mert nagyjából 40–45 ezer forint keresetpótló juttatásból önálló keretek között a megélhetésüket, lakhatásukat és étkezésüket nem tudják biztosítani, főleg hosszabb, akár egy évig tartó tanfolyamok esetében.

A munkaerő-piaci képzés ideje alatt – intenzív képzés esetén – keresetpótló juttatásban is részesülhetnek a képzésben részt vevők. A keresetpótló juttatás összege a megállapításakor hatályos közfoglalkoztatási bér 60 és 100 százaléka közötti összeg lehet. A közfoglalkoztatottak bruttó 75.500 forintot kaphatnak havonta a képzés ideje alatt (a képzés költségén túl). A munkaerő-piaci képzések hossza jellemzően nem éri el az egy évet, de természetesen ez függ a kiválasztott szakmától, illetve a képzés intenzitásától is.⁹

A foglalkoztatást elősegítő képzésekbe több szabadult is be akart kapcsolódni, de az aktuális képzés indulásának elhúzódásának, az aktuálisan megjelenő képzések érdeklenségének vagy a késői jelentkezésnek köszönhetően ezek a próbálkozások végül meghiúsultak.

„Hát, hogy majd hívnak, meg így meg úgy. Aztán azóta is...” [képzésekkel kapcsolatban, ha lesznek] (116)

„Olyan, ami érdekelne, olyan nincs [tanfolyam]. Meg mindegyikre várni kellene, meg pénz terén se éri meg, mert ilyen negyven meg ötvenezreket keresnek, akkor meg inkább elmennék dolgozni, hogy ha úgy van.” (118)

⁹ Így tanulhatunk szakmát, akár ingyenesen is. http://www.profession.hu/cikk_allaskereses/20131115/igy-tanulhatunk-szakmat-akar-ingyenesen-is/3610 (letöltve: 2015.05.31.)

„Kérdeztem, hogy voltak ilyen tanfolyamok, oda is próbálkoztam, csak már nem volt hely. Valami volt. Utána próbálkoztam munkahelyet is intézni, abban próbáltak, próbálnak segíteni, csak még nem találtak. És így a barátom mondta, hogy a gombát, megpróbáltam.” (309)

Egyetlen személy került be egy TÁMOP-os képzésre, az együttműködési feltételeket azonban nem teljesítette, így végül majdnem visszatérítették vele a képzési költség és keresetpótló összegét.

„(...) Semmi. Kijöttem, kerestem munkát, ilyen tanfolyamot, el is mentem, csak hát történt ott is egy kis probléma... Egy hónapig kint voltam az utcán, söpörtem, aztán jött ez a tanfolyam. Csak ugye annyira beteg voltam két hónapig, nem bírtam lábra állni, nem bírtam lemenni az orvoshoz (...) Aztán kirúgtak. Most jött a papír, hogy fizessek 180.000 forintot. De ugye ha most eljárnék dolgozni, akkor a 33%-át levonnák tőlem.” (135)

Az állami szervezeteken kívül az alapítványi és non-profit szervezetek segítségével számíthatnának leginkább a szabadultak a be-, illetve visszailleszkedésben. A börtönből szabadult személyek leginkább a munka világába történő orientáció segítségét tartanák a legfontosabb feladatnak ezen intézmények részéről. A civil szervezetek ismerete és a velük történő együttműködési szándék azonban szintén alacsony színvonalú. A szabadulásra váróknak csupán negyede ismer olyan civil szervezetet, amely a szabadulás után segítséget nyújthat számukra, és mindössze 13%-uk áll vagy állt régebben kapcsolatban ilyen szervezettel (Csáki et al. 2006). Azt is nagyon fontos megemlíteni, hogy a civil szervezetek az utógondozásba leginkább már csak a börtön falain kívül tudnak bekapcsolódni, ami korántsem optimális a fogvatartott szemszögéből. Emellett a büntetés-végrehajtási intézetben közreműködő civil szervezetek létszámaránya minimális és szórványos, a számuk pályázati kiírásokként emelkedik meg valamelyest. A további problémát leginkább az jelenti, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben megvalósítható reintegrációs projektek meghatározó része általában pályázati alapból valósul meg, ami több okból is problémás. Egyrészt nem tudja biztosítani a célcsoport folyamatos reintegrációs foglalkoztatását, ezenkívül általában egy kis szeletét érintik a fogvatartottaknak. Másrészt a szakmai elemeket, a dokumentációs listát, valamint a projekt időtartalmát a pályázati kiírás szabja meg, így a programok „pályázatfüggővé” válnak. (Csáki–Mészáros 2011) Sajnálatos módon a civil szervezetek esetében kevés magánadomány érkezik be, és amíg ez nem változik, a pályázati kiírásoktól való függés miatt az előbbieken felvázolt problémák aktualitása is fennmarad.

A civil szervezetek mellett az egyház szerepét kell megemlíteni akár a reintegráció, reszocializáció, akár az utógondozás esetében. Egyházi segítségnyújtás ugyan magasabb arányban fellelhető a börtönökben, mint a civil szervezeteké, de ez elsősorban a hívők

számára nyújt lehetőséget. Akik vállalják az egyházakkal történő együttműködést, jó eséllyel el tudják kerülni a visszaesést. A börtönlelkész megfelelő foglalkozásokon keresztül morális tartást tud kiépíteni a fogvatartottban, így erkölcsileg pozitív irányba tudja terelni az erre hajlandóságot mutató rabot. Magyarországon az egyházi együttműködés egy „jó gyakorlatban” is megmutatkozik látszik, ráadásul a programban részt vevők között alacsonynak mutatkozik a visszaesők száma:

„Már összesen három APAC körlet működik Magyarországon, amelyek a keresztény reszocializációt teszik lehetővé a büntetés-végrehajtási intézményekben. A körletben humánus szabályozás mellett színes programok várják az ide kerülőket, és többször találkozhatnak családjukkal is. A nemzetközi és hazai példák is azt mutatják: a körletből szabadulók között rendkívül alacsony a visszaesők száma.” – mondta el Roszik Gábor, a Magyar Testvéri Börtöntársaság elnöke a Rádió Orient műsorában.¹⁰

Az APAC program kiemelten fontos szerepet szán a családi kapcsolatok megerősítésének, illetve a közös foglalkozásoknak. 2015. január elseje óta az új büntetés-végrehajtási kódex lehetővé teszi az APAC körletek létrehozását. Az együttműködést vállaló rabok egy körletben tölthetik a letöltendő ítéleteiket, így közösen, külső hatások nélkül tudják vállalni a morális értékrendek elsajátítását és megtartását. Összességében azonban elmondható, hogy egyelőre ezek a programok továbbra is a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő rabok kis szegmensét érintik, illetve a pályázati kiírások az egyházi intézmények esetében is létfontosságúak. Az egyházi intézmények felé mutatott elkötelezettség a rabok körében azonban meglehetősen alacsony, mivel a fogvatartottaknak csak igen elenyésző száma mutat hajlandóságot a vallási nevelés és értékrend elfogadására.

Végso soron a munka a szabadult fogvatartott egyetlen esélye a társadalomba való integrálódásra. A munka világában azonban általános feltétel az erkölcsi bizonyítvány, nem csak a valóban feddhetetlenséget igénylő munkáknál, hanem lényegében minden munkakörben. A tapasztalatok alapján szinte ez önmagában elég ahhoz, hogy a volt fogvatartott ne kapjon munkát: *„(...) A Váltó-sáv Alapítvány munkatársai a mindennapi gyakorlatban azt tapasztalják, hogy szinte lehetetlen elhelyezni egy börtönviselt embert. »Hát, nem azzal kezdjük, hogy bűnözőket szeretnénk munkába állíttatni – mondja Mészáros Mercedes –, inkább csak keressük a párbeszéd lehetőségét, és azon vagyunk, hogy a HR-osztályokon dolgozók és egyéb döntéshozók megismerjék őket közelebbről – talán ez az egy dolog lehet hatásos. Amúgy szinte mindenhova kell erkölcsi, talán csak a segédmunkákhoz nem. Pedig sokszor formálisnak tűnik, eszükbe se jut az egész procedura alatt, csak akkor derül ki, hogy*

¹⁰ A börtönmisszió APAC körletei a cellából a családhoz vezetnek. <http://www.orientpress.hu/140844> (letöltve: 2015.05.31.)

hiányzik, mikor már kezdenék a munkát.« (...)»¹¹ Az alapvető gondot az jelenti, hogy hiába a legjobb segítség, munkahelyet nem tud teremteni, és amíg a magasabb munkanélküliség okán szinte minden munkahelyre válogatni lehet az emberekben (illetve csak a különleges szaktudás ad biztos elhelyezkedést, amivel a börtönviselték ritkán rendelkeznek), addig a priuszos mindig hátrányban lesz. A kutatásban részt vevő több szabadult személy is jelezte az utóvizsgálat során, hogy be sem adják a jelentkezésüket oda, ahol a munkáltatók kérnek erkölcsi bizonyítványt.

„(...) komolyabb helyre már most lehetett volna menni, nyílt egy kastély itt tőlünk nem messze, most volt a nyitó buli március 15-én. Hát, szerettem volna oda is az önéletrajzomat beadni, csak sajnos nem tudtam pont emiatt, hogy erkölcsi bizonyítványt kértek hozzá (...) Meg sem, megmondom őszintén, hogy meg sem próbálom beadni. (...) Ahova már ilyet kérnek, hogy erkölcsi bizonyítvány, akkor valószínű, hogy azért kérik, hogy, hogy megnézzék, hogy az ember mennyire tiszta.” (310)

„Az sem tudják, ki az ideális ember (...) Meg nagyon sok helyen erkölcsi bizonyítványokat kérnek, eddig ez nem is nagyon volt divat.” (410)

A szabadult rabok munkaerő-piaci helyzetképe az utóvizsgálat időszakában

A reintegrációval és a visszaesés elkerülésével kapcsolatban a szakirodalomban leggyakrabban azt állítják, hogy leginkább két tényező befolyásolja a visszailleszkedés sikerét: a stabil munkahely és a családi kapcsolatok (a társas támogatás különböző formáin keresztül, eltérő társas közegben – család, barátok, iskola, munka és szabadidő –, ezek közül az egyik a munkához jutásban nyújtott segítség). (Szabó 2012)

Az utóvizsgálat során azoknak a szabadult személyeknek, akiknek saját megítélésük szerint viszonylag zökkenőmentesen sikerült a társadalomba történő visszailleszkedésük, meghatározó hányada megemlíti, hogy ebben nélkülözhetetlen szerepe volt a családnak, barátoknak és a munkavállalásnak:

„Az első két hónap az nyilván az volt [nehéz a beilleszkedés szempontjából], hogy kint voltam, éltem, barátok, minden, felkerestem, akit csak lehetett, ők is engem, aztán munkahelyet kerestem, dolgoztam, újra elkezdtem edzésre járni, kicsikkel foglalkozom, tanítom őket, lényegében csak ennyi, ami változott. Úgy megy az életem tovább, ahogy eddig. Nagyobb változás nem történt, minden olyan, mint előtte volt.” (124)

„Szerintem sikerült minden. Van munkám, nem keveredtem semmi zűrbe azóta sem,

¹¹ Priusz és munkavállalás – Vállalkozó leszek: http://magyarnarancs.hu/lokal/priusz_es_munkavallalas_-_vallalkozo_leszek-75639 (letöltve: 2015.05.31.)

nekem ennyi elég. [Int.: Esetleg fordult valamilyen szervezethez segítségért? Önkormányzat, egyház, bármiféle lelki vagy anyagi segítségért?] Családom segített, nem kellett fordulnom sehova.” (130)

„Hát szerintem meg vagyok elégedve azzal, hogy a visszailleszkedés hogyan sikerült, mert mind a családomtól, mind a munkahelyen olyan pozitív visszajelzéseket kapok, hogy szerintem teljesen sikerült.” (133)

„Én abszolút [visszaillieszkedett]. De nekem a családi háttér is nagyon sokat segít, az anyagi körülmények is, az iskolai végzettségem is. De én úgy visszatáláltam a saját életemhez, hogy minden normális úton halad tovább.” (147)

„Én szerintem teljes mértékben (...) Hát, amit már elmondtam, hogy jó munkahely, a barátoknak a hozzáállása, segítése, az, hogy találtam most már magam mellé valakit. A jövőmet is látom most már, meg úgy minden. Minden.” (306)

A fogvatartottak/szabadultak igen hasonló válaszokat adtak arra a kérdésre, hogy szerintük hogyan kellene segíteni a visszailleszkedést. A válaszok legnagyobb részében a biztos munkahelyet, megoldott lakhatást, államilag támogatott szakképzést, központosított szervezeti segítségnyújtást, külső viszonyokra történő felkészítést, több alapítvány és civil szervezet jelenlétét említették.

„Hát az a baj, hogy munkalehetőség kéne, de soknak még az sincsen, ahova menjen. És az most mit tud csinálni, kijön a semmire. Sehova nem veszik fel, mert erkölcsi kell majdnem mindenhova. Valami szervezet kéne, aki az ilyen embereknek segít, talán akkor más lenne. De így, hogy kijön a semmire, nem tudom. Soknak rosszabb helyzete van.” (105)

„Már az nagy segítség lenne, ha úgy tudna szabadulni sok ember, hogy van munka. Hogy egyből munkába tudjon állni. Ez nagy segítség lenne. Más nem is kéne, csak hogy lehessen egyből dolgozni. Hogy ne kényszerüljenek rá az emberek a lopásra meg a családra.” (106)

„Az önkormányzat többet segíthetne. Több pénzt, elsősre. Meg ha olyan a polgármester, egyből fölvenné az embert, egyből lehetne dolgozni két-három hónapot és akkor már jobban megélné, nem? Nem úgy lenne, hogy jaj, akkor most mi lesz a jövő hónapban. Ha több munkalehetőség lenne itt, Magyarországon, az lenne jó, nem? (...) Hát, több ilyen izéket kéne indítani, tanfolyamokat. Itt helyben, itt Kutason. És olyat, amit fizetnek is. Egyben járja ki a szakmát meg fizetik is. És utána azért egy szakmával már el lehet valamit kezdeni, nem? Ennyi, mást nem.” (116)

„Szerintem a munkával lehetne őket a legjobban inspirálni, azzal, hogy keresnek nekik

valamit. És akkor hátha rájön arra, hogy meg tudja keresni magának a pénzt és nem kell mástól elvenni. Nyilván van, akin ez se segít, de a legtöbbet segítené. Nekem is sokkal jobb, hogy kijöttem, dolgoztam, volt keresetem.” (124)

„Hát nem tudom, lehetne valamilyen felkészítőt, bevezetni az embert a szabadulása előtt, hogy milyen a külvilág (...) Vagy munkát biztosítana a BV. Vagy úgy szabaduljon, hogy tud magával mit kezdeni, ne az legyen, hogy egyből elkezd bűnözni, mert nincs pénz meg nincs munka.” (130)

„Hívnak engem is olyanok, aki mondjuk most szabadult 30.000 forinttal, nincs hova mennie, nem kap munkát, amit amúgy se könnyű találni, pláne, hogy most szabadult a börtönből, egyenes út a visszakérüléshez. Egy dolog van amúgy, ami még a terveim között szerepel, egyetlen egy olyan alapítványról tudok, ami börtönviselt embereket szállásol el egy ideig, fenntart egy intézményt, próbál nekik munkát találni, nekem egy olyan tervem van, hogy egy olyan gyárral szerződést kötni, hogy a börtönviselt emberek eltartása, munkavégzésre való sarkallása, tehát biztosítani nekik egy olyan lehetőséget, ahol a volt elítélt és a munkáltató is jól jár. Mert olcsóbb munkaerő, de mégis meg van fizetve, mégis van munkája, van hol lakni. Sokaknak alapvető dolgok problémák. Mondjuk az is egy vicc, hogy embereket évek után kiengedek 20.000 forinttal. Ja és még egy, én sokkal több civil szervezetet és alapítványt beengednék a börtönbe ilyen előadások tartására.” (147)

„Ennyi, ilyen egyszerű, meg aki kijön, adnak neki munkát. Nem azt kell mondani, hogy nincs munka, teremteni kell munkát.” (401)

Összességében a kutatásba bekerülő fogvatartottak/szabadultak közül harmincegy fővel sikerült második interjút készítenünk. Ez az arány az első interjúban részt vevő alanyok számának kevesebb mint fele. A második megkeresésünk alkalmával ötven fő nem kapcsolódott be az utóvizsgálat elkészítésébe. Ezeket a személyeket valamilyen oknál fogva nem értük el, vagy nem mutattak együttműködést a második interjú elkészítésére. A harmincegy főből tizenkilenc dolgozott valamilyen formában az utóvizsgálat napján (legális keretek között vagy feketén), ami arányaiban megfelelőnek mondható, viszont annak tudatában, hogy ötven fő reintegrációs helyzetéről semmilyen információval nem rendelkezünk, korántsem mondható annyira ideálisnak a munkaerő-piacra kilépő szabadultak száma.

A tizenkilenc szabadult személyből hét főt visszavett az előző munkáltatója, mert elégedett volt a régi munkavállaló teljesítményével, munkájával. A hét főből négyet bejelentett viszonyok között foglalkoztatnak, két személyt alkalmaznak feketén, szívességi alapon, egy fő esetében pedig nem derül ki a foglalkoztatás fajtája. Az alábbi munkakörökben tudtak elhelyezkedni: két fő segédmunkás, egy fő nehéz fizikai munkás, egy fő

betanított munkás, egy fő vízvezeték-szerelő, egy fő kőműves, egy fő szobafestő- mázoló. A hét főből négy rendelkezik szakképzettséggel, két fő alapfokú végzettséggel, egy pedig érettségivel.

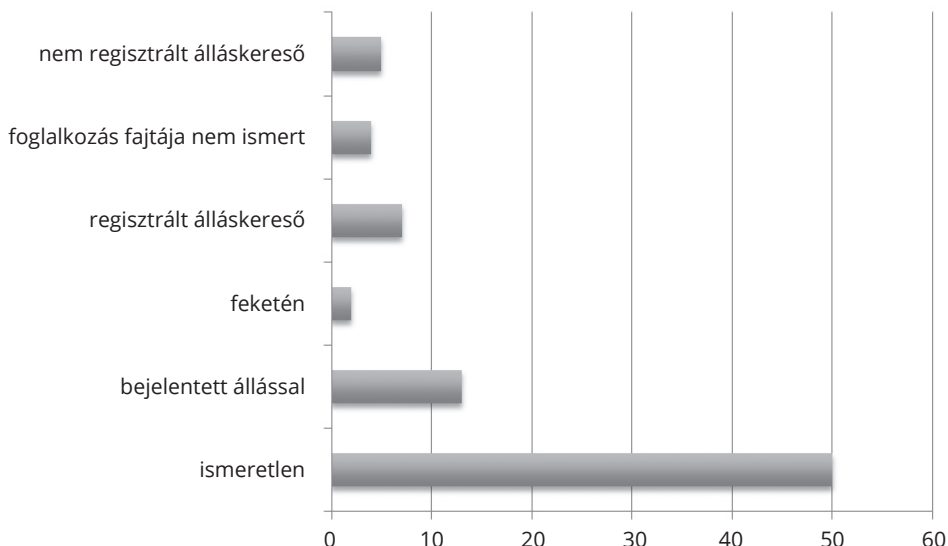
Nyolc személy a kapcsolati tőkéjének vagy a család hathatós segítségének köszönhetően kapott állást. Négyen régi ismerősein, barátain keresztül, egy fő a régebbi munkáltatója közbenjárásának köszönhetően, egy fő a régi kollégák segítségével talált állást. Egy fő a felesége közreműködésével alapított vállalkozást, szintén egy fő pedig az édesapja tulajdonában álló Tüzépre ment dolgozni. A munkakörök pedig a következőképpen alakultak: egyéni vállalkozó, gépkezelő, betanított munkás, nehéz fizikai munkás, segédmunkás, lovasz, sofőr. Öt szabadultat foglalkoztattak legális keretek között mint alkalmazottat. Két fő esetében az interjúból nem derül ki a foglalkoztatás fajtája, ugyanúgy az sem, hogy a vállalkozás szerepel-e a cégjegyzékben. Iskolai végzettségüket tekintve négy fő általános iskolai végzettséggel, két fő szakképzettséggel, két fő pedig minimum érettségivel vagy érettségi utáni szakképzettséggel rendelkezik.

Négy fő tudott önjerejéből elhelyezkedni a munkaerő-piacon, csupán saját készségeinek és kompetenciáinak köszönhetően, mindenféle segítség nélkül. Mind a négy főt teljes állásban és legális munkaviszonyban foglalkoztatják. Három fő szakképzettséggel, egy fő pedig nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Az alacsony iskolai végzettségű személy építkezésen dolgozott, egy főt Ausztriában konyhai kisegítőként foglalkoztattak, ketten pedig a szakmájukban tudtak elhelyezkedni (CNC forgácsoló, targoncás). Jól látható, hogy szintiszta foglalkoztatás csak abban esetben tudott megvalósulni, amikor a munkát kereső személynek nem volt kapcsolati tőkéje. A (régi) új kapcsolatok visszahúzó ereje a már szabadultnak felajánlott álláslehetőségeknél is megmutatkozhat. A fekete foglalkoztatás előtérbe kerülése a szabadult személy esetében érthető, ami szintén nem jelenthet számára hosszú távú megoldást. A fekete foglalkoztatásnak köszönhetően a társadalombiztosítása rövid időn belül rendezetlen lesz, másrészt a munkavállaló jogilag maximálisan kiszolgáltatott helyzetbe kerül a munkáltatóval szemben (például nem azt az összeget kapja meg, amiben szóban megállapodtak). Harmadrészt a fekete munka pusztta létesítésével is bűncselekményt követ el a szabadult személy, amit ha feltár az adóhatósági ellenőrzés, súlyos következményekkel járhat a „munkavállalóra” nézve is.

„Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Büntető törvénykönyv 396. §-ában szabályozott költségvetési csalás intézményét. Ennek megfelelően, aki költségvetésbe történő befizetési kötelezettség vagy költségvetésből származó pénzeszközök vonatkozásában mást tévedésbe ejt, tévedésben tart, valótlan tartalmú nyilatkozatot tesz, vagy a valós tényt elhallgatja, és ezzel egy vagy több költségvetésnek vagyoni hátrányt okoz, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A minősített eseteknél az okozott vagyoni hátrány függvé-

2. ábra.

A kutatásban részt vevők munkaerőpiaci státusza az utóvizsgálat időpontjában, esetszámok

nyében nő a szabadságvesztés tartama.”¹² Tehát nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy egy priuszos ember vonatkozásában a fekete munkavállalás sokkal nagyobb veszélyt rejt, mint egy büntetlen előéletű ember esetében, mert ez a fajta „tevékenység” megnöveli a visszakérés esélyét.

Tizenkét fő munkanélküli státuszban állt az utóvizsgálat napján. Hét fő regisztrált álláskeresőként be volt jelentkezve az illetékes munkaügyi kirendeltséghez, öt személy pedig nem regisztrált álláskereső volt. Két fő azért lett nem regisztrált álláskereső, mert nem működött együtt a hatósággal (nem vállalta el a közmunkaprogramot, meghaladta a megengedett hiányzási küszöböt a tanfolyam ideje alatt). A tizenkét főből hat 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezett, két személy nem fejezte be a 8. évfolyamot. Két személy rendelkezett szakképzettséggel, két fő pedig legalább érettségivel rendelkezett. (Az egyik személy a táncra és a táncoktatásra koncentrált, így nem is keresett érdemben munkát, a másik érettségivel, illetve szakképzettséggel rendelkező egyén a második interjút követően helyezkedett el a szakképzettségének megfelelő munkakörben.)

Szigorúan a szabadultak munkaerő-piaci helyzetképe vonatkozóan az interjúk eredményeit elemezve a következőket állapíthatjuk meg: a fogvatartottak/szabadultak foglalkoztatására és munkaerő-piaci helyzetére leginkább az alacsony presztízsű munkák

¹² A fekete pénzt elfogadó munkás is csal: két év börtön is járhat érte. http://adozona.hu/munka-jog/A_feketepenz_elfogado_munkas_is_csal_ket_e_LSKE7Q (letöltve: 2015.06.01.).

jellemzők (mezőgazdasági segédmunka, konyhai kisegítő, építőipari segédmunka). Az alkalmi, szezonális munkák főleg a regisztrált és a nem regisztrált álláskeresők esetében is kisebb-nagyobb időközönként, de folyamatosan fellelhetőek. Ezekkel a főbb probléma, hogy még ha az illető legális keretek között dolgozik is, a jövedelmek többnyire alacsonyak, és az egzisztenciális bizonytalanság viszonylag állandónak minősül. A szakképzettséggel rendelkezők vagy szakképzettséget igénylő munkakörben dolgozók munkaerő-piaci helyzete már sok esetben optimálisabb, mint szakképzetlen társaiké. Többen állítják, akik ilyen munkakörben dolgoznak (gipszkartonozás, gépkezelő, lovász), hogy elégedettek a jelenlegi helyzetükkel, és a visszailleszkedésüket is megfelelőnek tartják. Mindezek ellenére a kivándorlásra való hajlam az utóvizsgálat során sokkal nagyobb aktualitással rendelkezik a szakképzettséggel rendelkezők körében. (Tizenhárom személy említette, hogy tervben van rövid vagy hosszú távon a külföldi munkavállalás, ebből hét fő szakképzett, négy fő alacsony iskolai végzettségű, két fő érettségizett vagy annál magasabb képesítéssel rendelkező).

Az utóvizsgálat tapasztalata szerint a szabadultak leginkább az előző munkáltatójuk bizalmában és előítélet-mentességében bíznak és abban, hogy kikerülésük után régebbi munkahelyükön újra felvehetik a munkát. Emellett pedig leginkább családtagok vagy ismerősök hathatós segítségével tudnak munkaviszonyt létesíteni.

A leginkább elszomorító adat, hogy a szabadultak a munkakereséskor a családtagokon, ismerősökön, volt munkáltatón kívül nem fordulnak bizalommal intézményekhez, hatóságokhoz, civil szervezetekhez vagy alapítványokhoz sem. Így a szervezeti segítségtől teljesen elzárkóznak, és ennek megfelelően mással nem is építenek ki bizalmi kapcsolatot.

Összegzés és konzekvenciák

Összességében kijelenthető, hogy a kutatásba bekapcsolódó szabadultak jelenlegi munkaerő-piaci helyzete korántsem optimális, pedig a célcsoportunkat tekintve egy átlag börtönpopuláció viszonylatát nézve nem a leghátrányosabb helyzetben lévő személyekkel készítettünk interjúkat. Jelen vizsgálatban első bűntényes, fiatal és kisebb súlyú bűncselekményekért elítéltek vettek részt, akik viszonylag rövid, maximum 3 éves ítéletet kaptak. Azzal együtt azonban, hogy itt nem „visszaeső”, enyhébb bűncselekményeket elkövető, és életkori szempontból is viszonylag kedvezőbb munkaerő-piaci reményekkel rendelkező csoportból érkező személyekről esett szó, kimondható, hogy a munkához jutás esélye a szabadulás után az ő esetükben is kedvezőtlen. Még abban az esetben is, ha a munkaerő-piacra történő orientációjuk sikerrel valósul meg, a mindennapokban találkozhatnak olyan akadályokkal, melyek a szabadultakat könnyen visszavethetik a visz-

szailleszkedésben. A lakhatási problémák, az anyagi helyzet folyamatos egzisztenciális bizonytalanságot és kiszolgáltatottságot eredményez, ez könnyen marginalizált státuszt indukál, vagy még rosszabb esetben visszaeséssel párosul. Ezeknek a hátrányoknak a megléte gyakran fokozódik az ítélet hosszával arányosan (Csáki-Mészáros 2011). Ennek következtében egy „hosszú ítéletes” nagyobb eséllyel marginalizálódik vagy válik ismételten bűnelkövetővé.

Ezért is fontos, hogy a börtönben a fogvatartottak olyan prevenciók programokba tudjanak még a szabadulásuk előtti időszakban bekapcsolódni, ami segíti a kiszolgáltatottságuk elkerülését. Ennek a legegyszerűbb és legcélravezetőbb eszköze a szakképzési rendszer átstrukturálása lehetne munkaerő-piaci igények szerint. Ez azonban összetett feladatot igényel, mert a munkaerő-piaci szereplőket is aktívan be kellene vonni a közreműködésbe, emellett a büntetés-végrehajtási intézetnek biztosítania kellene a gyakorlati szaktudás elsajátításához szükséges eszközöket és a helyszínt. A minél magasabb iskolai végzettség növeli a megélhetési lehetőségeket és a mobilitási csatornákat, így a visszaesés esélyeit redukálja, ezért a középfokú oktatásra (érettségi megszerzése) és a felsőfokú tanulmányok megszervezésére is jóval nagyobb hangsúlyt kellene fektetni. Ezen kívül nem csak pályázati kiírásokhoz köthetően, hanem folyamatosan biztosítani kellene a civil szervezetek vagy valamilyen hatóság jelenléte mellett (pártfogó felügyelet, munkaügyi központ) a kompetenciafejlesztést, az egyéni munkaerő-piaci tanácsadást, a motivációs tréningeket és a csoportos foglalkozásokat.

A szakképzettséggel vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező fogvatartottak esetében biztosítani kellene a büntetés-végrehajtási intézetnek, hogy az elítélt a végzettségének megfelelő munkakörben tudjon dolgozni. Ez azért is fontos, mert a munkaszocializáció szintjét a lehető legmagasabb szinten kellene tartani, hogy ez ne erodálódjon a börtönbüntetés során. Ezért is nélkülözhetetlen, hogy a munkaerő-piaci szereplők is bekapcsolódjanak a foglalkoztatásba, ezért a büntetés-végrehajtási intézeteknek jobban nyitni kellene a külvilág felé a versenyszféra irányába. Az is fontos lenne, hogy a börtönben történő foglalkoztatás ne csak az időtöltést és unaloműzést szolgálja, hanem egyfajta reintegrációs mechanizmusként jelenjen meg, ezért hosszú távon a foglalkoztatási bérek emelése is megoldást nyújthat.

A civil és egyházi szervezetek folyamatosabb jelenléte is segítené a fogvatartott visszailleszkedési esélyeit. Egyrészt az amúgy is túlterhelt büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó szakembereknek segítő kezet biztosítana, másrészt az elítélt várhatóan könnyebben megnyílna egy nem ott dolgozó szakembernek, így a bizalmi kapcsolat is könnyebben kiépülhetne. Ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy a programok ne csak pályázati forrásokból valósuljanak meg, hanem álljon rendelkezésre egy erre elkülönített normatíva.

Nélkülözhetetlen továbbá, hogy a jövőben induló pályázatok esetén a fogvatartottaknak nagyobb létszámát érintse egy aktuális programkiírás.

Az állami intézményeken keresztül megvalósuló gondozás/nevelés és utógondozás jelen állás szerint rendezetlen és többnyire eredménytelen. A szakigazgatási szervek nem tudják pontosan körülhatárolni, hogy melyik igazgatási szervhez milyen folyamat kapcsolódik, és a kommunikáció is nehézkes. A pártfogó felügyelet pedig egyedüli szervként, maximális leterheltségének köszönhetően nem tudja biztosítani a megfelelő szintű utógondozási tevékenységi kört. Ezért a hatékony segítségnyújtás érdekében nélkülözhetetlen lenne a civil szakemberekkel való együttműködés, és a gondozás/nevelésnek és utógondozásnak egy jól felépített, strukturált intézményen keresztül „egy kézben” kellene megvalósulnia. A jövőben célszerű lenne segíteni, hogy a fogvatartottak/szabadultak bizalommal forduljanak az állami intézményekhez, és ott tényleges együttműködés keretein belül alternatív lehetőséget biztosítanak a számukra.

A közeljövőben állami szerepvállalással jelentős szerepet kell biztosítani a védett vagy befogadó munkahelyek számára. A munkáltatókat – ösztönző eszközökkel – arra kell sarkallni, hogy foglalkoztassák a volt fogvatartottat. Megfelelő érzékenyítő tréningek keretein belül a munkaerő-piaci szereplőknek meg kell ismerniük ennek a célcsoportnak a problémáját és a foglalkoztatásban rejlő lehetőségeket is.

Hivatkozások

- A 15–74 évesek munkanélküliségi rátájának alakulása. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_q1f061.html?back=/stadat_mun (letöltve: 2015.05.31.)
- Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-2987/2012 számú ügyben. <http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/atalakul-a-munkaugyi-szervezet> (letöltve: 2015.05.31.)
- Bakó Tamás et al. (2014) *A munkaerőpiac peremén lévők és a költségvetés*. <http://www.parlament.hu/documents/126660/133966/MTA+KRTK+KTI+A+munkaer%C5%91piac+perem%C3%A9n+l%C3%A9v%C5%91k+%C3%A9s+a+k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s+jav%C3%A4tolt.pdf/ba01c982-873e-416c-8b7f-c6684fe55db8>.
- Boros J. – Csetneký L. (2002) *Börtönpszichológia*. Budapest, Rejtjel.
- Büntetés-végrehajtási Szervezet 2011. évi évkönyve. Budapest, BvOP, 2012.
- Czenczer O. (2008) Az oktatás mint reszocializációs eszköz a fiatalkorúak büntetés végrehajtás intézeteiben. *Börtönügyi Szemle*, 1–12.
- Csáki A. – Kovács K. – Mészáros M. – Sponga I. (2006) *Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi reintegrációjának lehetőségei*. http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/tanulmanyhossz.pdf (letöltve: 2015.05.31.)
- Csáki A. – Mészáros M. (2011) *Be/ki/zárva. Fogvatartottak és szabadultak társadalmi és munkaerő-piaci beilleszkedése*. http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/be_ki_zarva.pdf (letöltve: 2015.05.31.)
- Csontosné Gy. A. – Görög M. (2013) *Össze-Tett Erő, Elítéltek visszavezetése a társadalmi képzési és foglalkoztatási valamint egyéb integrációs programokon keresztül*. Nonprofit Alapítvány (Budapest). Elérhető: www.nonprofitalapitvany.hu/kiadvany.pdf (letöltve: 2015.05.31.)
- Forgács J. (2013) Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés, *Börtönügyi Szemle*, 6–7.
- Gönczöl K. (1990) Csökkenthető-e a börtönnépesség? A magyar büntetőpolitika a [z 19]80-as években. *Esély, Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 71.
- Gyorstájékoztató, Munkanélküliség, 2015. január–március. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1503.html> (letöltve: 2015.05.31.)
- Kerezi K. (2000) Virtuális elkövetők és valódi börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Magyar Jog*, 524–530.
- Köszegi Sz. (2010) A fogvatartottak oktatása és képzése. *Börtönügyi Szemle*, 55–62.
- Mankó M. (2002) *Sorsom a bűn*. Budapest, Euroqualitas.
- Maurer P. (2011) Az oktatás helyzete a büntetés-végrehajtási intézetekben-a katedra két oldalán állók szemszögéből. *Börtönügyi szemle*, 30–35.
- Merton, R. (1938) Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, Vol. 3. Issue 5, 672–682.

- Munkaerő-piaci helyzetkép a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján.* Elérhető: www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=full_afsz_eves_2013 (letöltve: 2015.05.31.)
- Nagy F. (2002) Adatok és gondolatok a börtönnépesség alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 74.
- Papp G. (2005) A jogerősen elítéltek társadalomstatistikai vizsgálata. *Társadalomstatistikai füzetek* 44, KSH.
- Póczik Sz. (2003) A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány*, 99–111.
- Szabó A. (1993) *Igazságosan vagy okosan?* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó J. (2012) *A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében.* Elérhető: http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2013/07/AP_2012_2_Szabo.pdf (Letöltve: 2012.05.31.)
- Vókó Gy. (1999) *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* Budapest–Pécs, Dialog–Campus.
- Tájékoztató az Igazságügyi Szolgálat pártfogó felügyelői tevékenységéről* (2012). Elérhető: <http://www.kormanyhivatal.hu/hu/pest/hirek/tajekoztato-az-igazsagugyi-szolgalat-partfogo-felugyeloi-tevekenysegerol> (letöltve: 2015.03.31.)

Tóth Olga

Rizikótényezők az első alkalommal végrehajtható börtönbüntetésre ítélt férfiak életútjában

A kutatás elsődleges célja az volt, hogy az első alkalommal végrehajtható szabadságvesztésre ítélt, 35 év alatti, rövid (maximum 3 évig terjedő) büntetési tételű férfiak börtön utáni reintegrációs lehetőségeit vizsgálja. A kutatás céljaira a reintegráció szempontjából viszonylag legkevésbé problematikus csoportot választottunk, feltételezve, hogy az első letöltendő börtönbüntetésre ítélték jelentős része nem a Moffit (Moffit 1993) által az ún. élethosszig tartó (*life-course-persistent*) bűnelkövetői csoportba tartozik, hanem azok közé, akiknek kriminális karrierje csupán fiatal korukra korlátozódik (*adolescent-limited*).

Az interjúkban természetesen gyűjtöttünk információt az elítéltek családi hátteréről, gyerekkoráról, és arról, hogy mi állt a börtönbe kerülésük hátterében, de a kutatás nem annak megítélésére fókuszált, hogy ezek a férfiak bűnözői karrierjük egy állomásán járnak-e, és rendszeresen, életmódszerűen követnek el bűncselekményeket, vagy pedig egyszeri felelőtlenség, botlás miatt börtönözték-e be őket.

Az sem volt a kutatás fő kérdése, hogy milyen rizikótényezők járultak hozzá a bűncselekmény elkövetéséhez. Ugyanakkor érdemes ezeket a tényezőket is áttekinteni, hiszen a bűnelkövetés rizikótényezői befolyásolják a büntetés letöltése utáni reintegráció esélyeit is. A következő elemzésben az interjúkból kirajzolódó tendenciákra mutatok rá, egyúttal megpróbálom felvázolni egy képet azokról az „utakról” és rizikótényezőkről, melyek a vizsgált sokaságot jellemzik.

A bűnelkövetés rizikótényezőinek elméleti megközelítése

A vizsgált személyek mindegyike 35 év alatti, a 80 megkérdezett személy kétharmada 25 év alatti. Ténylegesen első bűncselekményes közülük 25 fő (30%), a többiek már korábban is követtek el valamilyen bűncselekményt, amiért többnyire felfüggesztett börtönbüntetést kaptak.

A fiatal bűnelkövetőkkel kapcsolatosan a szakirodalom egyik sarkalatos megállapítása Moffitt *Development Theory of Crime* elméletén alapszik (Moffitt 1993). Az elmélet szerint a fiatalkorú bűnelkövetők két jellegzetes csoportra oszthatók. A fiatalok egy viszonylag jelentős csoportja követ el kisebb-nagyobb törvénysértést és/vagy viselkedik antiszociális módon élete egy szakaszában, de többségükre ez csupán alkalmilag, átmeneti időszakra jellemző. Egy kisebb csoport lesz az, akinek későbbi életútjára is jellemző marad a bűnelkövetés. Fontos megismerni azokat a rizikótényezőket, amelyek indukálják a kamaszkoron túli bűnelkövetői viselkedést. Mint ez a vizsgált személyek esetében kiderült, a kamasz- vagy gyerekkorban elkezdett bűnelkövető viselkedés a többségre jellemző volt. Igen kevesen vannak olyanok, akik fiatal felnőtt korukban viselkednek először életükben törvényszegő módon.

A többszörös és tartósan fennmaradó bűnelkövető viselkedés rizikótényezőit a szakirodalom öt fő csoportba sorolja: családi tényezők, a környezet és a szomszédság hatása, a barátok hatása, iskolai és egyéni tényezők (Hawkins et al. 2000, Herrenkohl et al. 2000). A bűnelkövetés rizikófaktorai közül fiatal korban a *családi háttér* az egyik legfontosabb. Számos vizsgálat irányult a családi összetétel, a szülő-gyerek szeparáció (válás, szülő börtönbüntetése stb.) és a szülői kriminális viselkedés hatásának megismerésére. (Petrosino–Derzon–Lavenberg 2009, Solt 2012) Emellett a kutatások kiemelik a gyerek- és fiatalkorban a szülői kontroll és érzelmi támogatás hiányát, ami jelentős veszélyeztető tényező lehet (Fagan et al. 2011). A kutatások azt is nyomtatékosították, hogy a rizikótényezők nem okozzák feltétlenül a bűnözői magatartás kialakulását, csupán az esélyét növelik. Emellett több rizikótényező együttes előfordulása tovább növeli a kriminális karrier kialakulásának és fennmaradásának kockázatát.

Számos tanulmány mérte fel a *szomszédság és a lakóhelyi környezet* hatását a bűnelkövetésre. A dezorganizált környezet és a felnőttek magas alkohol- és drogfogyasztása jelentős veszélyeztető tényező a felnövő fiatal számára. Farrington emellett kiemeli az alacsony szocio-ökonomiai státusz, a városi lakóhely és a magas kriminalitású környezet fontosságát is. (Farrington 1998)

A kortárs csoport és a *barátok* hatását az egyén bűnelkövetésére számos vizsgálat mutatta ki (Dishion–Patterson–Griesler 1994, Dishion et al. 1994, Henry–Tolan–Gorman-Smith 2001, Henneberger et al. 2013). Különösen az erőszakos bűncselekmények esetében játszik nagy szerepet a baráti társaság Henneberger és munkatársai szerint. (Henneberger et al. 2013: 1652)

A *rossz iskolai teljesítmény*, az iskola félbehagyása nem csupán a fiatalkori bűnelkövetés esélyét növeli, de hozzájárul a felnőttkori *rossz munkaerő-piaci helyzet* kialakulásához, a bizonytalan anyagi helyzethez, ami fiatal felnőttkorban is a bűnelkövetés motivációja lehet.

Az egyéni rizikótényezők igen összetettek lehetnek. Köztük az egyik legfontosabb az *alkohol- és drogfogyasztás*, ami egyrészt csökkenti a belátási képességet, másrészt magának az anyagnak, elsősorban a drognak megszerzése is bűnelkövetésre motiválhat (D'Amico et al. 2008, Huang et al. 2001, Hunter et al. 2014). Farrington szerint a bűnelkövetést gyakran egy adott helyzetből következő érzelmi motiváció váltja ki (pl. düh, visszavágás valamilyen valódi vagy vélt sérelemért), és ilyenkor az elkövető önkontrollja kevésbé működik (Farrington 1998). Az önkontroll alacsony szintje és az erőszakos viselkedés normáinak elfogadása más szerzők szerint is fontos szerepet játszik a bűnelkövetésben, különösen az erőszakos cselekményeknél (Taefi-Görgen-Kraus 2013). Egyes szerzők szerint éppenséggel ez az erőszakos bűncselekmények elkövetésének legerősebb előrejelzője lehet (Gottfredson-Hirschi 1990). A pszichológiai elméletek a bűnelkövetés rizikótényezői között felsorolják még az egyén sajátos személyiségstruktúráját, bizonyos személyiségvonásokat (mint az impulzivitás, ingerlékenység, hiperaktivitás, pszichopátia stb.), melyek szintén hajlamosítanak a bűnelkövetésre.

Jelen kutatás nem gyűjtött szisztematikusan információkat a fentebb bemutatott rizikófaktorokról, ugyanakkor valamennyi interjúban találunk ezekre több-kevesebb utalást. A továbbiakban tehát csak az első alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatal férfiak életútjában megjelenő rizikótényezők fő vonásait mutathatjuk be.

Családi háttér

A szakirodalom a gyerekkori családi háttér rendezetlenségét, az érzelmi és fizikai elhanyagolást, a bűnözői háttérű családot komoly veszélyeztető tényezőnek tartja a bűnelkövetés tekintetében. A megkérdezett, első alkalommal letöltendő börtönbüntetésre ítéltetek közül 49 fő (61%) esetében volt kimutatható a problémás gyerekkori családi háttér.

Volt olyan megkérdezett, aki az erkölcsi útmutatás hiányát emelte ki:

„Talán a tapasztalat hiánya, talán visszanezve a szüleim se tanítottak meg olyan dolgokra, amikre meg kellett volna. Meg nem tanultam meg felelősnek lenni bizonyos dolgok végett. Meg olyan társaságba keveredtem, amibe nem kellett volna.” (112)

„De ők, hogy is mondjam, erkölcsileg, amit ők is életükben csináltak, tehát ez megenyhedhet. Tehát ha lopott az ember, mert nem volt pénze, jól van, lopott az ember. Tehát ezt ők erkölcsileg megbocsájthatónak tartják.” (112)

Volt, aki az érzelmi támogatás vagy a szülői kontroll hiányát említette mint a bűnelkövetést előidéző tényezőt.

„Nekem szeretethiányom volt. Nem tudtak rám odafigyelni rendesen. Ugyebár édesanyukám dolgozott, apám nem volt, és a barátaim nyújtották nekem a családot. Én meg befolyásolható vagyok.” (126)

„Szüleim elváltak, akkor lehettem ilyen 13 éves, fölkerültem O.-ba papámhoz, ott jártam suliba, de csak egy fél évet, utána így elkezdtem sajnos drogozni, belevittek úgymond, és akkor utána jöttek maguktól ezek a hülyeségek.” (205)

A túl fiatalon felnőtt, kontroll nélkül maradó, széteső családban élő barát is egyfajta családi rizikótényező lehet.

„Aztán volt egy srác, ő szintén gyerekkori ismerősöm volt, nem mondhatnám barátnak, csak járkáltunk együtt sokat, meg szerettünk együtt focizni. És járkáltunk mindenfele, fociztunk, hülyéskedtünk, strandra jártunk. És meghalt neki az édesanyukája. És őt az édesanyukája nevelte, és ő volt 18 éves én pedig 16. És rámaradt a ház meg minden (...), és akkor egyedül maradt és akkor rászoktunk a kábítószerre, és akkor elkezdünk robogókat lopni, kocsikat, házakba betörni, ékszerboltba betörtünk este, buliztunk egész végig.” (119)

„Ott ismerkedtem meg a bűntársammal. Rossz családi viszonya volt. Nevelőszülőknél volt a srác és felvették utána a pénzt, de nem lakott ott. Utcán lakott, utcára került és elmesélte az ő élettörténetét és megsajnálta. Bátyám és a nagymamám úgy gondolta, hogy nem hozzám való srác és bajba fogok kerülni miatta.” (107)

A bűnelkövetővé válás okai között megjelent a szülők vagy testvérek bűnelkövető magatartása is.

„Már 6 évesen belekerültem a maffiába. Mert mindig a bátyámmal akartam menni, aztán megszerettek.” (111)

„Édesapám jelenleg még kint van Németországba, ott tölti a büntetését.” (122)

Emellett figyelemre méltóan magas arányban voltak olyanok, akik családtagjaikkal (többnyire testvérükkel, esetleg unokatestvérükkel, apjukkal) együtt követték el azt a bűncselekményt, amiért elítélték őket, esetleg a korábbiakat is, melyekért csak felfüggesztett büntetést kaptak.

„Csak ahogy szabadult a bátyám, akkor én már kint voltam, dolgoztam rendesen. Tényleg nem linkeskedtem, (de ő) kiszabadult, belevitt a kaszinózásba, bűncselekményekbe, és akkor vitt magával. De először nem is azért mentem vele, mert hogy bűnözni akartam, én inkább féltettem őt.” (123)

„Negyedrendű vádlott voltam és ebbe az ügybe a testvérem és az egyik unokatestvérem is bent volt.” (143)

„Összeverődtünk a testvéreimmel, testvérek, unokatestvérek, így hárman, négyen. És akkor egymást, hogy úgy mondjam, eleinte csak ugrasztgattuk, verekedtünk, aztán ezekből lettek később a rendőrségi balhék.” (146)

Végül a családtagok szerepének elemzése kapcsán érdemes megemlíteni, hogy volt 9 személy, aki azt állította, hogy a bűncselekményt, amiért börtönbüntetését kapta, valójában nem ő, hanem valamelyik családtagja, többnyire testvére követte el. Természetesen nincs lehetőségünk az interjúk alapján kijelenteni, hogy ez valóban minden esetben igaz, ugyanakkor fel kell figyelniük a lehetőségekre, hogy bizonyos mikrokörnyezetben előfordulhat, hogy racionális döntés alapján arra a családtagra terhelik a bűncselekményt, aki vélhetőleg a legkisebb büntetéssel úszhatja meg.

„És akkor én bevállaltam a testvérem helyett, pedig a nő is mondta, hogy nem én voltam, hanem a másik.” (110)

„Engem egy lopásért ítélték el, de csak azért kaptam ezt az ítéletet, mert az ikertestvéremék, ők csináltak hárman Ausztriában, hogy ilyen Stihl fűrészeket loptak. És mi együtt laktunk akkor még (...) és jöttek a rendőrök, házkutatás, és én is ott voltam, és engem is bevádoltak ezzel az üggyel, pedig én ott se voltam. Még személyim sem volt akkor, és az ikertestvérem hiába mondta, hogy nem voltam ott, a másik két ember az nagyobb bűnöző, nem tettek vallomást, még annyit se, hogy én nem voltam ott, így engem is elítéltek tíz hónapra. Mert volt már kilenc hónap felfüggesztettem egy cserbenhagyás miatt. (...) És akkor azt kaptam meg a lopással, így lett 19 hónap.” (105)

„Az öcsém csinált egy nagy baromságot. Az édesapámnak a mostani feleségének a testvérét kirabolta az öcsém. Kiskorú volt még, és azt tudni kell még, hogy az öcsém az agyilag is elég beteg.” (117)

A gyerekkori, fiatalkori családi háttér a szakirodalomnak megfelelően határozottan megjelenik veszélyeztető tényezőként az interjúkban. Igen kevés megkérdezett számolt be olyan családi hátterről, ahol a szülők, rokonok igyekeztek visszatartani őt a bűnelkövetéstől, vagy ha megtörtént a bűncselekmény, nemtetszésüket fejezték ki. A legtöbb esetben a családtagok vagy aktív résztvevői a cselekménynek, vagy legalábbis – az interjú alapján – egyfajta közömbösséggel tekintettek az ügyre.

Szomszédság, környezet

A szomszédság, a környezet hatásáról kevés esetben esik szó az interjúkban. Ha meg is jelenik, többnyire a baráti kör hatásával kapcsolódik össze, mivel az elkövető a későbbi bűntársaival együtt nő fel, és időnként már általános iskolás korban elkezdik a deviáns viselkedést.

„Már úgy, hogy ugye akkor már bekerültem a városba, K.-ra. Ott már városi élet volt. Jó volt az is, tetszett. Bejáráltam az iskolába ugye, elvégeztem. Közben ugye csajozgattunk már elég sokat. Ilyenkor már jöttek a diszkók. És belekeveredtem egy-két társaságba, ide-oda, és lett belőle ez.” (125)

„Átköltöztünk B.-re, egy eléggé zűrés helyre és úgy csöppentem bele az ilyen emberekbe, amikor 12–13 éves voltam. Szerintem, ha nem költöztünk oda, akkor soha nem keveredtem volna ide. Meg először még csak ilyen csínytevésnek mondható dolgok voltak, aztán azokból lettek a nagyobbak.” (123)

„Az igazat megmondva az volt a baj, hogy rossz helyre költöztem, rossz baráti körbe. Tehát miután az anyai háztól elköltöztem, rossz helyen vettem házat, mert olcsó volt.” (139)

Barátok

A rizikótényezők között fontos helyet foglal el a bűnelkövető baráti társaság. A megkérdezett 80 fő közül 57 főnek van barátai, ismerősei között büntetett előéletű személy. Másrészt a bűncselekmények elkövetése szinte minden esetben csoportosan történt. Fontos megjegyezni, hogy a „rossz társaságba keveredtem” érvelés szinte minden megkérdezett esetében előkerült. Világos, hogy itt részben a saját felelősség kicsinyítéséről van szó, ugyanakkor látható, hogy a baráti kör sok esetben a család helyett, vagy éppen a család ellenében mint választott közösség játszik nagy szerepet a fiatal életében. A barátok hatásáról a kutatás összefoglalása során külön tanulmány is készül, ezért itt csak néhány jellegzetes példát mutatok be a baráti kör veszélyeztető hatásáról.

„Hát ugye az ember bandákba keveredik. Ugye meg akar ismerni olyan embereket, akiket mások ismernek. Hogyan mondjam ezt. Nem híres akar lenni, hanem több barátot akar szerezni. Aztán egyszer csak belekeveredik verekedésekbe, hangoskodásokba, egyre nagyobb ügyekbe, bele akarják vinni, belerángatják. Hogyan mondjam. Bulizás, csajozás, sok drog... Buliztunk, találkoztunk, jöttünk, ittunk, sokat ittunk, ugye fiatalok vagyunk, miért is ne, ugye szívtunk is, belemegy az ember, és ilyen ismerős mondta, hogy van egy ilyen csávó, akinek sok pénze van ilyesmi, próbáljuk meg. Mi meg hülye fejünkkel belementünk, megcsináltuk a balhét.” (128)

„Rossz emberekkel voltam. Rossz volt az egész társaságom, a környezetem ahol laktam, az vezetett ide. Rossz emberekkel voltam rossz helyen, sokszor. Ez vezetett ide.” (106)

„Búcsúi bál volt a faluban, aztán összetűzésbe keveredtünk egy ismeretlen társasággal. Idegenek voltak... A másik dolog is valami ilyesmi, csak ott már én is benne voltam, az egyik haveromat megverték, aztán mi meg visszavágtunk a társasággal. (129)

Iskola, munkahely

A megkérdezett, első börtönbüntetésüket töltő, 35 alatti férfiak több mint fele csak az általános iskolát vagy még azt sem végezte el, és egyharmaduk szerzett szakmunkás végzettséget. Az alacsony iskolai végzettség a hazai kutatások alapján számos társadalmi hátrány okozója. Azok, akik abbahagyják tanulmányaikat az általános iskola valamelyik osztályában, többnyire nem számíthatnak stabil megélhetést nyújtó munkára. Ráadásul a magyar oktatási rendszerben a szakmunkásképző vagy szakiskola sem biztosít megfelelő képzést. Ezekben az iskolákban nem csupán a képzés színvonala alacsony, de az iskolai klíma is veszélyeztető. A szakiskola idő előtti elhagyása az oda járók 30%-ára jellemző, és a fiatalok jelentős része olyan családból származik, ahol jelen van az alkoholprobléma és/vagy a kriminális viselkedés (PISA 2012, Róbert 2010, KSH 2013). Az interjúkban számos utalás történik az iskolai konfliktusokra, a korai iskolaelhagyásra és arra, hogy az iskola maga nem jelent meg számottevő szocializációs ágensként a megkérdezettek számára.

„Egy kőműves szakmát (kezdtm), csak ott is kirúgtak sajnos, nem csak engem. Mert most sem vagyok öreg, de tizenhét-tizennyolc évesen, hát ilyen bandában csináltuk a hülyeséget, meg mit tudom én, aztán besokallt az igazgató, aztán kirúgott minket. És onnantól nem is próbálkoztam.” (103)

„A tanulás megyegetett. Probléma, gond nem volt. Azért nem fejeztem be, mert a társaság miatt. Volt, hogy nem jártam iskolába.” (114)

„Hát akkor volt az az életem, hogy amikor elvégeztem a nyolc osztályt, elkezdtem buliba járni, jöttek a haverok, akkor mentünk csavarogni, elzüllöttem nagyon, és nyilvánvaló, hogy azért hagytam ott az iskolát.” (138)

„F.-ben autószerelő szerettem volna lenni, de mivel elbolondítottak a haverok, ez a haveri társaság, aztán kirúgtak – nem rosszból, csak hát ugye nem jártam be iskolába, sok volt a hiányzó órám, azt ez így nem mehetett tovább, azt ugye az igazgató kirúgott.” (142)

Az alkohol- és drogfogyasztás összekapcsolódása a bűnelkövetéssel

A szakirodalom szerint szoros kapcsolat mutatható ki a fiatalok körében az alkohol- és egyéb szerfogyasztás, valamint a bűnelkövetői karrier között (D'Amico et al. 2008). Mind a kisebb súlyú szabálysértéseket, mind a komolyabb bűncselekményeket elkövetők körében az átlag népességnél elterjedtebb a rendszeres alkoholfogyasztás és/vagy a drogfogyasztás. A kutatások ugyanakkor kevés adalékkal tudnak szolgálni azzal kapcsolatban,

hogyan a két jelenség között milyen sorrendiség vagy oksági kapcsolat áll fenn. Előfordulhat, hogy a szerfogyasztás közvetlen előidézője a bűncselekménynek. Az alkohol vagy a drog hatása alatt fellazuló önkontroll okozhat olyan helyzeteket, amikor egy személy különösebb előzmények nélkül bűnelkövetővé válik, ez különösen jellemző a csoportos elkövetésre. Ráadásul az aktuális drogtörvények magát a fogyasztást is kriminalizálhatják, így egy adott magatartásforma önmagában bűnelkövetővé tesz. Előfordulhat, hogy a bűncselekmény elkövetésének közvetlen célja a drog vagy alkohol beszerzéséhez szükséges pénz előteremtése. A rendszeres szerfogyasztás meggyengítheti a személy társadalomba ágyazottságát, így a bűnelkövetés az életforma szerves részévé válhat.

Az interjúk alapján a vizsgálatban megkérdezett 80 személy harmadánál volt azonosítható a rendszeres és túlzott alkoholfogyasztás, 35%-nál a drogfogyasztás és 16–16%-nál a rendszeres játékgépezés és egyéb szerencsejáték függőség. Ezek az adatok egybevágnak a hazai alkohol- és drogfogyasztási adatokkal, de nem magasabbak azoknál. Egy 2012-es felmérés szerint önbevallás alapján a férfiak 31%-a fogyaszt alkoholt rendszeresen, ezen belül a 30 év alattiak alkoholfogyasztása a legmagasabb. (Alkoholfogyasztási szokások, 2012)

A megkérdezettek közül alig néhány volt, aki azt állította, hogy soha vagy csak kivételes alkalmakkor fogyaszt alkoholt.

„Nem fogyasztok alkoholt, kábítószert meg amúgy sem. A világ pénzéért sem. Van egy-két olyan ismerősöm, akik nyomják ezerrel meg nagyban, de nem. Soha nem üzleteltem vele, soha nem is volt nálam még futólag sem, átadás céljából, nem. Alkoholt úgy iszunk, hogy nagyon ritkán egy-egy sört. Akár egy bográcsnál vagy ünnepkor, de amúgy én nem. Mindennap vezetek. A napomnak a nyolcvan százalékát a kocsiban töltjük el. Dolgozunk, és nem lehet inni. Rendesen kell viselkedni az utakon, mindenhol lehet másokat veszélyeztetni.” (104)

„Én nem fogyasztottam alkoholt, semmilyen anyag befolyása alatt nem álltunk, teljesen tiszta fejjel követtük el, már amennyire tiszta fej lehetett ez. Se alkohol, se drog. Soha nem is próbáltam. Nem is szeretném.” (133)

A magyar társadalomban az alkoholfogyasztás az átlag népesség társasági időtöltésének részeként jelenik meg. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a napi néhány ital elfogyasztása a megkérdezett személyek szemében nem kirívó, ezt nem tartják problematikusnak, nem hozzák összefüggésbe a bűnelkövetéssel.

„Néha kirúgunk a hámból, de akkor leülünk otthon, megiszunk valamit. Nem szoktam én alkoholt fogyasztani, de van, amikor elmegyünk és akkor egy-két sört megiszunk, de aztán ennyi.” (104)

„Én vagyok a sofőr. Tehát ha együtt vagyunk a haverokkal, akkor sem iszom. Szóval akkor sincs az. Maximum egy-két sör, de olyan sincs, hogy részeg vagyok. Van az a határ, ameddig jólesett és utána nem kell több.” (113)

Az elkövetők között ugyanakkor találni olyat is, aki a bűncselekményt alkohol- és drogbeszerzés céljából követte el, vagy pedig az alkoholos befolyásoltság és az alkohol iránti vágy motiválta a bűncselekmény elkövetését.

„Ez a rablás ez csoportos rablás volt, hárman voltunk, egy lány és még egy fiú. Elmentünk, és én láttam egy srácot, aki jött velünk szembe. Huszonvalahány éves lehetett, egyetemista lehetett vagy nem tudom. Őt megütöttem, megfejeltem, elvettem tőle a pénzét, telefonját, mindenét. Még kis fiatal voltam, még azt se tudtam, hogy mi, sok pénz vagy valami. Abból vettem alkoholt, kábítószer, mindent. Ahogy onnan elmentünk, eltelt egy hat óra, de még aznap, ugye akkor már erősen ittasak voltunk, be voltunk kábítószerelve és a hármunk közül pont a lány, elkapott három lányt az utcán és tőlük is el lett véve minden, de úgy, hogy mi ketten fiúk arrébb álltunk. Hát lányok voltak, nem mentünk oda, de hát ő is nagyon megütötte őket meg mit tudom én, és akkor így lett négyrendbeli csoportos rablás.” (209)

„Volt három is, amiért bekerültem, nem kell nagy dolgokra gondolni, ezt egy gyerek is megcsinálná, nemhogy egy felnőt. Az az igazság, hogy megint nem voltam a helyzet magaslatán, alkohol befolyása alatt voltam. (...) Egyszer felhívott a főnököm, hogy szaladjak el hozzá, mert a garázsajtó leszakadt és meg kell hegeszteni. (...) Ittas állapotban voltam, találkoztam haverokkal, behívtak, mondták, hogy igyak meg valamit, jó, megittam pár sört, egy kisfröccsöt, pálinka is lecsúszott. Elmentem a főnökömhöz. Azt mondta, meg vagyok hívva ebédre, ez egy vasárnapi nap. Kértem tőle pénzt, hogy a haverokkal tudjak kocsmázni stb. Hát ő nem tud adni, csak 500 forintot, mert hogy nincs otthon pénze, holnap reggel fog menni a bankba. A háza mellett van egy söröző, az 500 forintból ittam két sört, majd akkor én szerezek pénzt, gondoltam, tudtam, hogy hol volt a kulcsa, a lábtörlő alatt. Bementem a házába, volt ott egy kis cukros doboz, abban volt ilyen 50 forintos, 200 forintos stb. Körülbelül hétezer forintot és tizenkét eurót hoztam el onnan. Elmentem kocsmába, hogy hová tettem a pénzt, nem tudom, a lényeg, hogy egy óra múlva már nem volt.” (310)

Az elítéltek többsége számára az alkoholfogyasztás a mindennapi élet része, ami megítélésük szerint csekély szerepet játszott a bűnelkövetésben. Úgy tűnik, hogy a drog közvetlen hatása lényegesen erősebb volt azok esetében, akik magukat drogfogyasztóként, esetleg függőként írják le.

„A drog miatt. A szüleimtől nem kérhettem drogra pénzt. Most azt mondom, hogy hárman-négyen elbuliztunk egy este 120.000 forintot. Kokainoztunk meg speedeztünk 6–7

éven keresztül. Végén már volt olyan, hogy 600.000 forint kellett egy hétvégére. Nekünk nem volt elég, hogy iszunk egy pár valamit, de alkoholt nem is fogyasztok, max drogra ittam. Meg a drog előtt volt a játékgép, arra is sok pénz elment, havi 300.000–400.000 forint.” (119)

A mintában azok is megjelentek, akiknél maga a kábítószer-fogyasztás volt az elítélés oka:

„A kábítószer a fő oka mindennek. Csakis magamat hibáztatom, hogy rászoktam erre a hülyeségre! De sokkal máshogy látom az egész világot így, hogy tiszta vagyok. Lassan egy éve benn vagyok, már kitisztult a szervezetem. (...) Tizenkét éves korom óta füvezek folyamatosan. Tizennégy évesen belekerültem a heroinba, tizenhat éves koromig heroinoztam. Utána már csak szintetikus. Amfetamin, speed. Amikor megfogtak, éppen előtte lőttem be magamat egy pár perccel, és jöttem ki egy kapualjból. Fenéig be voltam állva.” (126)

A megkérdezettek közül elég sokan állították, hogy közvetlenül a börtönbe vonulás előtt vagy korábban játékgépeztek, kaszinóztak. A játék az ő életükben a társasági élet kiegészítőjeként jelent meg.

„Az ember játszik persze. Kipróbálja az új dolgokat, néha-néha pókerezik. Én sose szálltam el magamtól, szóval sose voltam az, hogy most itt van egy lakáskulcs, ezt beleteszem, vagy itt van ennyi pénz és azt beleteszem. Az ember megpróbálja, mit tudom én, bukok 5–10 ezret és akkor azt mondom, hogy ez elment, viszlát, én többet nem szánok rá, mert más dolgokat fontosabbnak tartok, mint hogy megtömjem egy gépnek a hasát.” (144)

A mintában mindössze egy személy akadt, aki a bűncselekmény elkövetését közvetlenül összekapcsolta a játékszenvedéllyel.

„Ezzel a szerencsejátékokkal egyszer már megütöttem a bokám, ahogy mondtam, belecsúsztam egy pénzhamisításba. Érdekes, mert azóta is szeretem a szerencsémét forgatni, idézőjelben. Kártyázni kártyázok, kártyáztam utána is. Bejártam a totózóba tipp-mixelni, de megvolt a határa, hogy 200 Ft-ért rakok egy szelvényt vagy 1000 Ft-ért. Most egy plafon összeget mondtam. Meg az, hogy egy héten egyszer pókerozok, 500 vagy 1000 Ft-ba, szórakozásból. De tudtam én, hogy tovább azért játszok, hogy nyerjek, nem szórakozásból, hanem azért játszok, hogy nyerjek, akkor bukta van.” (401)

Összességében elmondhatjuk, hogy a vizsgált személyek jelentős részére a magyar átlag fiatal férfi lakosság alkoholfogyasztási szokásai jellemzőek: azaz az alkohol napi szinten jelen van életükben. Figyelemre méltó, hogy még azok közül is, akik rendszeresen isznak, sokan nem kapcsolják össze az alkoholfogyasztást a bűnelkövetéssel, úgy gondol-

ják, az átlaghoz képest nem kirívó a fogyasztásuk. Valóban, a gyakori alkoholfogyasztás a magyar társadalomban a legális társasági időtöltés része, az alkoholhoz könnyen és viszonylag olcsón hozzá lehet jutni, így a rendszeres fogyasztók nem érzik magukat az átlagtól eltérőnek. A drogfogyasztást az alkoholfogyasztáshoz képest sokkal többen társítják mintánkban a bűnelkövetéssel. Nem csupán a hatályos drogtörvények miatt alakulhatott ez így, melyek nem csak a terjesztést, de magát a fogyasztást is büntetik. Emellett, szemben az alkohollal, a drogokhoz való hozzájutás nehezebb, a beszerzés során a fogyasztó kénytelen illegális csatornákat igénybe venni, a drogok esetenként jóval drágábbak, mint az alkohol, így a megszerzésükhöz bűncselekményeket kell elkövetni – mindezek miatt a droghasználó kényszerből is illegális pályákra téved. A drogfogyasztást gyakran még azok is igen veszélyesnek ítélik, akiknek bűncselekménye közvetlen vagy közvetett kapcsolatban áll alkoholfogyasztásukkal. Úgy tűnik, az alkoholfogyasztás széles körű társadalmi elfogadottsága veszélytelenebbnek láttatja még a nagy mennyiségű és rendszeres alkoholfogyasztást is, mint a drogfogyasztás bármilyen formáját.

A játékszenvedély valamilyen szintje jelen van minden bűnelkövető életében. Ez a tevékenység általában nem a bűncselekmény kiváltója, hanem a szórakozás, a társasági együttlét kiegészítője.

Alacsony önkontroll

Az interjúk egy részében megjelenik az alacsony önkontroll és az indulatkitörés, a szakirodalom alapján a csoportos, erőszakos bűncselekmények fontos rizikófaktorai.

„Iszogattunk, aztán pont elkaptuk ezt a két gyereket, mert ez a két gyerek fenyegette az unokatestvéreimet és pont elkaptuk. Mi is ketten voltunk és ők is. Megkérdeztük, hogy miért fenyegeti az unokatestvéreimet? Ezek flegmáztak, közben mi ittunk és megvertük őket. Eltört az orra az egyiknek és ennyi volt.” (116)

„Hát talán a hirtelen indulat. Vagy az, hogy féltettem a barátomat, nehogy bajba kerüljön. Hát ez egy jó dilemma, nem tudnám megmondani. Nem fogom a bódult állapotra, ez az én önhibám volt, hülyeség.” (111)

„Nekem egy súlyos testi sértésem lett. Lényegében úgy történt, hogy B.-n mentem haza este egy baráti társasággal, és egy másik társaság meglátott minket és konfliktusba keveredtünk. Mert náluk is volt leány, nálunk is volt leány, ittasak voltak, mi is alkoholizáltunk, és kialakult egy konfliktus, főleg a lányok között. Ócsárolták egymást, hogy te így nézel ki, te úgy nézel ki, és a többi, és én megvédtem azt a lányt, aki nálunk volt. (...) Az egyik srác onnan meg akart ütni, mert hogy a kislány azt mondta neki, hogy leányázta, és én meg bevédtem. És akkor nekem akart jönni, és megpróbált megütni, én meg

kihajoltam, és ellöktem hátra, majd megütöttem én, és elesett, és lényegében az eséstől kapott egy agyvérzést és ezért vagyok bent.” (124)

„A mi bűncselekményünk úgy kerekedett ki: voltunk hárman ugye, egy, kettő, harmadik rendű vádlottak és ők akkor ittak, én akkor nem ittam. Beszélgettünk, csináltunk füves cigit, szívtam és feljött egy ismerős, dílerről van szó és nehezteltünk rá, voltak itt korábban nézeteltérések. Megbeszéltük, hogy menjünk ki hozzá és vásároljunk még fűvet, mert elfogyott. Na, mire kiértünk, lényeg a lényeg, annyira felmérgeltük egymást, hogy nem lesz fű meg ilyenek. Mire odaértünk, már kérdés nélkül mentünk be a házba és ütöttük, ahogy csak tudtuk.” (401)

Összefoglalás

Az első alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt, fiatal férfiak esetében a bűnelkövetés különféle rizikófaktoraira kerestünk példákat, illusztrációkat az interjúkból. Szisztematikus adatgyűjtés hiányában ez az összefoglalás csupán illusztráció lehet ahhoz a tényhez, hogy a serdülőkori rizikófaktorok tartós hatást gyakorolhatnak fiatal felnőtt életkorban is. Némelyik rizikófaktor olyan erősen deviáns irányba fordítja az életutat, hogy szinte predesztinál a későbbi bűnelkövetésre.

A családi kohézió hiánya, a szülői kontroll és az érzelmi támogatás alacsony szintje kamaszkorban az átlagnál is magasabb értéket ad a baráti körnek. A csoportos alkohol- és drogfogyasztás, a baráti körön belül egymás hergelése könnyen bűncselekmények elkövetésébe sodorhatja a fiatalt. Ráadásul az alacsony iskolai végzettség, az iskola korai elhagyása felnőtt korra bizonytalan megélhetést, keresetet indukál. Mindez az alacsony önkontrollal, az indulatok kezelésének hiányosságaiával társulva növeli annak esélyét, hogy a kamaszkorban elkövetett kisebb súlyú törvénysértések életformává alakuljanak. A börtönbüntetés letöltése után azoknak van nagyobb esélyük a reintegrációra, akik a veszélyeztető tényezők közül kevesebbel kénytelenek együtt élni, társadalmi és személyes kapcsolataik nem szűkülnek le tettestársaikra.

Hivatkozások

- Alkoholfogyasztási szokások*, 2012. http://www.kod.hu/2012/03/alkoholfogyasztasi-szokasok-2012_31.html.
- D'Amico, E. J. – Edelen, M.O. – Miles, J. N. V. – Morral, A. R. (2008) The longitudinal association between substance use and delinquency among high-risk youth. *Drug and Alcohol Dependence*, Volume 93, Issues 1–2, 11 January 2008, 85–92.
- Catalano, F. (2000) Developmental Risk Factors for Youth Violence. *Journal of Adolescent Health*, 26: 176–186.
- Dishion, T. J. – Duncan, T. E. – Eddy, J. M. – Fagot, B. I. – Fetrow, R. (1994) The world of parents and peers: Coercive exchanges and children's social adaptation. *Social Development*, 3 (3), 255–268.
- Dishion, T. J. – Patterson, G. R. – Griesler, P. C. (1994) Peer adaptations in the development of antisocial behavior: A confluence model. In L. R. Huesmann (ed.) *Aggressive behavior: Current perspectives*. New York, NY: Plenum Press, 61–95.
- Fagan, A. A. – Lee Van Horn, M. – Antaramian, S. – Hawkins, J. D. (2011) How Do Families Matter? Age and Gender Differences in Family Influences on Delinquency and Drug Use. *Youth Violence and Juvenile Justice*, April 2011/9 2, 150–170.
- Farrington, D. P. (1998) Predictors, Causes, and Correlates of Male Youth Violence. *Crime and Justice*, Vol. 24, Youth Violence, 421–475.
- Gottfredson, M. R. – Hirschi T. (1990) *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hawkins, J. D. – Herrenkohl, T. I. – Farrington, D. P. – Brewer, D. – Catalano, R. F. – Harachi, T. W. – Lynn, C. (2000) Predictors of Youth Violence. In *Juvenile Justice Bulletin*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/179065.pdf> (letöltve: 2015. május).
- Henry, D. B. – Tolan, P. H. – Gorman-Smith, D. (2001) Longitudinal family and peer group effects on violence and nonviolent delinquency. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30 (1), 172–186.
- Henneberger, A. K. – Durkee, M. I. – Truong, N. – Atkins, A. – Tolan, P. H. (2013) The Longitudinal Relationship Between Peer Violence and Popularity and Delinquency in Adolescent Boys: Examining Effects by Family Functioning. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 42. 1651–1660
- Herrenkohl, T. I. – Maguin, E. – Hill, K. G. – Hawkins, J. D. – Abbott, R. D. – Catalano, R. F. (2000) Development risk factors for youth violence. *Journal of Adolescent Health*, 26 (3), 176–186.
- Huang, B. – White, H. R. – Kosterman, R. – Catalano, R. F. – Hawkins, J. D. (2001) Developmental associations between alcohol and interpersonal aggression during adolescence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Volume 38, Issue 1, 2001, 64–83.

- Hunter, S. B. – Miles, J. N.V. – Pedersen, E. R. – Ewing, B. A. – D'Amico, E. J. (2014) Temporal associations between substance use and delinquency among youth with a first time offense. *Addictive Behaviors*, Volume 39, Issue 6, June 2014, 1081–1086.
- KSH (2013) *Oktatási adatok 2012/13*. Budapest.
- Moffitt, T. E. (1993) Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 1993, 100: 674–701.
- Petrosino, A. – Derzon, J. – Lavenberg, J. (2009) The Role of Family in Crime and Delinquency: Evidence from Prior Quantitative Reviews. *Southwest Journal of Criminal Justice*, Vol. 6(2), 108–132.
- PISA 2012. Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Róbert, P. (2010) The Influence of Educational Segregation on Educational Achievement. In Dronkers J. (ed.) *Quality and Inequality of Education: Cross-National Perspectives*. London: Springer, 13–40.
- Solt Á. (2012) *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban*. Phd. kézirat, www.okri.hu.
- Taefi, A. – Görgen, T. – Kraus, B. (2013) Adolescents as Delinquent Actors and as Targets of Preventive Measures. *Varstvoslovje, Journal Criminal Justice and Security*, year 15 no. 4, 439–459.

Biró Emese

A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönélményben és a reintegrációban

Bevezetés

A családi kapcsolatok olyan „erős kötések”, amelyek kiemelt szerepet játszanak a fogvatartottak támogatásában mind a börtönben töltött idő alatt, mind pedig a szabadulás utáni reintegrációban. Az elkövetett bűncselekményért szabadságvesztésre ítélték esetében azonban gyakran tapasztalhatóak a családi kapcsolatok negatív aspektusai is. A kutatásunkban interjúalanyként szereplő fogvatartottak egy jelentős részénél a családtagoknak, rokonoknak szerepük van a bűncselekmények elkövetésében, illetve a szabadulás után az integráció akadályaként is felléphetnek. A tanulmány mérlegre teszi a családi kapcsolatok negatív és pozitív hatásait, főként a szabadulás utáni reintegrációban játszott szerepüket tartva szem előtt.

Elméleti háttér

A család szerepe a börtönbe kerülésben, a bűnözés újratermelődése a családon belül

A bebörtönzöttek és a visszaesők számának ugrásszerű növekedése láttán az USA-ban (Berg-Huebner 2011) a kutatókat az foglalkoztatta, hogy melyek a visszaesés okai és a társadalomba való beilleszkedés akadályai a szabadulás után. Egy idő után azonban a figyelmük egyre inkább a közösségbe való beilleszkedést pozitívan befolyásoló tényezőkre irányult. Ezzel párhuzamosan (külföldön) gyarapodtak a (re)integrációt segítő programok. A szabadulás utáni visszaesés és bűnelkerülés témájával foglalkozó kutatókat a 2000-es évek közepétől egyre inkább az érdekelte, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a szabadulás után csökkentik a visszaesés valószínűségét. A kutatások egy jelentős része a családi kapcsolatok reintegrációban játszott szerepét vizsgálta.

Mielőtt megvizsgálánk a családi kapcsolatok támogató szerepét a reintegrációban, nem tudjuk megkerülni azt a problémakört, amely a családi háttér és a családi kapcsolatok szerepét vizsgálja a bűnelkövető viselkedés kialakulásban. A bűnelkövetés kockázati tényezői közt előkelő helyen szerepelnek a családon belüli kockázati tényezők. A kriminológiai tanulmányok főként a fiatalkorú és fiatal felnőtt bűnelkövetők vizsgálatánál a családi kockázati tényezők közé sorolják az antiszociális szülőket, a gyermekbántalmazást, a szülők közti súlyos konfliktusokat, a gyenge szülői felügyeletet. A család többszörösen hátrányos társadalmi-gazdasági helyzete a fenti kockázati tényezők hatását felerősíti. A kriminológiai tanulmányok egy másik jelentős csoportja a bűnelkövetés családon belüli, intergenerációs transzferét vizsgálja. Az apák bűnelkövetése növeli a fiak bűnelkövetési valószínűségét (Besemer–Farrington 2012). Az anyák bűnelkövetése kisebb mértékben ugyan, de szintén hatással van a fiak bűnelkövető magatartására (Goodwin–Davis 2011). A testvérek befolyása szintén jelentősnek mutatkozott, főként az idősebb fiútestvérek bűnelkövetése volt hatással a fiatalabb fiútestvérek bűnelkövető magatartására (Ardelt–Day 2002). Előbbi kutatók a szociális tanulás elméleti keretét alkalmazva jutottak erre a felismerésre. A bűnelkövetés valószínűségét növelő családokkal szemben felmerül a kérdés, hogy tudnak-e megfelelő támogatást nyújtani a börtönből szabadult családtagoknak a reintegrációban és a visszaesés elkerülésében, vagy ellenkezőleg, a velük való kapcsolat növeli az újabb bűnelkövetés valószínűségét.

A társas kapcsolatok szerepe a börtönbüntetés alatt és után

A társas kapcsolatok szerepének vizsgálatához egy olyan elméletet választottunk alapul, amely a társas kapcsolatok és a társadalmi integráció összefüggéseit átfogóan vizsgálja. House (House 1981, House–Umberson–Landis 1988) elmélete szerint a társas kapcsolatok három fő folyamat által hatnak az egyének társadalmi integrációjára: a társas támogatás, a társas szabályozás vagy ellenőrzés, valamint a társas konfliktusok és követelések által. House a társas támogatás egy olyan meghatározását alkotta meg, amelyet eredetileg a társas támogatás és mentális egészség összefüggéseinek a vizsgálatánál használt, de amely véleményünk szerint a fogvatartottak reintegrációjának témájánál is jól alkalmazható: a társas támogatás *„olyan interperszonális tranzakció, amely tartalmazza az alábbiak legalább egyikét: 1. érzelmi törődés (szeretet, szerelem, empátia), 2. instrumentális segítség (javak, szolgáltatások), 3. információ (a környezetről), 4. méltánylás (az önértékelés szempontjából releváns információ).”* (House 1981: 39, hivatkozik rá Albert–Dávid 1998) A börtönből való szabadulás után a társas támogatás mellett a családi kapcsolatok ellenőrző és szabályozó szerepe is előtérbe kerülhet. Az esetleges társas konfliktusok és követelések pedig gondot okozhatnak a szabadulás utáni reintegráció folyamatában.

A családi kapcsolatok támogató szerepe a börtönbüntetés alatt

A börtön negatív hatásainak (pl. prizonizáció) ellensúlyozásában fontos szerepet játszanak a fogvatartottak börtönön kívüli kapcsolatai, és az ezekből származó *társas támogatás*. A fogvatartottak számára gyakran főként a családtagok azok, akik támogatást nyújtanak a börtönbüntetés ideje alatt. A családi kapcsolatok a társas támogatás kiemelt forrásai a fogvatartottak számára, emellett a baráti, haveri, munkatársi kapcsolatoknak is szerepük lehet a társas támogatás biztosításában. A börtönbüntetés alatt a társas támogatás a kapcsolattartás sajátos, szigorúan szabályozott formáin keresztül érvényesül, mint a látogatás („beszélő”), telefonálás, levelezés, csomagküldés, pénzküldés.

A börtönön kívüli társas kapcsolatoknak fontos szerepe van a szabadulás utáni reintegrációban is. A fogvatartottak látogatása kiemelt szerepet játszik a társas kapcsolatok fenntartásában és az ezekből származó társas támogatás áramlásában (Connor-Tewksbury 2015). A látogatások ezáltal csökkentik a szabadulás utáni visszaesés esélyét (Bales–Mears 2008), főleg a testvérek, a szülők és a házastársak szüleinek látogatásai esetén mutatható ki ez a hatás (Duwe–Clark 2011). Cochran és Mears (2013) szerint viszont a látogatások nemcsak pozitív, hanem negatív vagy semleges hatást is gyakorolhatnak a fogvatartottak börtönbeli magatartására és a reintegráció eredményességére, a látogatások időzítésétől, időbeli trendjeitől, a látogatók típusától, a látogatásokon szerzett tapasztalatoktól függően. Negatív hatást gyakorolhat például, ha a fogvatartottat a börtönbüntetés elején látogatják, később viszont a látogatások elmaradnak. Ha viszont a fogvatartottat a börtönbüntetés kezdetétől rendszeresen látogatják, ez csökkenti a szabadulás utáni visszaesés esélyét (Cochran 2012, 2014).

Számos tanulmány rámutatott arra, hogy a kapcsolattartás, főként a fogvatartott látogatása hozzájárul a fogvatartott családi kapcsolatainak fenntartásához és ezáltal a szabadulás utáni reintegrációhoz (Bales–Mears 2008, Cochran–Mears 2013, Berg–Huebner 2011, Cochran–Mears–Bales 2014). A látogatások gyakoriságát és mintázatait befolyásolja az is, hogy a fogvatartottak a börtönbe kerülés előtt milyen minőségű és mennyiségű társas kapcsolatokkal bírtak, és ezek milyen mértékben mobilizálhatók a börtönbüntetés alatt. Feltételezhető, hogy azok a fogvatartottak, akik szorosabb családi és baráti kapcsolatokkal rendelkeznek, gyakrabban látogatottak, és ezek a társas kapcsolatok a látogatások számától és mintázataitól függetlenül is segítenék őket a szabadulás utáni reintegrációban. A fenti kutatások azonban azt hangsúlyozzák, hogy a reintegráció sikeréhez hozzájárul, hogy a látogatások segítenek a kinti kapcsolatok fenntartásában.

A rendszeres kapcsolattartás azonban, főként a látogatás a család és hozzátartozók számára komoly *költségekkel jár*. A kapcsolattartást felvállaló családtagok gyakran más családtagoktól, például a gyerekeiktől vonnak el időt, energiát és anyagi forrásokat, hogy

a börtönben levő családtagot látogathassák és támogassák (Christian–Mellow–Thomas 2006). A költségek nagyon megterhelőek az alacsony bevételű családok számára, például olyan esetekben, amikor a fő kenyérkereső a fogvatartott volt. Ezek a családok próbálják úgy korlátozni a kapcsolattartást, hogy ez ne lehetetlenítse el a kinti család fenntartását. Egyes hozzátartozók az utazási költségek miatt nem tudják vállalni a látogatást, sőt a telefonálást sem (az amerikai rendszerben a hívott fél fizet, ha vállalja a beszélgetést), amely a börtönből általában drágább, mint kint (Christian 2005, hivatkozik rá Christian–Mellow–Thomas 2006). A személyes kapcsolattartást nehezíti, hogy a börtönök gyakran a településeken kívül helyezkednek el, a szigorú biztonsági előírások lassítják a bejutást, a látogatás helyszínéül szolgáló helyiségek zsúfoltak és kényelmetlenek (e nehezítő körülmények összefoglalását lásd Duwe–Clark 2011). A börtönbeli látogatások gyakoriságát a családok anyagi helyzete mellett azonban más tényezők is befolyásolják. Cochran és munkatársai például (a floridai börtönök statisztikáit elemezve) megállapították, hogy az olyan területekről származó fogvatartottakat, ahol magasabb a bebörtönzöttek aránya, gyakrabban látogatják (Cochran–Mears–Bales 2014).

Várákokozások a szabadulással és ezen belül a visszaváráó családtagokkal kapcsolatban

Egyes kutatások arra mutatnak rá, hogy a reintegráció folyamata optimális esetben már a börtönbüntetés ideje alatt kezdetét veszi. A szabadulás utáni élet, benne a családi élet optimista elképzelése és az ezzel összefüggő pozitív önmegítélés hozzájárul a bűnelkerülés esélyének növeléséhez (Visser–O’Connell 2012).

Azok a fogvatartottak, akik a börtönben azt tervezték, hogy szabadulás után újra együtt lesznek családtagjaikkal, álláshoz jutnak és új barátokat szereznek, illetve „megjavulnak”, szabadulás után kisebb eséllyel követtek el újabb bűncselekményt és kerültek újra börtönbe, mint azok, akik nem voltak optimisták és reménykedők a várákokozásaikkban (Burnett 1992, Burnett–Maruna 2004, hivatkozik rá Visser–O’Connell 2012). A börtönben kialakított pozitív jövőképhez szükséges optimizmust növeli a börtönbüntetés alatti *családi támogatás, a gyerekek megléte* és a börtönbüntetés ideje alatt drogrehabilitációs programban való részvétel (Visser–O’Connell 2012). A börtönbüntetés ideje alatt kapott családi támogatás hatása tehát nemcsak abban mutatkozik meg, hogy segít elviselni a börtön nehézségeit, hanem szerepet játszik a pozitív jövőkép kialakításában, ezen keresztül pedig hozzájárul a visszaesés elkerüléséhez. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt a tény is, hogy az irreálisan optimista elképzelések a szabadulás utáni életről sok esetben a reintegráció akadályai is válhatnak (épp amiatt, hogy megakadályozzák az esélyek és lehetőségek reális felmérését, illetve a nehézségekre való alapos felkészülést). Előfordul például, hogy valaki biztos abban, hogy a barátai munkát, szállást adnak majd neki, ezért

nem jelentkezik szakmaképzésre, azonban amikor kikerül a börtönből, szembesül azzal, hogy a barátai is börtönbe kerültek időközben, vagy más okok miatt nem tudják segíteni (Fiáth 2013).

A család reintegrációban játszott szerepét két irányból kell vizsgálnunk: egyrészt figyelembe kell vennünk a család részéről érkező társas támogatást és kontrollt, másrészt viszont számításba kell vennünk az egyén elképzeléseit, várakozásait a családdal kapcsolatban, illetve a saját magáról mint családtagról alkotott képét. A visszaeséstől való tartózkodás egy fontos befolyásoló tényezője, ha az egyén már a börtönbüntetés ideje alatt proszociális identitást alakít ki (Maruna 2001, Paternoster–Bushway 2009, Visser–O’Connell 2012) amelynek fontos része a családban betöltött hely elképzelése és beépítése az identitásba. Azok a fogvatartottak, akikről a kutatás későbbi fázisában bebizonyosodott, hogy sikerült elkerülniük a visszaesést, már a börtönben készült interjújukban gyakran kifejezték vágyukat egy olyan éltre, amely kerüli a bűnelkövetést, és amely cserébe olyan proszociális szerepeket valósít meg, mint a jó szülő és a jó munkavállaló (Giordano–Schroeder–Rudolph 2007, hivatkozik rá Visser–O’Connell 2012), illetve al-identitásukként képzelik el a szülőséget és a munkavállalói szerepet (Crank 2014 értelmezése Maruna 2001-es írásáról). Az identitás megváltoztatására való sikeres törekvésük és az ezzel kapcsolatos optimizmusuk csökkenti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét.

A család szerepe a reintegrációban a szabadulás után

A szakirodalomban egyetértés mutatkozik abban, hogy a családi kapcsolatoknak kulcsfontosságú szerepe van a társadalomba való visszatérés és visszailleszkedés segítésében a szabadulás után (Berg–Huebner 2011, Bales–Mears 2008). A családtagok néha a várakozásokon felül segítenek a szabadult családtagnak a visszailleszkedésben. Kutatások kimutatták, hogy a fogvatartottak egy jelentős része számított arra a börtönben, hogy a család támogatni, segíteni fogja őket a szabadulás után. Ez a várakozásuk igaznak bizonyult, sőt, többen részesültek a családjuk támogatásában, mint ahányan előzőleg számítottak erre (Visser et al. 2004, hivatkozik rá Berg–Huebner 2011).

A család szerepe a szabadulás utáni életben a társas támogatás elméletén (pl. House 1981, House–Umberson–Landis 1988) keresztül érthető meg a legjobban, amint erre a börtönben való kapcsolattartás kapcsán is rávilágítottunk. A szabadulás után általában a családtagok a társas támogatás egy vagy több formáját nyújtják a szabadultnak: érzelmi törődést, instrumentális segítséget, információt és méltánylást. Az érzelmi törődésre, támogatásra a szabadulás után közvetlenül is nagy szüksége van a volt fogvatartottnak, mivel a börtön zárt, minden területen szabályozott területe után a szabad, változatos, de jóval kiszámíthatatlanabb környezethez való alkalmazkodás egyúttal számos stresszhelyzethez vezet. A civil környezethez való alkalmazkodásban sokat segíthet a csa-

ládtagok érzelmi támogatása, optimális esetben megértő és elfogadó hozzáállása.

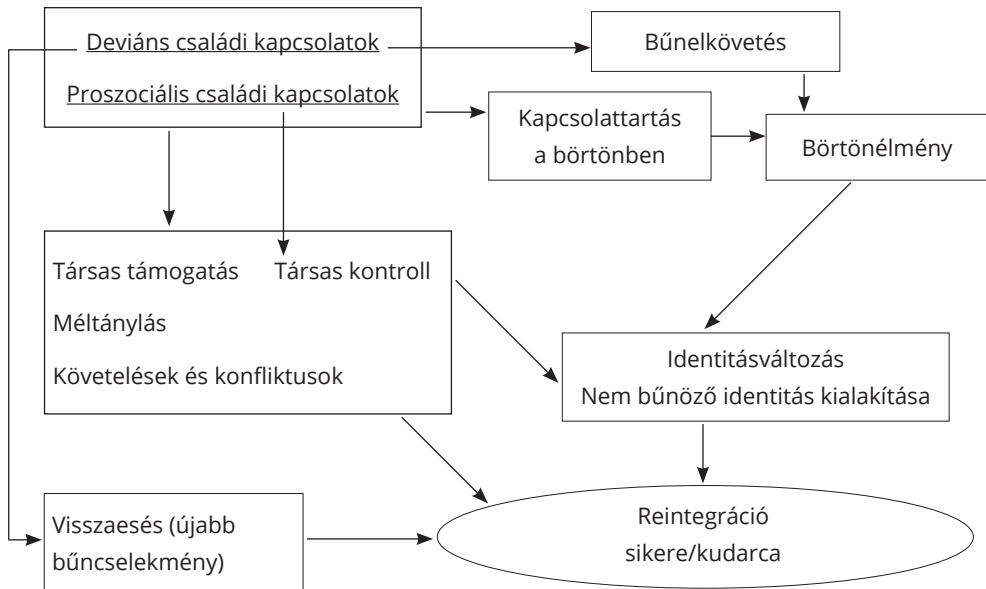
A családi kapcsolatok instrumentális támogatására is többnyire nagy szükség van a szabadulás után. A lakhatás biztosítása elsődleges kérdés, de nem kevésbé fontos a munkaszerzésben nyújtott segítség és az anyagi támogatás az első fizetés megérkezéséig. A családi kapcsolatok instrumentális támogató hatása fokozottan érvényesül a munkához jutás elősegítésén keresztül. A családtagok információkat nyújthatnak a börtönbüntetés ideje alatt bekövetkezett változásokról anélkül, hogy a szabadult zavarban érezné magát, vagy magyarázkodnia kellene a hiányzó információk okáról, a börtönben töltött időről. A méltánylás szintén az egyénhez közel álló személyek részéről várható leginkább, olyan konstruktív visszajelzéseket, elfogadást és társas összehasonlítást jelent, amelyek hozzájárulnak a helyes önértékeléshez, végső soron, kutatásunk témájával összefüggésben, egy proszociális identitás kialakulásához és megerősödéséhez.

A tanulmány célja megvizsgálni a családi kapcsolatok szerepét a reintegráció folyamatában, feltételezve, hogy a reintegráció már a börtönben töltött idő alatt elkezdődik, és a családi kapcsolatok ebben fontos szerepet játszanak. Feltételeztem továbbá, hogy a családi kapcsolatok szerepe még hangsúlyosabbá válik a szabadulás után, hiszen ekkor a kapcsolattartás börtönben felmerülő akadályai elhárulnak. Kutatási kérdésként fogalmazódott meg, hogy a családi kapcsolatok milyen mértékben és milyen feltételek között képesek elősegíteni a volt fogvatartottak reintegrációját. Elemeztem azokat az eseteket is, amikor a családi kapcsolatok nem képesek vagy nem hajlandók támogatást nyújtani a reintegráció folyamatában. Egyes esetekben felmerül, hogy nem is beszélhetünk reintegrációról, ha az egyén már a börtönbüntetés előtt sem volt integráltnak tekinthető a társadalmi-gazdasági feltételek hiánya, illetve a deviáns csoportokba tartozás miatt. Emellett nem hagyhatók figyelmen kívül a családi kapcsolatok kifejezetten negatív aspektusai sem. Vizsgáltam tehát a családtagok szerepét a bűncselekmény elkövetésében és a börtönbe kerülésben, illetve hogy mi történik, ha ezek a negatív hatású kapcsolatok továbbra is fennmaradnak. Figyelembe vettem a nem deviáns családi kapcsolatok negatív hatásait is, a túlzott követelmények és konfliktusok előfordulásait és szerepét vizsgálva.

A szakirodalom áttekintése és szintetizálása során a következő modellt építettem fel (1. ábra), amely a családi kapcsolatok feltételezett szerepét ábrázolja a reintegráció folyamatának sikerében vagy kudarcában.

A modell feltételezi, hogy a *proszociális családi kapcsolatok* a börtönbüntetés ideje alatt a kapcsolattartáson keresztül fejtik ki jórészt pozitív hatásukat. A *börtönben a kapcsolattartás* kiemelt formája a személyes kapcsolattartás, a látogatás (beszélő), de fontos a többi kapcsolattartási forma is: a telefonálás, a pénz- és csomagküldés. A kapcsolattartáson keresztül a társas kapcsolatok *társas támogatást* nyújtanak a fogvatartottnak.

1. ábra. A családi kapcsolatok szerepe a reintegráció sikerében/kudarcaiban

Emellett, jóval kisebb mértékben, *kontrollt* is kifejtene: arra motiválják a fogvatartottat, hogy a börtönbüntetés alatt ne kövessen el újabb bűncselekményt, jó magaviseletével kedvezményt kapjon, és ezáltal lerövidítse a fogvatartási időt. A társas kapcsolatok negatív aspektusai, a *követelések és konfliktusok* a börtönben töltött idő alatt kevésbé nyilvánulnak meg, a családtagok és barátok igyekeznek kímélni a fogvatartottat. Konfliktust (főként érzelmi válságot) leginkább a párkapcsolatok felbomlása okoz, amihez gyakran az vezet, hogy a fogvatartott nem tud jelen lenni a párkapcsolatban.

A fogvatartott személy a rendszeres kapcsolattartás által megtapasztalja, hogy fontos a hozzátartozói és közeli barátai számára. Érti, hogy megmaradnak ezek a kapcsolatai, ami a *börtöntapasztalatot* is megkönnyíti, illetve arra motiválja, hogy a börtönkörnyezetben csak annyiban vegyen részt, amennyire éppen szükséges. A börtöntapasztalatot ideiglenesnek tekinti, amelyen majd szabadulása után a kinti kapcsolatai segítségével sikerül túltennie magát. Ez a személelmód csökkenti a prizonizáció esélyét. Emellett a kapcsolattartás megkönnyíti az egyénnek, hogy elképzelje magát a kapcsolatokba integrálva, főként a családban betöltött szerepekben. Mindez hozzájárul a *proszociális identitás* kialakításához, egy identitás-változáshoz, amely már a börtönben töltött idő alatt megkezdődik. Az *identitás-változáshoz* a proszociális kapcsolatok támogatása is hozzájárul: az egyén lekötelezettnek és hálásnak érzi magát, nem akar csalódást okozni közeli kapcsolatainak,

nem akar újra bűncselekményt elkövetni a szabadulás után, amely újabb börtönhöz és szeretteitől való elszakadáshoz vezetne.

A hatékony kapcsolattartás hozzájárul a kapcsolatok fennmaradásához, ezáltal ezek a kapcsolatok a szabadulás után is nyújtani tudják a reintegrációhoz és a bűncselekmény elkövetésének kerüléséhez szükséges *társas támogatást és társas ellenőrzést*.

A családi kapcsolatok hatásának elemzésekor a deviáns kapcsolatokat is figyelembe kell vennünk. A deviáns családi kapcsolatok szerepet játszhatnak a börtönbüntetéshez vezető *bűncselekmények elkövetésében*, ezáltal közvetve a börtönmélny létrejöttében. Ugyanakkor a deviáns családi kapcsolatok is nyújthatnak társas támogatást, és hozzájárulhatnak az önbecsülés növeléséhez is. Sokszor épp azért nehéz a bűnözésből élő barátokkal vagy családtagokkal megszakítani a kapcsolatot, mert a társas támogatás (megbecsülés, szeretet, törődés) szempontjából nagyon is jelentősek. Amit a deviáns családi kapcsolatok általában nem tudnak, illetve nem is akarnak nyújtani, az a társas kontroll, amely a bűncselekmények elkövetésétől igyekszik visszatartani a szabadultakat.

Az interjúalanyok börtöntapasztalatában jelentős szerepet tölt be, hogy elemzik az elkövetett bűncselekményt és a társas kapcsolatok szerepét a bűncselekmény elkövetésében. Ha aktívan részt is vettek a bűncselekményben, kilátás mutatkozik egy proszociális identitás kialakítására azáltal, hogy elhatározzák, megszakítják a deviáns kapcsolatokat és „megjavulnak”. Ebben az irányban hatnak a *proszociális támogató családi kapcsolatok* is a *kapcsolattartás* által. Amennyiben azonban a deviáns kapcsolatok a börtön után is megmaradnak, ez visszaeséshez és újabb börtönbüntetéshez vezethet a szabadulás után.

A tanulmányban, amely a szabadulás előtt és után készült mélyinterjúk elemzésén alapul, részletesen elemzem a családi kapcsolatok szerepét a reintegráció folyamatában. A reintegráció családi feltételeinél megvizsgálom, hogy mi a helyzet azokkal a családi kapcsolatokkal, amelyek nem tudnak pozitívan hozzájárulni a fogvatartott, majd szabadult reintegrációjával, hiszen szerepet játszottak a bűncselekmény elkövetésében. Feltételezve, hogy a reintegráció folyamata optimális esetben a börtönbüntetés ideje alatt megkezdődik és összefüggésben áll a börtönmélnnyel, megvizsgálom, hogy milyen szerepet játszanak a családi kapcsolatok a börtönbüntetés ideje alatt a börtönmélnyben és a reintegrációban. Végül elemzem a családi kapcsolatok sokrétű szerepét a szabadulás után, amikor a reintegráció folyamatának konkrét feltételei és ezek megvalósulása vagy kudarca is láthatóvá válnak. Megvizsgálom, hogy mennyiben írja le és magyarázza a korábban megalkotott modell a családi kapcsolatok szerepét az interjúalanyok reintegrációjának folyamatában.

A kutatás eredményei

A családtagok, rokonok szerepe a bűnelkövetésben és a börtönbe kerülésben

A 80 interjúalany 26 százalékánál egy vagy több családtag közvetlenül is részt vett a bűncselekményben, amely a börtönbüntetéshez vezetett. Ez arra késztetett, hogy közelebbről is megvizsgáljuk a családtagok szerepét a bűncselekmény elkövetésében. Azoktól az esetektől indultunk el, amikor a családtagok nem vettek részt konkrétan a bűncselekmény elkövetésében, tehát nem soroltuk őket a fenti 26%-ba, viszont az interjúalanyok szubjektív meglátása szerint közvetve szerepük volt abban, hogy ők börtönbe kerültek.

Az egyik interjúalany rendszeres drogfogyasztóvá vált, ezért elveszítette munkáját. A megélhetési gondok és a droghoz szükséges pénz megszerzése miatt rendszeres lopásokat, betöréseket követett el. Arra a kérdésre, hogy mi vezetett a bűncselekmények elkövetéséhez, a szülők erkölcsi felelősségét említi a folyamat kialakulásában, amit mi családi szocializációnak nevezünk.

„Hát jó, ők a kommunizmusban nőttek fel, tehát lopkodtak innét-onnét, anyám például a (...) dolgozott, onnan lopkodták a csokikat, máshonnan egy kis építőanyagot a házhoz, tehát amit így tudtak, ezek ilyen tényleges dolgok voltak. (...) De ha valakinek fel kell vállalnia, az én vagyok, de őket is érinti. (...) De ők, hogy is mondjam, erkölcsileg amit ők is életükben csináltak, tehát ez megengedhető. Tehát ha lopott az ember, mert nem volt pénze, jól van, lopott az ember. Tehát ezt ők erkölcsileg megbocsájthatónak tartják.” (112)

A fenti interjúalany szülei gyermekkoruk óta alkoholisták. Sőt, akkoriban gyógyszerrel való visszaélés is súlyosbította az alkoholizmusukat:

„Meg anyám elkezdte hozni a sok gyógyszert a kórházból, mert ugye hozzáfért, és akkor a gyógyszerre való ivás tönkretette őket. Mindkettőt.” (112)

A gyermekkori szocializációs zavarok, a szülők alkoholfogyasztása, konfliktusai és válása, az egyik szülővel való kapcsolat hiánya több interjúalany életében súlyos töréseket okozott. Egyesek nevelőintézetbe és/vagy javítóintézetbe kerültek. A 80 interjú 47 százalékánál tapasztalható a hátrányos vagy halmozottan hátrányos családi helyzet gyermekkorban, és egy részüknek a börtönben készült interjú idején is problémás kapcsolata volt az egyik vagy másik szülővel, illetve többször előfordult, hogy valamelyik szülővel nem is tartották a kapcsolatot. A szülők nem szándékos szerepe inkább a bűnözéshez vezető „balhész” életszakaszokban mutatkozik meg a kutató számára az interjúk alapján. Például az egyik interjúalanyt gyermekkorában az édesanyja lakásotthonba adta be komoly magatartási problémái miatt, anélkül, hogy pontosan tudta volna, mit is jelent ez. Ez a

helyzet további problémákhoz vezetett a fiú viselkedésében:

„7 vagy 8 hónap után hazaszöktem. És este tízkor felcsöngettem anyunak, és mondta, hogy te mit keresel itt, hogy jöttél haza? Mondtam, hogy hazaszöktem, mert én már nem szeretnék ott lenni, szeretnék veletek lenni. És anyukám felhívta a lakásotthont, hogy szeretne érdeklődni irántam, de nem mondta meg, hogy én már otthon vagyok. Mondták neki, hogy nincs semmi köze hozzám, ha bármi bajom lenne, ahhoz sincs, mert hogy ő lemondott rólam. És akkor anya kérdezte, hogy micsoda, milyen lemondott? És akkor másnap bementünk a gyámhivatalra, és akkor vissza lett minden intézve.” (119)

Ha a családtagok, rokonok közvetlen szerepét, részvételét vizsgáljuk a börtönbüntetéshez vezető bűncselekmények elkövetésében, leginkább a fiútestvérek és unokatestvérek szerepe a szembetűnő, de sógorok, nagybácsik, egyéb rokonok is felbukkannak. Az első körös interjúk 45 százalékában az interjúalanyok volt büntetett előéletű családtagja. Az idősebb fiútestvérek néha súlyos negatív hatást gyakoroltak az interjúalanyokra, „belevitték”, belerántották őket a bűnelkövetésbe:

„De már 6 évesen belekerültem a maffiába. Mert mindig a bátyámmal akartam menni, aztán megszerettek. És azt hittem, hogy barátok. Aztán most már azt mondanám, hogy inkább sorstársak, mint barátok.” (111)

„Csak ahogy szabadult a bátyám később, de akkor én már kint voltam [a javítóintézetből], dolgoztam rendesen, tényleg, nem linkeskedtem, kiszabadult, belevitt a kaszinósba, bűncselekményekbe, és akkor vitt magával. De először nem is azért mentem vele, mert hogy bűnözni akartam, én inkább féltettem őt. Csak aztán valahogy megint én is rákaptam a pénzre. Csak amíg ő nem volt kint, de ezzel nem azt akarom mondani, hogy őt hibáztatom, csak amíg ő nem volt kint, addig jó kedvvel mentem dolgozni, meg érdekelt is a munka. Teljesen más volt minden.” (123)

A bűncselekményben érintett fiatalabb fiútestvérek helyett pedig néhány esetben a fogvatartottak „viszi el a balhét”, saját elmondásuk szerint bevállalva a börtönbüntetést az öccsük helyett.

„Ők vállalkozók voltak, a tetőt csinálták volna. Csak közben nem a tetőt csinálták, hanem körbenéztek, hogy mi van a házban és visszamentek. És akkor arra jött haza a nő, hogy fel volt törve a lakás. Aztán másnap visszamentek mintha dolgoznának. És az egyik csöves, aki nálunk lakott, feldobta őket. És akkor én bevállaltam a testvérem helyett, pedig a nő is mondta, hogy nem én voltam, hanem a másik. De ha minden jól megy, augusztusban megyek haza.” (110)

„Ha visszagondolok, igazándiból mondhatnám azt, hogy köszönöm az öcsémnek, de

ezt nem mondom, mert elég beteg gyerek, (...) éves és egy 13 éves gyerek agyával tud gondolkozni. Több helyen is megvizsgáltattuk, mert kellett, és én próbáltam menteni, ezért is kaptam ezt a két évet és a felfüggesztettet is vissza, én úgy voltam vele, hogy ő beteg gyerek, neki nem szabad, nem is biztos, hogy túlélné a börtönt.” (117)

Egyes esetekben azonban a testvérek, rokonok bevallottan együtt követik el a bűncselekményt:

„Igen, együtt csináltuk, egy lopásból együtt vagyunk bent [az öcsémme], de a többiből nem.” (118)

„Még van tudomásom szerint három. Van (...), akit említettem ugye, hogy a barátnőm volt. Szívtunk füves cigit ugye négyen. A húgom, a sógorom, aki itt van, a barátnőm, meg én. Ugyanakkor, amikor az autó feltörés történt. Előtte elszívtunk egy füves cigit. De egy füves cigi benn maradt a hamutálcában, a kocsiban. Utána megcsináltuk a kocsit feltörést.” (126)

Néha a bűncselekményhez vezető út egy hosszabb folyamat, amelyben az elejétől fogva jelentős szerepük van a deviáns testvéreknek, unokatestvéreknek:

„Összeverődtünk a testvéreimmel, testvérek, unokatestvérek így hárman, négyen, és akkor egymást, hogy úgy mondjam, eleinte csak ugrasztgattuk, verekedtünk, ez-az, aztán ezekből lettek később a rendőrségi balhék.” (146)

Egyes fogvatartottak azonban nem tekintik bűnösnek magukat, inkább a körülmények áldozatának, hangsúlyozzák, hogy csak jelen voltak, illetve nem tudták, mire készül a rokonuk:

„Én nem vettem el semmit az embertől, valójában azt kell, hogy mondjam, hogy valójában nekem nem is lehetett volna rablásom, csak annak állították be, mert az unokatestvéreimmel voltam, és ezt mondtam az előbb, hogy valójában senkiben sem lehet megbízni, megütötte a gyereket, elvette a pénzt. Én csak ott voltam, ezért kaptam két év hármát. Rá se szóltam, nem kiabáltam. Csak álltam.” (106)

„Mentem a sógorommal a városba este tízkor, a sógorommal, aztán be voltunk szíva, szívtuk ezt a nem tudom mi ez, marihuánás cigit. Mondta a sógorom, hogy menjek oda, és fogjam be annak a nőnek a szemét. Én nem tudtam mit akar. Odamentem, hátulról befogtam a szemét, a sógorom meg letépte a táskát a válláról. Másnap elkaptak a rendőrök, előállítottak, azt betettek a börtönbe. Harminc napra. Aztán jött a hatvan, kilencven és így...” (135)

Az alkohol és a kábítószer fogyasztása gyakran szerepet játszik abban, hogy elkövetik a bűncselekményt, a tudatmódosító hatásuk megkönnyíti a bűncselekmény kezdemé-

nyezőinek, hogy az interjúalanyokat bevonják az elkövetésbe. Mind a vagyon elleni, mind pedig a testi sértés jellegű, személy elleni, erőszakos bűncselekmények leírásában szerepel az alkohol- és drogfogyasztás, amely csökkenti az önkontrollt, és negatívan befolyásolja a viselkedést. A személy elleni testi sértések főleg szórakozóhelyeken történnek, alkohol vagy drog hatása alatt. A csoportos verekedésekben gyakran felmerül az egyes családtagok, barátok, barátnők megvédésének követelménye, az interjúalanyok a *férfiasság kód*nak igyekeznek megfelelni:

„Kimentünk a feleségemmel meg a bátyámmal, öcsémrel szórakozni. Megtaláltak bennünket, ugyebár az ember, ha iszik, akkor nem úgy viszonyul a dolgokhoz. Ugyebár volt egy összeszólalkozás, verekedésbe torkollott. Hát ütöttem, csak hát az a baj, hogy olyan nagyot ütöttünk. [És csak Ön?] Hát nem, mert ha megnézzük, akkor, hát ez egy családi verekedés volt. Ugyebár öcsémet, bátyámat találták meg legelsőknek, édesapám is ott volt, hát szó szót követett. Ez az egész, kimegyünk, jól érezzük magunkat ugyebár, szabadnapunk is volt.” (313)

Láthatjuk, hogy a családtagok, rokonok gyakran aktív szerepet játszanak a bűncselekmény elkövetésében, ami miatt az interjúalanyokat börtönbüntetésre ítélték. Felmerül a kérdés, hogy mi a további szerepük ezeknek a deviáns kapcsolatoknak az interjúalanyok életében a szabadulás után.

Kapcsolattartás a családtagokkal a börtönbüntetés ideje alatt.

A családi kapcsolatok szerepe a börtönlélményben

Ha a börtönbe kerülésben szerepet játszottak a közelebbi vagy távolabbi rokonok, a fogvatartottaknak a börtönbüntetés ideje alatt van idejük elgondolkodni e kapcsolatok jövőjéről. Az interjúalanyok e kapcsolatok megszakítását, a távolságtartó viselkedést, vagy ritkább esetben a fenntartásukat fontolgatják. Nehezebb helyzetben vannak, ha közeli családtagokról van szó. Szándékaikat interjúinkban is kifejtik, tudatosítva, hogy döntésük valószínűleg hatással lesz a visszaesés vagy reintegráció esélyére. Jó esetben ezeknek a negatív hatású kapcsolatoknak a megszakítása mellett döntenek:

„A fiatalabbik testvérem, aki bűntársam, azzal mióta megvolt ez az egész, vele ritkán beszélek.” (403)

„Féltestvéremet kerülni fogom, megmondtam anyámnak, hogy vagy ő, vagy én, nem maradok vele egy fedél alatt, mert nem fogok még egyszer az ő hülyesége miatt börtönbe kerülni.” (130)

„Van az utcában nagyon sok rokonunk, persze. Bátyám, unokanővérem, ilyenek vannak. De nem nagyon tartom velük a kapcsolatot. Mert van olyan, hogy az ember a saját

rokonaiba sem bízhat, mert ők teszik ide, ahol most vagyok. Szóval ilyen helyzetbe estem. Akiben az ember a legjobban megbízik, abban csalódik a legnagyobbat. Én ezt most megtanultam.” (106)

Vannak azonban olyan családi kapcsolatok, amelyek a közös bűnelkövetés ellenére sem gyengülnek meg, sőt, ezt összetartó kapocsként értelmezik. Ilyen esetekben a családi kapcsolatok a bűnözői identitás megerősítésében is szerepet játszanak:

„Legjobban az öcsémrel voltam el, aki itt van. Jóba-rosszba együtt voltunk. Bekerültünk intézetbe, együtt kerültünk be. Együtt kerültünk börtönbe, mondhatom azt, hogy együtt is veszítettük el a szüzességünket. Szóval szerintem övele vagyok el a családomban a leges-legjobban.” (145)

Interjúalanyaink többsége azonban a börtönbüntetés alatt a nem-bűnöző, proszociális családi kapcsolatok fenntartására helyezi a hangsúlyt. Ezeknek a kapcsolatoknak nagyon fontos szerepe van a börtönműködésben és a szabadulás utáni reintegrációban egyaránt. A kapcsolattartás segít elviselni a fogvatartottnak a börtön nehéz életkörülményeit, amelyek a bezártságból, zsúfoltságból, a szabadságtól való megfosztottságból, a szigorú szabályrendszerből, börtönbeli konfliktusokból és egyéb tényezőkből fakadnak. A kapcsolattartást a fogvatartott kezdeményezi azzal, hogy kapcsolattartó papírt küld ki azoknak, akikkel tartani akarja a kapcsolatot, azok pedig, akik vállalják ezt, visszaküldik az elfogadásukkal. A fogvatartottak és börtönön kívüli családtagjaik, barátai kapcsolattartásának mind a négy formáján (személyes kapcsolattartás: „beszélő”, telefonálás, levelezés, csomag- és pénzküldés) keresztül kifejeződhet a társas támogatás érzelmi törődés aspektusa. A csomagküldésen (és pénzutaláson vagy pénzbefizetésen) keresztül az instrumentális segítség (többször a kintiek felől a fogvatartott felé), a látogatáson, a telefonáláson és a levelezésen keresztül pedig esetenként az információ is áramolhat. Az érzelmi törődés kétoldalú, mind a fogvatartott, mind pedig a kapcsolattartók profitálhatnak belőle, bár kétségtelenül a fogvatartott a fő kedvezményezettje.

„Mert egy levél meg tudja könnyíteni, egy jó levelet kapok, akkor megkönnyebbíti az egész napomat. Felüdültebb vagyok. Frissebb vagyok. Egy jó levél elég itt bent. Aztán azt veszem, hogy csak le van írva. Még ha nem is igaz, amit írnak. Ha jót írnak, akkor az már jó. Ha jót olvasok, az itt bent már aranyat ér, az biztos. Amit ott kint lehet, hogy nem értékeltem volna így. De itt bent az biztos.” (104)

Az instrumentális támogatás és az információ leginkább a fogvatartott felé áramlik, őt támogatja a börtönbüntetés alatt. Az interjúkban megjelenik, hogy a börtönben nincsenek állandó jelleggel olyan új tapasztalatok, hírek, amiket a kapcsolattartókkal nyíltan megoszthatnának. Ezért a fogvatartottak gyakran úgy érzik, nincs miről írniuk. Ebben szerepet játszik a börtön ellenőrző funkciója is, nem lehet akármiről információt megosztani

a „kintiekkel”. A kinti leveleket azonban nagyon várják, elvárják, hogy rendszeresen írjanak nekik a családtagok.

A rendszeres kapcsolattartás, főként a személyes kapcsolattartás, a „beszélő” kiemelten fontos abban, hogy a családi kapcsolatok ne gyengüljenek meg és ne szakadjanak meg. A személyes kapcsolattartás elterjedt formája a *fogvatartottak látogatása, a „beszélő”*. A fogvatartott hivatalos nyomtatvány kitöltésével és kiküldésével „beszélőre hívja” a kiválasztott személyeket. A beszélő havonta egy vagy két alkalommal, egy-másfél órára lehetséges. Ilyen alkalmakkor a fogvatartottak maximálisan négy látogatót (regisztrált kapcsolattartókat) fogadhatnak, *„akik közül legalább egy, de legfeljebb két személy nagykorú (18 éven felüli)”*.¹

A fogvatartottak az interjúkban gyakran elmondják, hogy leginkább a legközelebbi családtagokat hívják beszélőre. A közeli családtagok, anyagi lehetőségeikhez és a körülményeikhez mérten, általában igyekeznek a kapcsolattartás több formáján keresztül is támogatni őket:

„A családdal való kapcsolatom az szerintem páratlan, az anyukámmal és a testvéreimmel. (...) Én nagyon szeretem őket és ez látszik is, mert már elég régóta bent vagyok, most két éve jöttem februárba, és minden egyes hónapba, ahogy tudnak, most maradt ki először 3 hónap, mivel ott nagyon nagy hó van kint, hogy nem jöhettek beszélőre, eddig minden egyes beszélőre jöttek amire lehetett, jutalom beszélő, csomag, pénz, amit itt bent el lehet képzelni, nagyon nagy szinten támogatnak.” (117)

„Az élettársam és édesanyám. Nekem ez a három nagyon fontos, az ad erőt, és ezért úgymond’ bírom is itt benn. Ezért nem kell külső segítség. Elvagyok, a kis családommal tartom a kapcsolatot, lejár, aztán azt is elfelejtem, hogy létezik [a börtön].” (125)

A kapcsolattartás viszont az interjúalanyok jelentős részénél anyagi nehézségekbe ütközik, ami nagyon megviseli őket és a családtagjaikat is. Az interjúalanyok többnyire elfogadják a kialakult helyzetet, nincsenek irreális várakozásaik a családdal szemben, nem akarják még jobban megterhelni a családjukat. A látogatással járó utazás anyagi terheit nem minden család tudja megengedni magának, a telefonálás a börtönből többbe kerül, mint általában, a levélírás képessége nem egyformán adott.

„Az elején igen [jártak beszélőre], de aztán túl sokba kerül autóval, hogy elhozzák, illetve nem akarom, hogy kitegyem őket ennek a pár kilométeres gyaloglásnak, ami a buszmegálló és a börtön között van. Mert leginkább ugye a két kislányt, illetve a páromat hívnám, a két lány miatt nem akarom, hogy ők szenvedjék. Ezt a kis időt meg már ki lehet bírni.” (121)

¹ Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet, Látogatási szabályok. <http://fovarosibv.hu/media/image/document/file/latogatas.html>.

„Annyi, hogy be tudnának jönni beszélőre, de hát édesapám most jelen pillanatban alkalmi munkákból él és így nincsen ideje eljönni a beszélőre. Már kétszer is kiküldtem neki a beszélő papírt, de szólt előre, hogy nem fog tudni eljönni, mert dolga lesz.” (115)

Több interjúban említik a problémát, hogy a gyerekeket megviseli az apa hiánya, ráadásul a kevés alkalomra korlátozott személyes kapcsolattartást sem tudják kihasználni az anyagi nehézségek miatt. Szinte egyedi eset az, ha valaki a börtönből anyagilag támogatni próbálja vagy tudja a családját. A börtönben végzett fizetett munka nem minden fogvatartott számára elérhető, ezt nehezményezik is az interjúkban. Az itt kapott fizetés is jóval alacsonyabb, mint a szabad életben. A következő interjúalany saját szükségleteit háttérbe szorítva próbálja támogatni családját:

„Hát, ha a gyerekek szempontját nézem elsősorban, őket ez azért pszichikailag megviseli, tehát a mai nap folyamán is, ha tudunk beszélni telefonon, akkor nagyszerű, de hát nem nagyon tudunk folyamodni ehhez a lehetőséghez, mert nagyon drágák a percdíjak. Tehát rosszul [viseljük]. Több mint egy éve beszélőnk se volt. Mert ugye a távolság miatt meg egyéb más miatt. (...) Kaphatnék [csomagot], de butaság lenne a részemről a gyerekeim szájából kivenni a pénzt, hogy nekem itt az életem jobb legyen. A börtön keretein belül is megvan, ami kell, sőt ugye mivel dolgozok, van, hogy én küldök haza pénzt.” (132)

A fenti interjúalany aggódik a családja nehéz anyagi helyzete miatt. A családtagok igyekeznek nem terhelni őt a nehézségek elmondásával, de mégis érzékeli ezeket:

„Levelek formájában [tartjuk a kapcsolatot], próbáljuk egymást kikerülni persze a levelekben. Mindig kegyes hazugságokat írnak, sosem azt, ami a frankó, mert én is életem velük kint és tudom, hogy a hónap folyamán mikor következnek be azok a kritikus napok, hetek. Van ez, nincs ez, satöbbi, tudom, hogy ez nem igaz. De hát mit tudnék tenni innen bentről. Mondják, hogy ez a boldog tudatlanság, de hát nem is akarok belemenni, az ember börtönben van, zavarodik a feje.” (132)

Optimális volna, ha mindenki élni tudna a kapcsolattartás lehetőségeivel a börtönben, mert ez elősegítené a számukra oly fontos családi kapcsolatok fennmaradását. Emellett vannak azonban lelki akadályai is a személyes kapcsolattartásnak, amelyek leginkább a látogatások korlátozott lehetőségével és a látogatások végén való elválás érzelmi nehézségeivel függnek össze. A látogatások végén és a köztük levő időszakban a családtagok hiánya és a magányosság érzete felerősödik.

„Az élettársammal, édesanyámmal meg a barátommal [tartom a kapcsolatot]. Meg most a kislányomnak küldtem egy kapcsolattartót, de három éves... Csak azért, hogy

ha esetleg meggondolom magam, januárban behívom beszélőre, de nem hiszem. Nem tartok rá nagy esélyt, hogy bejöjjön. Nem azért, mert nem szeretem, hanem mert nem akarok búcsúzkodni. Végem volna.” (104)

„Nem tudom, lehet, hogy nincs elhidegülés, csak az, hogy egy órát látom őket [szülők] egy hónapban. De azt tudom, hogy ha kimegyek, mert kiengednek innen, és meglátom őket, akkor változni fog. Jó, hogy látom őket, csak az eleinte megfogott, hogy igen, egy óra hossza volt, és mondjuk meg az igazságot, bereccsentem, amikor vége volt a beszélőnek. De most már nem nagyon érdekel, jobban tudom kezelni. Lehet, ez azért van, mert tudom, hogy mindjárt kint vagyok.” (206)

A börtönben mint totális intézményben, mely a fogvatartottak életének legfőbb területe, a kinti családtagokkal és barátokkal való kapcsolattartás is szigorúan korlátozott. A fogvatartottak a személyes kapcsolattartás korlátai miatt úgy érzik, választaniuk kell, hogy a közeli hozzátartozókat vagy a barátokat hívják beszélőre. Ilyenkor általában a családtagokra esik a választásuk. A baráti kapcsolatok ennek következtében hátrányt szenvedhetnek, meglazulhatnak. A szabadulás után ezek a baráti kapcsolatok nyújtanak a társas támogatás egy jelentős részét, ami a kapcsolatok meggyengülése esetén kevésbé áll majd rendelkezésre.

„Beszélőre úgysem hívom egyik barátomat sem, mivel csak a szüleimet hívom be, vagy az élettársamat. Inkább őket látom, vagy inkább ők jönnek, mint hogy egy barát jöjjön be.” (137)

„Nem láttam a sógoraimon, egy két unokatestvéremon kívül senkit. A beszélőre majdnem mindig ugyanazokat az embereket hívtam csak. A feleségem meg a két gyerekem minden hónapban kellett, hogy jöjjön, mikor kaptam beszélőt.” (146)

Bizonyos esetekben azonban szégyellik magukat a barátok előtt, nem akarják, hogy bebörtönözve lássák őket. Ezzel szemben arról számolnak be, hogy a szülők elfogadják őket, annak ellenére, hogy helytelenítik a börtönbüntetéshez vezető tetteiket:

„Nem akarom, hogy így lássanak a barátok. Nekem ez nem olyan, mint másnak, hogy a börtön az dicsőség. A börtön nekem egy szégyen. Az én családomba nem volt még senki börtönbe csak én, ilyen fekete bárány vagyok, nekem ez a szégyen, hogy ilyen ruhába kell lennem. Tartanak a kapcsolatot, megmondom az őszintét, én nem akarom, inkább csak a családot, jó, őelőttük is szégyellem magamat, mikor bejönnek így beszélőre hozzám, van bennem szégyenérzet, hogy ne lenne, de amúgy ővelük már megszoktam.” (142)

Ha a családtagok elhanyagolják a kapcsolattartást, az nagyon megviseli a fogvatartottat, főleg az érzelmi támogatás elmaradása miatt. A börtönben a kapcsolattartás bizonytalanságát nagyon nehéz elviselni:

„Írják, hogy küldjem ki a beszélőt, én rendszerint kiküldöm, és nem jönnek el [a szülők]. Ez is örül fölfelé, hogy most is 3-án lett volna beszélő. Készültem, vártam őket, folyamatosan figyeltem, hogy mikor mi és nem. (...) Elég rosszul esik, hogy tényleg nem tudnak ennyit megtenni, hogy eljönnek. Nem egy olyan nagy kérés egy hónapba egyszer bejönni. Én nem azt mondtam, hogy küldjenek 50 ezerért csomagot, meg hogy küldjenek 20 ezer forintot telefonálni, hanem csak annyit, hogy jöjjön be és beszéljessünk egy órát vagy másfelet. Az a baj, hogy bent vagyok, így nem segítenek semmibe lelkileg. Anyagiilag nem is várom el, mert nem érdekel. Mert itt van a tanfolyam, meg itt van minden. De az, hogy lelkileg sem segítenek, az egy kicsit fájó dolog. Mert akkor mire számíthatok kint?” (141)

Változás a családi és párkapcsolatokban a börtönben töltött idő alatt

A fogvatartottak elbeszéléseiben kiemelt helyen szerepelnek a származási család tagjaival, elsősorban a szülőkkel való kapcsolatok. Azokban az esetekben, amikor a börtönbe kerülés előtt is léteztek és működtek ezek a kapcsolatok, a börtönbüntetés ideje alatt jelentős társas támogatást nyújtanak a bebörtönzött családtagnak. Hallhatunk a szülői szeretet változatlan fennállásáról, elfogadó jellegéről, feltétel nélküliségéről:

„Hát őszintén szólva a szülői kategória más. Az én szüleim szeretnek, bármit teszek, szeretni fognak.” (120)

„Végül is nekem világéletemben jó volt a kapcsolatom anyukámmal meg ikertestvéremmel, de ugyanaz. Maximum annyi, hogy erősödött ez a kötelék.” (130)

Többen beszámolnak róla, hogy a kapcsolatuk a származási családdal, főleg a szülőkkel szorosabb, jobb lett. Emögött az állhat, hogy mind a szülők, mind pedig a fogvatartott hosszan megtapasztalhatták egymás hiányát, és próbálnak egymásnak érzelmi támogatást nyújtani a börtön nehéz időszaka alatt:

„Szerintem így még szorosabb szálak fűznek össze bennünket. Mert távolabb kerültünk egymástól hatvan kilométerrel, de mégsem látjuk egymást minden nap. Szerintem jobb lesz a viszonyunk, ennél is, ami volt.” (127)

„Igen, persze, pozitívabb lett. Mert jobban elfogadtak engem. Vagy nem is engem, ők is észrevették a hiányát, hogy én nem vagyok ott kint, meg én is észrevettem a hiányát, vagy nem is a hiányát, hanem, hogy ők mibe segítettek nekem ott kint.” (112)

„Szorosabbnak mondanám mindenkinél, főleg a két nővéremnél. Sokkal jobb lett, csak nem ezáltal kellett volna, hogy jobb legyen.” (117)

A testvérekkel a kapcsolattartás azonban nem mindig úgy alakul, ahogy a fogvatartottak szeretnék. A kint maradt fiatalok élnek tovább a megszokott vagy kevésbé megszokott éle-

tüket, más elfoglaltságaik fontosabbak a kapcsolattartásánál:

„Megvan a kis fiatal kis világa. El van szállva magától, diszkóba jár. Abban az időben, mikor annyi idős voltam, mint ő, én is így gondoltam a dolgokat, de hát egy kicsit szarul esik, hogy nem keres.” (127)

„A húgommal rosszabbodott. Hiányzik a húgom nagyon nekem, mert nagyon szeretem, de nem ír levelet nekem. Nagyon ritkán ír.” (126)

A börtönbüntetés vízválasztónak bizonyul viszont a párkapcsolatok számára. A párkapcsolatok egy jelentős része a távol töltött idő alatt meggyengül, a felek eltávolodnak, elhidegülnek egymástól. A távollét negatív hatást gyakorol a romantikus kapcsolatokra, a fogvatartottak aggodalmukat fejezik ki amiatt, hogy fennmarad-e a viszony.

„Egy idő után kérdés, hogy ez a cérna meddig bírja... Lehet, hogy végtelenségig, nagyon sokáig, lehet... ez emberfüggő. Igazándiból ez ilyenkor derül ki. Lehet, hogy ha soha nem jövök börtönbe, soha nem is kerül sor egy ilyen próbára. De mivel most börtönbe kerültem, most ez ki lesz próbálva, hogy ilyen szinten ez a dolog mit bír. És vagy bírja, vagy nem.” (307)

„Hát az ember azért ha elválik a másiktól ennyi időre, mint én, hát azért húzós. Nem azt mondom, hogy az ember nem szereti a másikat, csak azért elhidegül, hogy mondjam. Nem láthatom olyan gyakran, nem érhetek hozzá, ez egy kicsit rossz dolog. Szeretjük egymást, de azért a távollét nem tesz jót egy kapcsolatnak. (106)

„Várnak haza, most nem arról van szó. De 7 hónapot nem tudok előre jósolni. Tehát, pontosan itt is beszélgettünk más fogvatartottakkal, és igazándiból azt azért tudni kell, hogy, és ez nem az én kitalációm, úgy statisztika a börtönben, hogy nagyon sok kapcsolatnak meg házasságnak vége. Tehát pontosan az miatt, mert az embernek a hiánya, minden téren, hogy nincs otthon.” (307)

A párkapcsolatok nagyobb részéről elmondható, hogy nem állják ki a kényszerűségből külön töltött idő próbáját. Leggyakrabban a női partner szakítja meg a kapcsolatot, és újabb párkapcsolatot létesít. Sokszor komoly egzisztenciális problémák állnak a szakítás mögött, főleg azokban az – igen gyakori – esetekben, amikor a fogvatartott volt a kizárólagos családfenntartó, így a férfi börtönbe kerülése után a nő és gyermeke(i) megélhetése súlyos nehézségekbe ütközik. Ezek az esetek azért fájdalmasak, mert az új partner többnyire a nőhöz, illetve a fogvatartotthoz közel álló személy, pl. a fogvatartott legjobb barátja.

A fogvatartottakat megviseli a szakítás, talán még jobban, mintha szabadon lennének:

„Igen, otthagytam. Összeállt a legjobb haverommal, akit úgy tiszteltem, mint testvéremet.” (309)

„S sajnos, az ember nem tudja ezt sajnos, itt bent földolgozni, mint ott kint, mert itt bent azért nehezebb. Itt bent a bolhából nemhogy elefántot, még attól is nagyobbbat csinál az ember egy ilyen gondolattól.” (143)

Néha közösen döntenek a párkapcsolat megszakításáról vagy szüneteltetéséről, de ez sem sokkal kevésbé fájdalmas:

„Hát, ugye amikor az élettársammal szakítottam, szakítottunk... tehát félretettük egy kicsit a kapcsolatot, így elég sok minden megszakadt. Egy kicsit megzavarodtam, aztán lett két fegyelmi lapom, aztán utána átkerültem ide, akkor derült ki, hogy mi van a fiammal, ott volt a mélypontom, amiből lett még egy fegyelmi lapom.” (144)

Nem csak a rövid romantikus kapcsolatok szakadnak meg, hanem gyakran a több éves élettársi, házastársi kapcsolatok is, ha belép egy harmadik fél a nő életébe. Több esetben a börtönben levő, információktól elzárt, illetve „megkímélt” fél csak jóval később értesül a negatív fejleményről a kapcsolat sorsában:

„És volt egy négy éves kapcsolatom, de az megszűnt sajnos. (...) Eleinte így jó volt a kapcsolattartásunk a barátnőmmel, csak hát két év azért két év. (...) Hát nem hív három hónapig, akkor már gondoltam, hogy biztos valami fiú van a dologban. Írtam neki egyszer, nem válaszolt. Rá két hétre válaszolt és olyan levelet írt, hogy leszűrtem, hogy mi van. Utána írtam neki, hogy jó, hagyjuk egymást békén, ne bántsuk egymást, mert nekem jobb így, hogy ha vége. Nehéz idebent is ez.” (205)

Többen reménykednek azonban, hogy a börtönbüntetés ideje alatt megszakadt vagy meggyengült párkapcsolatokat a szabadulás után sikerül helyrehozni, újra beindítani:

Még úgy érzem így 6 hónappal a szabadulás előtt, még úgy érzem, hogy ez nincs is lezárva. [Visszacsinálható valahogyan?] Én úgy érzem, hogy igen. Úgy érzem teljes mértékben. Bízom is benne.” (306)

„Barátnőmmel is újra össze kell hoznom a kapcsolatomat, mert most nem ápolunk jó kapcsolatot, mivelhogy itt vagyok. Vagy megszerzem újra, vagy szerzek másikat.” (129)

A párkapcsolatok egy kisebb része azonban úgy tűnik, kiállja a külön töltött idő próbáját, bár végig fennáll a kockázat, hogy a börtönbüntetésből hátralevő idő alatt megszakad:

„Persze jó a kapcsolatunk is, feleségem is támogat, kitart mellettem ugyanúgy. Ott a kisfiam, hála istennek mondhatom azt, hogy tényleg kitart mellettem, szeret engem a feleségem, mert a legtöbb ember, ahogy bevonultam – vagy száz, ha nem kétszáz em-

ber is – azt mondta, hogy ahogy bekerültek, a felségük elhagyta őket, vagy más férfival [jött össze]. Mondom is az élettársamnak, mondom ez van, be kell jönni, mondom neki, döntse el, hogy mit akar, mondom, velem lenni, vagy nem. Nem ragaszkodhattam ahhoz, hogy velem maradjon, ha egyszer hibáztam, nem? Bejöttem, mondtam, hogy várjon, mert ha nem, akkor problémák lesznek. Megbeszéltük, és hál' istennek azért már van vissza száz valahány napom, és akkor már örül ő is, vár, hogy kimenjek.” (103)

„Amit elvártam, azt meg is kaptam, ugye anyámtól-húgomtól testvéreimtől elvártam azt, hogy ugyanúgy megmaradjon az a szeretet, páromtól elvártam, hogy a szereteten kívül a hűség megmaradjon, ezt meg is kaptam.” (121)

Várakozások a visszaváró családdal kapcsolatban

Arra a kérdésre, hogy visszavárják-e a családtagok a közeljövőben bekövetkező szabaduláskor, és lehet-e majd rájuk számítani, a legtöbben pozitívan és optimistán nyilatkoztak, főleg a származási családdal kapcsolatban. Néhányuknak a párkapcsolata is túlélni látszik a börtönben töltött időszakot, de elmondható, hogy szinte mindenkinek (négy interjúalany kivételével) vannak olyan családtagjaik, akikre számíthatnak és akik visszavárják:

„Nem is mentem el én abból a családból. Megint csak azt tudom mondani, hogy felfogás kérdése szerintem. Én a családnak otthon vagyok. Én nem itt vagyok, hanem otthon vagyok. (...) Visszavár, igen, a család.” (115)

„Mint ahogy mondtam, édesapám és édesanyám külön van. De mind a kettő mondta, hogy van nálunk helyed. Ahogy mondtam, nem akarok ilyen, hogy ennél vagy annál fogok fixen lakni, inkább elmegyek külön albérletbe. Ezt mind a kettőnek is mondtam. De amúgy persze, hogy várnak vissza, örülnek neki, hogy eltelt ez az idő is és most már nemsokára itt a vége.” (113)

Több interjúban is megjelenik a fiatal felnőtt fogvatartottak igénye az önállósulásra a szabadulás után, amelyet korlátozott lehetőségeik miatt fokozatosan terveznek megvalósítani. Hozzávetőleges határidőket is szabnak saját maguknak, hogy meddig fognak a szüleikre támaszkodni pl. a lakhatás szempontjából, és mikortól tudnának saját önálló életet kialakítani:

„Még egyelőre... szerintem édesapámékhoz megyek vissza, aztán, majd ha sikerül biztos munkahelyet találnom, ahol úgy néz ki, hogy lehetőleg hosszabb távon is el tudok helyezkedni, akkor majd szeretnék önálló életet kezdeni, albérletet keresni.” (303)

„Vár rám a családom, oda megyek haza. De most én nem akarok, nem akarok már velük lakni, az az igazság, felnőtt embernek érzem magam, nem akarok én a szüleimmel

lakni. (...) Jó, jó a viszonyunk. Azzal nincs gond.” (318)

„Szabadulás után a szüleimhez fogok menni, egy évig, kettőig még velük is fogok élni. Ameddig nem fogok családot alapítani, vagy építkezni, vagy saját lakást venni magamnak, addig velük fogok élni.” (129)

A várakozásokban megfogalmazódik a hit, hogy a család az, amely elfogadja őket a börtönviseltség ellenére is, amelyet a családtagok nem értelmeznek majd stigmaként, szemben az esetleges szélesebb társadalmi megítéléssel:

„Családom biztos, hogy nem fog rám fujjogni, hogy én most börtönben voltam, ugyanúgy fognak fogadni.” (130)

„Ez ezer százalék. Nálunk nincsen olyan, hogy bűnőztél és akkor elfordulok tőled, segítettek eddig is, ezután is fognak, ez biztos.” (140)

Az interjúalanyok általában számítanak arra, hogy családjuk segíteni, támogatni fogja őket a szabadulás után, elsősorban szállás biztosításában és munkaszerzésben. A szállás biztosítását a magától értetődőség dimenziójába helyezik abban az esetben, ha a származási család fogadja vissza vagy be a szabadultat, általában, de sokszor átmeneti állapotnak tekintik, ami addig tart majd, amíg a saját lábukra tudnak állni és elköltözhetnek. A romantikus kapcsolatból kialakuló család már hosszabb perspektívát nyújt a fogvatartottnak a saját otthon kialakítására:

„Igen, hál istennek a család visszavár, az élettársam, két kislányom nagyon hazavárnak, tervünk az az, ugye közös tervünk van az élettársammal, hogy amit ő vásárolt, lakást, azt lakhatóvá, lakályossá tesszük, berendezzük, abban fogunk éldegélni. (...) hát elsősorban én azt mondom, hogy a családban látom azt a nagy hatalmas segítséget, azt a segítséget, aki ösztönöz arra, hogy ezt mind elérjem. Elsősorban ők.” (121)

A fogvatartottakat a szabadulás utáni étellel kapcsolatban leginkább a munkavállalás, a munkához jutás témája foglalkoztatja, erre irányul aggodalmuk jó része. Sokan alacsony végzettséggel és kevés munkatapasztalattal rendelkeznek, így fokozottan számítanak a családjuk, barátaik és ismerőseik segítségére a munkához jutásban. Egy részüknek azonban a családtagjai is hátrányos helyzetűek a munkavállalás szempontjából, leginkább alkalmi munkákhoz férnek hozzá, de az ilyen típusú segítség is értékes a szabadulás után.

„Tudom, hogy biztos helyem van, ahova megyek, segítenek, támogatnak. Azon szoktam gondolkodni, hogy majd milyen munkám lesz.” (119)

„Apámat születése óta ismerik, és én is apámon keresztül megyek oda dolgozni. Én is megcsinálom rendesen, és akkor már megbíznak bennem is.” (116)

A saját család fenntartása, főleg, ha gyermekei vannak, olyan felelősség, amely jó esetben a szabaduló embert a munkalehetőségek elszánt keresésére motiválja:

„Azt mondanám erről a dologról, hogy ha most az ember kiszabadul, azt a tényt kell maga elé tenni, hogy három gyerek van otthon. Szerintem ha szabadulok, mindent összevéve lesz vagy 15 ezer forintom. Több nem. Amíg ott vagyok, bármilyen munkalehetőséget, amit el tudok vállalni, mindegy, hogy milyen munkalehetőség, milyen nehéz, akármilyen, mindenféleképpen elvállalnám azért, hogy amíg nem találnék egy könnyebb munkát vagy egy olyan munkalehetőséget, ami nekem is meg fog felelni hosszabb távon, elvállalnám. Hogy ne kerüljön bele az ember a bajba, hanem azon legyen, hogy ténylegesen be bírjon úgy illeszkedni a társadalomba, mint egy normális ember.” (108)

Jobb helyzetben vannak azok a kevesek, akik a családi gazdaságban tudnak majd dolgozni.

„Hát, szabadulok, öcsémnél fogok dolgozni, öcsém vesz telket, lovat, birkát, malacot, ilyen állatokat. Ott fogok nála dolgozni, segítek neki meg ilyesmi. Azon kívül el tudok menni szakmára. Hát lesz munka hála istennek.” (309)

„Olyat szeretnék csinálni, amit én magamnak csinállok, ezért is szeretnék lemenni nagyszüleimhez. A papa szeretné, hogy édesapa átvegyen így mindent, mert őbenne azért tud bízni, mert sok az érték és a föld meg az állatok. Ehhez azért bizalom kell, meg az állatokat nem lehet otthagyni, se a földet, se területet, szóval inkább ott szeretnék elhelyezkedni.” (119)

Az identitás-változás kezdetei a börtönben, a proszociális identitás kialakulása

A szakirodalomban megtalálható az az újszerű gondolat, amely szerint a családtagokkal való hatékony kapcsolattartás a börtönben és az ezáltal fennmaradó és megerősödő családi kapcsolatok hozzájárulnak a fogvatartottak pozitív irányú identitás-változásához (Visher–O’Connell 2012). Ez az identitás-változás folytatódik szabadulás után, és szerepet játszik a reintegráció sikerében. Az interjúk elemzésénél megvizsgáltuk, hogyan is működik a folyamat, amely optimális esetben identitás-változáshoz, egy proszociális identitás kialakításához vezet. A folyamat már a börtönben elindul. A szabadulással kapcsolatos pozitív várakozásokban az esetek többségében kifejeződik a változás igénye – kérdés, hogy a kinti tapasztalatok ezt mely személyeknél fogják megerősíteni vagy gyengíteni.

Az identitás-változás egy szükséges feltétele a bűnelkövetéstől való tartózkodás komoly szándéka.

Az interjúalanyok nagy részében megfogalmazódik a változtatás, a jó útra térés, bűnelkerülés igénye, melyben a családtagokkal való kapcsolatnak is szerepe van. A

fogvatartottak hálát érznek a velük akár nehézségek árán is kapcsolatot tartó, őket támogató családtagok iránt, és nem akarnak újra csalódást okozni nekik egy újabb bűncselekménnyel és börtönbüntetéssel. A családtagok hiánya és az ebből fakadó magányosság-érzet a börtönben szintén a bűncselekmény és a vele járó börtönbüntetés elkerülésének szándékát erősíti a fogvatartottakban. A családról, főként a szülőkről továbbá azt gondolják, hogy optimális kontrollt és támogatást nyújtanak majd a visszaesés elkerüléséhez:

„Hát a pozitívum az, hogy mellettem állnak meg várnak, nekem ennyi elég. Meg nem fogják a fejemre hánytorgatni, hogy bezzeg ezt csináltad meg azt csináltad. Azt fogják mondani, hogy tanultál belőle, szóval ne csinálj ilyeneket.” (131)

„Anyukám csak azt szeretné, hogy velük lakjak, ne csináljak semmi hülyeséget, próbáljak talpra állni, ezért is szeretnék odamenni.” (205)

„Ez is rajtam múlik, ha folytatnám a rossz életet, akkor biztos hozzám vágnák [a családtagok], de ha megpróbálok a jó úton haladni, az nekik öröm lesz. Csak hát tennem kell érte.” (119)

Azok, akiknek a párkapcsolata kibírta a börtön-próbát, elképzelik magukat, ahogy komolyan veszik a párkapcsolatban elfoglalt helyüket, pozitív szerepként értelmezik és törekednek a párkapcsolat erősítésére.

„Hál istennek nekem a feleségem kitartott mellettem végig, most már ezt a két és fél hónapot ki fogja bírni, szóval ő kitartott mellettem végig tisztességesen, ahogy kellett, a gyerekeim hála a jó istennek nem betegek, szépen fejlődnek, normálisan járnak iskolába, óvodába, semmilyen probléma nincs, a ház megvan, akkor most mit akarok? A legfontosabb az életemben a gyerekeim meg az asszony. (...) Biztos nehéz lesz az elején, találni valami normális utat, hogy eltartsam a gyerekeimet, biztos nem lesz könnyű, de hála a jó istennek én azért előnyösebb helyzetben vagyok. Anyósom, feleségem, édesanyám, mellettem van minden, nem tudom. Majd ahogy az élet hozza. Én jobb esélyekkel indulok, mint mások.” (146)

A párkapcsolatban elfoglalt, élettársként vagy házastársként elképzelt szerep elősegíti egy proszociális identitás kialakítását, amely hozzájárulhat a szabadulás utáni integráció sikeréhez (lásd Visser–O’Connell 2012). A családtagok kitartása iránti hála a megjavulás szándéka felé tereli a hamarosan szabadulók gondolatait:

„Először is, a házasság szempontjából, én a barátnőmre támaszkodom. Akinek már pedzegettem, beszélgettünk róla. Most ha egy évvel később kerül sor a lakodalomra, az nem oszt, nem szoroz.” (136)

„Az élettársam, (...) mióta én bent vagyok, most már 28 hónapja, hűségesen, tisztessé-

gesen vár. Neveli a fiamat, becsülendő dolog. Ezért ha kimegyek, ezért valamit teszek. Azzal hálálom meg, hogy soha többet nem fogok ide visszakerülni.” (143)

Többen szeretnének gyermeket vállalni, elképzelik magukat apaként. Akiknek van gyermekük, az apai feladatok felvállalását, a gyermekkel való kapcsolatot képzelik el:

„Felkelek, főzök kávé, megmosdatom, megetetem a gyereket, megnézem a facebookot, elviszem a gyerekeket oviba, dolgozom, elmegyek a gyerekekért.” (111)

„Visszamegyek, szeretnék egy gyereket az asszonnyal.” (105)

A család szerepe a reintegrációban a szabadulás után. Reintegráció a családba

A fogvatartottnak általában teljesültek a börtönben kifejezett várakozásai a visszavá-
ró szülői családdal kapcsolatban:

„Nyilván pozitív, persze, végig segítettek, míg bent voltam, végig szerettek, várták, hogy hazajöjjek, kijöttek értem, várták, hogy jöjjek, örültek nekem.” (124)

„Teljesen pozitívan fogadtak [a szüleim], mindenki jól állt hozzá, semmi rossz nem volt, semmi kivetnivalót nem találtak benne. Tehát, jól fogadtak, hála a jóistennek.” (111)

„[Szüleim] végig segítettek, míg bent voltam, végig szerettek, várták, hogy hazajöjjek, kijöttek értem, várták, hogy jöjjek, örültek nekem.” (124)

A szabadulás után olyan kapcsolatok is pozitív irányba változtak, amelyek a börtön-
büntetés előtt konfliktusok forrásai voltak, vagy egyáltalán nem is tartották a kapcsolatot.
Ez összefüggésben lehet az interjúalanyok viselkedésében bekövetkezett pozitív válto-
zásokkal. Az interjúalanyok beszámolnak arról, hogy a börtönbüntetés alatt jó irányba
változott a viselkedésük, lehiggadtak, konfliktuskerülőbbé váltak, fontosabbak lettek szá-
mukra a családi kapcsolatok.

„Az apámmal kibékültem már, mert haragban volt, de már jó minden.” (309)

*„De hál’ istennek édesanyámmal is, miután kiszabadultam, rá egy hónapra kibékültem
vele. Tehát az is ilyen jó volt. Hozzá már járok ki ugyanúgy, találkozunk. Édesapámmal
szinte minden másnap találkozok, meg bejárok hozzá az öregek otthonába, nem ha-
gyom magára ugye. Tehát hál’ istennek most ezek is jók, jól sikerültek.” (207)*

A várakozások abban is reálisak voltak, hogy a származási család elfogadó módon,
stigmatizálás nélkül viszonyult hozzájuk, ellentétben a néha bizalmatlanul, elítélően viszo-
nyuló közösségtől:

*„Édesanyámmal, édesapámmal jóban vagyok, a testvéreimmel is jóban vagyok, ami
változott, max így az emberek, az idősebbek, akik mondhatni megítélnék, az utcán el-*

rántják a fejüket, nem foglalkozok én vele, de ők ilyenek. (...) Rosszabb volt inkább az emberek megítélése.” (127)

A volt fogvatartottak életében a legtöbb esetben a család került előtérbe, a barátokkal és haverokkal való kapcsolatot korlátozni próbálják. Megfigyelhető a családba való visszavonulás tendenciája, amire többen is utalnak:

„Megfogadtam, hogy nekem a testvéreimen kívül, a gyerekeimen kívül nekem több testvér, vagyis több haverok nem kellene. Ugye, a haverokból van mindig a baj. A haverok vittek most is be börtönbe.” (110)

„Szórakozni nem járok, inkább a családra [két testvére és édesanyja] fordítom a pénzt.” (130)

A származási család mellett a saját maga által alapított család, illetve a romantikus párkapcsolat biztosíthatja a reintegrációhoz szükséges társas támogatást. A romantikus kapcsolatok, élettársi és házastársi kapcsolatok sorsa azonban nem minden esetben alakult olyan jól, mint a származási családi kapcsolatoké. A 31 második körös interjúalany közül nyolcnak a börtönbüntetés ideje alatt felbomlott a párkapcsolata. A párkapcsolatok esetében a börtönben töltött időszak vízvázasztónak bizonyult, az említett párkapcsolatok gyakran egy harmadik személy (a nő új kapcsolata) miatt felbomlottak. Erről két esetben csak a második körös interjúból értesültünk, a börtönben készített interjú idején, röviddel a szabadulás előtt még úgy tűnt, működnek ezek a kapcsolatok:

„Feleségemmel sajnos külön mentünk, megromlott a kapcsolat a börtön végett is, tehát ilyen hú, de jó tapasztalatom ezzel kapcsolatban nincsen. [...] hát elvesztettem a családomat, és ez mind a börtönnek tudható be. Pedig 11 évig voltunk együtt, de hát kész, nő, nem bírta. Most, hogy hétköznapiasan fejezzem ki magam, jött egy harmadik a körbe, nem tudom benyelni. A mi kultúránkban ezt nem lehet benyelni. Most hiába van ott két gyerekem, ő jobbra, én balra, kész, ennyi. Fiatal gyerek vagyok, még csak harminc éves, lehet, hogy tudok változtatni az életemen. De nálunk ezt nem lehet benyelni, amikor az asszony félrelép.” (146)

„Tehát itt a család, tehát, ahogy én szabadultam, utána, vagyis hát közben ugyebár feleségem beadta a válópert, lett neki egy másik párja.” (307)

Utóbbi interjúalany esetében pozitívum, hogy a válás nehézségei ellenére sikerült beilleszkednie a civil életbe. Barátja vállalkozásában dolgozik és a vállalkozás telephelyén a számára kialakított komfortos lakásban lakik. Rendszeresen találkozik kislányával, fontosnak tartja apai feladatait, és a gyermektartási díjat is fizeti.

Nemcsak a börtönben töltött idő alatt bomlottak fel párkapcsolatok, hanem a szaba-

dulás után is. Két interjúalany beszámol róla, hogy barátnőjük „megvárta” őket, de nem sikerült újra összehangolódniuk. A szabadulás után kis idővel derült ki, hogy nem folytatható a kapcsolat, ahogy számítottak rá.

„A barátnőm megvárta, összeköltöztem vele, már szeptemberre. Összejött egy kis lazításos időszak, aztán utána meg nem jött össze a kapcsolat igaziból, ott volt komplikáció. Így január óta konkrétan egyedül lakom és ugyanúgy dolgozom, és fenntartok egy albérletet.” (120)

„Párkapcsolat, az tizenkét nap után szétment, ahogy fölköltöztem Pestre, ő mondta, hogy ezt nem szeretné tovább. Előtte túl nagy volt neki a szabadság, nem voltam ott, leveleztünk, telefonon beszéltünk, aztán kijöttem és egy kicsit soknak érezte hirtelen, hogy most újra ott vagyok, és a mindennapjaiban élek” (210)

Egy interjúalany volt, akinek a szabadulás után többé-kevésbé sikerült újraindítania a börtön alatt megszakadt párkapcsolatot, és együtt laknak albérletben:

„Aztán először úgy alakult, hogy lett munkahelyem, aztán megpróbáltuk újból az életársammal, csak aztán most inkább úgy alakulunk, hogy barátság, meg úgy együtt vagyunk, de már nem az igazi, inkább a béke iramába tartunk egyelőre, de ez így jó neki is meg nekem is, aztán kiderül, hogy mit hoz az élet, aztán még a végén kiderül, hogy vele töltöm az egész életemet. Sose lehet tudni, csak most van egy kis hullámvölgy. De ez minden embernél szokott lenni, egy hosszú időszak kapcsolat után azért.” (144)

Emellett több volt fogvatartott is beszámol arról, hogy voltak gondok a párkapcsolatban, de ennek ellenére a párkapcsolat fenntartása mellett döntöttek. Enyhébb problémák és a reintegráció folyamatát hátráltató súlyosabb válság, mint a megcsalás és a börtönbüntetés alatt mástól született gyermek elfogadása, egyaránt előfordulnak:

„Igen, de sikerült mindent megbeszélni, amik előtte voltak problémák, akkor, amik bent voltak problémák, ehhez le kell ülni és megbeszélni. De ha az ember tényleg helyre akarja rakni, akkor helyre is lehet.” (133)

Aztán mégis úgy voltam vele, hogy – már a gyerekek miatt is – benne vagyok abban, hogy na, jól van, kibékülünk. Utána meg sírtam rengeteget, szomorkodtam, minden... nem tudtam elviselni, ami történt velem, a börtön dolog, a megcsalási dolog, idegen gyerek, minden egyéb más. És azóta még ki sem alakult normálisan az életem. (...) Meg, hogy mondjam, anyuéknak nem tetszett az, hogy én visszamentem. Hogy visszavettem.” (110)

Azokban az esetekben, amikor a párkapcsolat a börtönbüntetés alatt vagy a szabadulás után szakadt meg, helyenként megjelenik a vágyakozás a stabil párkapcsolatra, a családalapításra a szabadulás után készült interjúkban:

„De a lány se úgy alakul, legalábbis egyiket sem érzem úgy, hogy legyen a gyerekem anyja, vagy hogy élne vele napi rendszerességgel. Meg hát ugye a lakáshoz jutás is problémát jelent. Családosan már egy fokkal könnyebb lenne, de az a nő még nem jött el, hülyeségbe meg nem vágom a fejszémet. (...) Ahogy mondtam az előbb is, családot szeretnék, meg egy pici kis házat. Meg gyereket. Hát úgy családot mármint, hogy aszszonyt meg gyereket. Gyerekek számát majd megszabja az asszony, ha olyan.” (127)

„Az elsődleges az az, hogy megtaláljam az új asszonyt, akit a mi kultúránk szerint elveszek.” (146)

„(...) Azért egy-kettővel azért próbálkozik az ember, de mondom, a személyes tapasztalatom az, hogy azért elég nehéz a mai világban egy komoly párkapcsolatot létesíteni szerintem.” (120)

Érdekes tény, és valószínűleg a fogvatartottak viszonylag fiatal korával (35 év alattiak) is összefügg, hogy a 31 személyből 13-nak új párkapcsolatot sikerült kialakítania a szabadulás után. Ezek között komoly szándékú, stabil élettársi kapcsolatok, rövid ideje tartó, de komolynak ígérkező kapcsolatok és rövidebb, átmeneti, még bizonytalan sorsú kapcsolatok egyaránt vannak az interjúalanyok elmondása szerint:

„A[z új] párammal nagyon így kettesben voltunk, ott volt, hogy semmivel [barátokkal] nem foglalkoztam.” (210)

„Hát, nekem most jelenleg van egy barátnőm, akivel összeköltöztünk már, és komoly szándékaink vannak egymással.” (306)

„Hát így párkapcsolatból párkapcsolatba vagyok, most van barátnőm három-négy hónapja.” (123)

Az interjúalanyok egy részének még nem is célja az elkötelezett párkapcsolat:

„Még nincs, még fiatal vagyok egy komoly kapcsolathoz, jó, mondjuk, ez mindenkinek máshogy jön, hogy mikor találja meg az igazit, de én úgy vagyok, hogy inkább várok. Csajozgatni persze csajozgatok, mert férfiből vagyok, de így komolyabbat még nem akarok.” (124)

„Kapcsolatom nincsen. Vagyis van kapcsolat, de hosszútávra nem gondolok. De lehet, hogy itt lenne az ideje, legalább lekötne. Nem tudom még, gondolkodok rajta nagyon.” (128)

Szerencsés helyzetben vannak azok, akinek a börtönbüntetés ideje alatt és közvetlenül utána sem bomlott fel a párkapcsolata, megmaradt a saját maga alapította családja (a második körös interjúalanyok csaknem negyede, 8 személy). Többen beszámolnak arról is, hogy élettársuk és családjuk támogatja őket a reintegrációban, főként a lakhatás

és az érzelmi támogatás terén. Az interjúkból kiderül, hogy ők, egy kivétellel, sikeresen reintegrálódtak a civil életbe:

„Hát eljött a várva-várt nap ugye, amit már mindenki nagyon várt. Kijöttem, hazamentem a családomhoz, örültem, hogy végre kint vagyok, nem bezárva hatszáz másik ember közé, jó érzéssel töltött el. Természetesen próbálok a mai napig legtöbbet a kislányommal, családommal foglalkozni.” (207)

„Hát amit ott bent elmondtam minden úgy történt. Gyerek is lett azóta. Vettem autót, dolgozok ugyanúgy rendesen.” (101)

„Nekem a családi háttér is nagyon sokat segít, az anyagi körülmények is, az iskolai végzettségem is. Visszataláltam a saját életemhez, hogy minden normális úton halad tovább.” (147)

Azok az interjúalanyok, akiknek sikerült a saját maguk által alapított családba reintegrálódniuk, fennmaradt a börtönbüntetés előtti párkapcsolatuk és családjuk, együtt laknak élettársukkal, menyasszonyukkal. Így egy lépéssel előrébb vannak pl. a saját családjuktól való önállósulás terén, mint azok az interjúalanyok, akiket a saját szüleik fogadtak be a szabadulás után, és az önállósulás csak a tervek szintjén szerepel.

Arra a kérdésre, hogy ki és mi segített nekik a beilleszkedésben, a második körös interjúban a volt fogvatartottak leggyakrabban a család (származási család és/vagy párkapcsolat) szerepét hangsúlyozzák:

„A család. Ők sokat segítettek. Az sokat jelent szerintem.” (101)

„Hát ugye ott volt édesanyám, meg ugye a barátaim, az az egy-kettő, aki tényleg barát. Mind anyagilag, mind lelkileg végig támogattak.” (130)

„[Szüleim] végig segítettek, míg bent voltam, végig szerettek, várták, hogy hazajöjjek, kijöttek értem, várták, hogy jöjjek, örültek nekem.” (124)

Néhányan spontán említik a család támogató szerepét, a családi támogatás meglétét és fontosságát, arra a kérdésre válaszolva, hogy fordultak-e valamilyen intézményhez támogatásért:

„[Vett ehhez (a reintegrációhoz) igénybe valamilyen intézményes segítséget?] Nem. Én tartottam magamat annyira erősnek, hogy ehhez nekem nem kell semmi. Meg hát mögöttem egy olyan családi háttér van, amihez nem kellett.” (133)

A családi kapcsolatok által a reintegrációhoz nyújtott társas támogatás

A családi kapcsolatok reintegrációban játszott szerepét House (House 1981, House-Umberson-Landis 1988) elméletének alkalmazásával vizsgáltam. House szerint a társas kapcsolatok a társas támogatás, társas ellenőrzés, valamint a követelések, konfliktusok által hatnak az egyének társadalmi integrációjára. A társas támogatás formái az elmélet szerint az érzelmi törődés, instrumentális segítség, információ, méltánylás.

Az **érzelmi törődés** (szeretet, szerelem, empátia), illetve az **érzelmi támogatás** említése nyolc interjúban explicit módon megjelenik a családi kapcsolatok támogató szerepének elmondásánál:

„Segítettek, támogattak ebből is, hogy ne legyek már ilyen, nem kell idegeskednem, ne legyek szomorú, majd megtalálom a helyemet. [Kik segítettek leginkább?] Hát, barátaim, családtagjaim, mindenki. Ilyen lelki támogatásban volt részem.” (310)

Az érzelmi támogatás konkrétabb említései helyett egyes interjúkban inkább utalások szerepelnek erre vonatkozóan: a szabadultak a családtagok „jól fogadták”, „örültek” a szabadultnak, jó érzelmi viszonyban van velük, gyerekei ragaszkodnak hozzá. Az is gyakran előfordul, hogy általában véve említik, hogy a családtagok segítik őket, amiben az érzelmi támogatás is benne lehet.

A társas támogatás instrumentális formája már jobban nyomon követhető az interjúkban. Az instrumentális támogatás a család részében a lakhatás biztosításában, a munkához jutásban, anyagi segítségben nyilvánul meg.

A **lakhatás** égető kérdés a szabadultak számára. Az interjúalanyok közül csak nagyon kevesen rendelkeznek saját lakással, és többnyire az albérletüket sem tudták fenntartani a börtönben töltött idő alatt. Mivel viszonylag fiatalok, egy részük a szülőkkel együtt lakott a börtönbe vonulás előtt. A szabadulás után, mint azt a reintegráció sikeréről szóló fejezetben leírjuk, a lakhatás terén legtöbbször a származási család tagjaira, a szülőkre, testvérekre és nagyszülőkre támaszkodnak. Az önállósulási vágyak és az esetenként zsúfolt lakáskörülmények miatt azonban többen az elköltözést tervezik, amihez még nincsenek meg az anyagi lehetőségeik.

„Nem számít, mit kell csinálni, csak legyen belőle pénz, mert így nem jó, hogy itt lakom a szüleimmel. Frusztrál. Így nem vagyok vele jóban. Inkább összeszedem a kis pénzem, aztán az élettárrsal, gyerekekkel elmegyünk valami albérletbe. Így nem jó itt, egymás hegyén-hátán. Mi is vagyunk öten. Négyen. Hát, nem elég az? Így is egymás hegyén-hátán vagyunk.” (111)

A származási családdal vagy a partner családjával való együttlakás esetén az inter-

júalanyok jelentős része akkor is ideiglenesnek tekinti ezt a lehetőséget, ha viszonylag jó körülmények között laknak. Fiatal felnőttekként önállósulni szeretnének a családtagoktól, a különköltözés anyagi akadályai azonban hátráltatják őket. Minden együttlakási helyzetben vannak azonban elégedettek is:

„Hát, nekem most jelenleg van egy barátnőm, akivel összeköltöztünk már, és komoly szándékaink vannak egymással. Szüleivel vagyunk együtt. Kint van (...) csöndes, nyugodt helyen. Én bejárok dolgozni.” (306)

Azok, akiknek sikerült a szülőktől önállósulniuk, és élettársukkal, gyerekeikkel laknak együtt, elégedettebbek a lakáskörülményeikkel.

Családi támogatás a munkavállalásban.

A családi kapcsolatok szerepe a munkához jutásban

Az interjúalanyokat már a börtönben készült interjúkban nagyon foglalkoztatták a szabadulás utáni munkavállalás lehetőségei. A munkát, a legális önálló jövedelmet a reintegráció egyik kulcsfeltételének tekintették. A börtönből szabadultak helyzete azonban nehéznek bizonyult a munkavállalás szempontjából. Beszámoltak arról, hogy egyre több munkahelyre erkölcsi bizonyítványt kérnek, hogy kiszűrjék a büntetett előéletűeket. Ráadásul az interjúalanyok jelentős része végzettség szempontjából is hátrányos helyzetű, illetve kevés munkatapasztalattal rendelkezik. A nehéz munkaerő-piaci helyzetben a szabadultak számára kiemelten fontos a társas kapcsolatokból fakadó támogatás, a kapcsolati tőke előnyei. A második körös interjúalanyok csaknem egyharmadánál (10 személy) a családi kapcsolatok jelentős instrumentális segítséget biztosítottak a munkavállalásban. A szabadultak egy részének a szülők, testvérek, rokonok munkahelyén sikerült elhelyezkednie a szabadulás után:

„A kisebbik bátyám, ő takarító cégnél dolgozott. Elsőnek elmentem hozzájuk, ott dolgoztam tán három hónapot, igen, és akkor utána mentem az autómosóba dolgozni. Ugye a mosó után meg jött ez a gipszkartonozás.” (207)

„Édesapámnak köszönhetem, ő is ennél az iskolánál dolgozik mint biztonsági őr, és akkor neki köszönhetem, hogy mikor volt üresedés, akkor szólt, hogy ha van lehetőség, akkor jönnék, és én meg elvállaltam, és akkor csináltam.” (124)

A családtagok néhány esetben abban játszottak szerepet, hogy a szabadultakat visszavették arra a munkahelyre, ahol a börtönbüntetés előtt dolgoztak:

„Utána egyből visszakerültem a volt munkahelyemre, ahol jól teljesítettem, szerepeltem. Édesapám is ott dolgozik, ami azért játszik közre, meg úgy jöttem el, hogy már konkrétan tudtam, hogy visszavesznek. Azért szerencsém is volt, mert pont belefértem

a keretbe, mert ez egy elég minimális létszámú kis cég.” (120)

Szerencsésnek tartották magukat azok a szabadultak is, akik a családi gazdaságban vagy vállalkozásban jutottak munkához (1–1 személy). Ők már a szabadulás előtt számítottak erre a segítségre a családjuk részéről. Elégedettek a munkájukkal, és úgy érzik, sikeresen beilleszkedtek a civil életbe a családjuk segítségével.

A családtagok által nyújtott anyagi támogatás (szintén instrumentális segítség) fontos addig, amíg munkához és önálló jövedelemhez jutnak, legalábbis az első fizetés megérkezéséig. Érdekes az az eset, amikor már kialakult szokásként jelenik meg az anyagi támogatás a közeli rokonok részéről, mint egyfajta kezdőtőke, ami szükséges a szabadulás utáni elinduláshoz, beilleszkedéshez:

„Az édesanyámék meg a nagybátyám, nem tudom, van nálunk egy ilyen szokás, hogy ha valaki szabadul a börtönből, akkor dobna neki össze egy kis pénzt, hogy azért valamennyi tőkéje legyen, aztán úgy. Összedobtak (...) forintot, az azért nem volt rossz pénz.” (146)

Az anyagi támogatás viszont leginkább átmeneti megoldás, a visszailleszkedéshez szükség van a munkához jutáshoz és az ebből eredő önálló jövedelemhez:

„Én így látom optimistán. Én két hetet adok [a munkához jutásig], de mondom még egyszer, az a baj, hogy (...) ezer forinttal elindultunk és mondom, ott tartunk, két nap múlva éhezni fogunk, (...) ezt nem mindenki teheti meg, hogy édesanyámék segítettek, meg ahonnan kapargattunk. Nem tudja mindenki megtenni. Tehát mondom még egyszer, kenyérproblémák vannak. Nem hogy kétszázezer forintot zsebre vágok és elmegyek máshova lakni. És én erre azt mondom, hogy szerencsénk van és csoda. Mert ezt önerőből nem tudtam volna megcsinálni...” (401)

„Hát a pártfogóval beszélgettem nagyon sokat, de nekem úgy igazából segítséget a családom nyújtott. Tehát mondjuk az, hogy voltam mamámnál, utána Pestre volt hova jönnöm, ameddig dolgoztam, és meglett az első havi fizetésem, hogy kivegyek, mondjuk egy albérletet.” (210)

Néha előfordul, hogy a volt fogvatartott hosszabb távon a családtagjai segítségére szorul, lakhatás és anyagi támogatás szempontjából. A következő interjúalanynál a munkavállalás akadálya, az egészségkárosodás elmondása szerint a börtönben az örök bánalmazó viselkedése és a megfelelő kezelés hiánya miatt alakult ki, majd a szabadulás utáni megterhelő munka miatt súlyosbodott:

„Azóta [gerincproblémáim miatt] sajnos a szüleim próbálnak – és az élettársam – segíteni. De így már elég unalmas, hogy nem én [dolgozom], hanem ők segítenek, ez így nem igazán jó.” (111)

A családi támogatást azonban ilyen nagy mértékben kevesen kívánják igénybe venni. Az interjúkban, még a fenti esetben is (111) vágyként, törekvésként, jövőbeli tervként megfogalmazódik a szülői családtól vagy az élettárs családjától való függetlenedés igénye. Ez főként azokra az interjúalanyokra igaz, akik együtt is laknak a származási családdal vagy az élettárs családtagjaival. A függetlenedési vágy akkor is jelen van, ha az interjúalany jó anyagi körülmények között él a szüleivel:

„Szeretnék elköltözni itthonról, huszonöt éves vagyok, és nem szeretnék a szüleim nyakán lógni, amint van rá lehetőségem, keresek egy albérletet, és meg kéne tanulni egyedül élni, hogy megtanuljam, hogy később mire számítsak, hogy ne az utolsó pillanatban legyen az, hogy jézusom most mi lesz, hanem fel legyek készülve. Hogy ha nem is véglegesen, csak pár hónapra elköltözni, hogy megtanuljam, hogy saját magam hogy jövök ki.” (124)

Az önállósulási tervek fokozottan jelen vannak, ha az interjúalanyok párjukkal együtt laknak valamelyikük szüleinél, bár vannak kivételek, akik hosszú távon is az együttlakást tervezik.

Néha az interjúalanyok már a szabadulás után is az elérhető szülői támogatás csak egy részét kívánják igénybe venni, hogy önállóságukat megőrizték, illetve a börtön korlátok közé szorított világa, mozgásteret után visszaszerezzék:

„Nem kértem [anyagi segítséget]. Mondtam anyunak, ne is adjatok, úgys feltalálom magamat. Mentem, jelentkeztem, telefonáltam munka miatt is.” (128)

Vannak azonban olyan többszörösen hátrányos családi háttérrel rendelkező szabadultak is a második körös interjúalanyok között, akiket a családtagjaik nem tudnak támogatni, mert nincsenek meg a szükséges erőforrásaik. Egyik interjúalany (135.2. interjú) sokgyermekes családból származik, szülei és még otthon lakó testvérei nagyon rossz anyagi körülmények között élnek egy másfél szobás kislakásban. Ide fogadták be ideiglenesen szabadulás után az interjúalanyt, de konfliktusos, problémás a kapcsolatuk, „párszor kidobták”. A munkához jutásban sem tudtak segíteni neki. Amikor sokáig beteg volt, nem hívtak orvost, és emiatt félbemaradt a munkaügyi központ által felajánlott tanfolyama. Orvosi igazolás hiányában vissza kell fizetnie a tanfolyam díját, erre viszont anyagilag nem volt képes. Az integrációra tett próbálkozásai sikertelennek bizonyultak az interjú készítésének időpontjáig.

Egy másik interjúalany (310. interjú) a bátyjánál lakik, de szabadulása óta nem talált munkát, alacsony végzettsége és büntetett előélete miatt. Voltak továbbá olyan esetek is, amikor családtagok, főként a szülők azért nem nyújtanak támogatást, mert deviánsak, nemtörődömök, elhanyagolók, nem tartják a kapcsolatot a fiatal felnőtt gyermekkel, nin-

csenek vele jó viszonyban vagy már elhaláloztak. Ezekben az esetekben nagyon nehéz, de nem lehetetlen az integráció. Egy interjúalany esete példázza ezt a helyzetet, akinek nehéz gyermekkorra volt, bántalmazó és gondatlan szülőkkel, majd nevelőintézetben nőtt fel (144. interjú). A börtönből való szabadulás után négy hétig hajléktalanszállón lakott, később viszont kibékült a börtön előtti barátnőjével, és azóta együtt élnek. Élettársát említi, mint támogatást nyújtó személyt, dolgozik (munkáját egy barátja segítségével szerezte) és kerüli a bűncselekmények elkövetését.

A társas támogatás a szabadulás után közvetlenül leginkább egyirányúnak tűnik, a szabadult személy felé áramlik, hosszabb távon azonban kétirányú. Egyes interjúkban megjelennek a szabadult személy által nyújtott társas támogatás formái is. Olyan helyzet is kialakul, amikor elsősorban a volt fogvatartott jelent/biztosít anyagi támaszt a családjá számára, már közvetlenül a szabadulás után:

„65.110 forinttal szabadultam, hazaértem, anyunak kifizettem a tartozásait, amik voltak, feltöltöttem a villanyórát, meg elmentem bevásárolni, kaja meg ilyenek.” (130)

A fenti interjúalany gondolkodásának, terveinek központi eleme az anyjáról való gondoskodás, a társas támogatás, amit megkönnyít a vele együtt lakás:

„És akkor anyám lakna itt lent én meg felkötnék oda, és akkor legalább itt vagyok, tudok rá vigyázni. Tüdőembóliát kapott, ugye ezt meséltem ott bent is, és ugye hát elég beteges szegény. És nem árt, ha valaki a közelben van. Ezért sem akarok még elmenni messzire, mert így azért tudom intézni az ügyeit is, meg mindent, a gyógyszereit. Hogy ne erőltesse meg magát, ha nem muszáj.” (130)

A társas támogatás kétirányúvá válik, ha a fogvatartottnak sikerül munkához jutnia és jövedelméből hozzájárul a befogadó család háztartásához, vagy a saját maga által alapított család fenntartásához. Erre lehetőségeik szerint törekednek is az interjúalanyok:

„Meg tényleg próbálok mindent megadni a gyerekeimnek meg az élettársamnak is, hogy megkapjanak mindent. Jó, néha én is vagyok szar helyzetben, amikor ő ad nekem, de azért megpróbálok én adni. De ez a szokásos, próbálunk igazodni egymáshoz.” (144)

Megható annak az interjúalanynak a helyzete, akitől a börtönbüntetés letelte előtt nem sokkal vált el a felesége, és jelenleg próbál konfliktusmentes kapcsolatot fenntartani vele, a gyermekükkel való kapcsolattartásra koncentrálva. A gyermek kedvéért a közös anyagi javakról is lemond, és a barátja segítségével a cége telephelyén kialakított lakásban lakik. Az interjúalany a gyerekekkel való kapcsolatára koncentrál, instrumentális és érzelmi támogatást biztosítva neki. A minél előbbi munkába állásra az motiválta, hogy fizetni tudja a gyermektartási díjat.

„Tehát én mondtam neki, hogy mondom, ez most temiattad van, de mondom, én a gyerek elől nem akarom elvenni a dolgot. Annak ellenére, hogy ennyire, ennyire, hát nem is tudom, hogy fogalmazzak, eleve nagy csalódás volt nekem ez az egész dolog. De én most, nehogy akkor most nektek kelljen másik tévét vagy ágyat, vagy bármit venni, eljövök én akkor, (...) akkor én innen újra tudom kezdeni az egészet. Akkor éljetez úgy biztonságban akkor, hogy ahogy tudtok. (...) Amikor velem van kéthetente [a gyerek], akkor játszunk, elvagyunk, kutyát sétáltatunk. (...) Hát, itt van kint a telepen, de az övé. Tehát úgy van, hogy én etetem, meg minden, de úgy van mondva, hogy az övé a kutya.” (307)

Összességében elmondható, hogy a közeli családi kapcsolatokból eredő támogatás sokoldalú. A családtagok egy időben a társas támogatás több formáját biztosítják a szabadultnak, hogy vissza tudjon illeszkedni a civil életbe: érzelmi támogatást, lakhatást vagy az ehhez szükséges kezdeti összeget, kapcsolati tőkéjük révén a munkához jutást, információt a szóba jöhető munkákról.

Az információ mint a társas támogatás egy formája a börtönben és közvetlenül a szabadulás után játszik leginkább szerepet. A börtönbüntetés ideje alatt megváltozott kinti világgal kapcsolatban a családtagok nyújtják az információ egy részét. A munkával, beilleszkedéssel kapcsolatos információk elvileg a formális segítő rendszereken keresztül (pl. munkaügyi központ, pártfogó felügyelet) is megszerezhetők lennének. Úgy tűnik azonban, hogy a szabadultak inkább fordulnak információért a rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz, mint a hivatalos szervekhez, melyekben sokkal kevésbé bíznak meg, és ezt tapasztalataik is megerősítik.

A méltánylás a társas támogatás egy sajátos formája, amely főként konstruktív visszajelzéseken és az egyén számára fontos személyek által kifejezett elfogadáson alapul, illetve tartalmazza a társas összehasonlításokat is. Fentiek és a belőlük levont információk lehetővé teszik, hogy az egyén, esetünkben a szabadult személy megfelelő önértékelést alakítson ki, amely hozzájárul a civil társadalomba való reintegrációjához. A szabadult személyek közül többen beszámolnak arról, hogy a családtagok szerint pozitív irányba változtak a börtönbüntetés alatt, illetve a visszajelzések arra motiválják őket, hogy jó irányba változzanak:

„Megváltoztam, mindenki azt mondta, hogy sokat változtam. Ennyi idő alatt más már bűnözött, nekem meg meg se fordul a fejembe. Ezt most komolyan mondom.” (106)

„Azt gondolom, hogy az ismerőseim meg a családtagok körében a bizalom még nem alakult ki annyira. De egy év múlva szerintem már azt mondhatom, hogy hasznos tagja vagyok a társadalomnak.” (144)

A társas kapcsolatok House (1981) elmélete szerint a társas támogatáson kívül a társas ellenőrzésen keresztül befolyásolják az egyén társadalmi integrációját, illetve a követkelések, konfliktusok is hatást gyakorolnak erre.

A családi kapcsolatok ellenőrző szerepe a börtönből szabadultak esetében potenciálisan fontos lehet a visszaesés elkerülése érdekében. Figyelembe kell venni azonban, hogy a családi kapcsolatok a bűncselekmény elkövetését sem tudták megakadályozni, tehát ellenőrző szerepük nem működött megfelelően. Az első körös interjúkban a fogvatartottak beszámoltak arról, hogy a családtagok sokszor figyelmeztették őket, hogy magatartásuk nem megfelelő, és „rossz lesz a vége”. Figyelmeztetésük azonban legtöbbször hiábavaló volt, az interjúalanyok csak a börtönbüntetés ideje alatt tudatosították a tanácsok igazságtartalmát. A családi kapcsolatok ellenőrző szerepe kevésbé látszik érvényesülni a szabadulás után, de néhány esetben általános családi jó tanácsként fogalmazódik meg, hogy változzon meg a szabadult:

„Itthon is mondták, hogy változzak meg, mert ez így nem lesz jó, aztán eldolgozgatok, én a rossz társaságot elkerülöm. Ennyi. Így-úgy, és most legalább eldolgozgatok. Most egy picit, úgy hogy nem zavar meg semmi, a rossz társaságot elkerülöm, így, hogy most egyedül vagyok a barátnőmmel.” (118)

„Hát igazából a barátokkal nem nagyon van tartva, mármint a régi barátokkal a kapcsolat mert ugye visszavezethető majdnem az összes probléma arra, hogy a haveri társaság. És amikor történt ez az egész, hogy én bekerültem a börtönbe, akkor egy olyan határozásra jutottunk el a családdal, hogy a barátokkal teljes mértékben meg kell szakítani a kapcsolatot. Ez meg is történt, egy-két személy van, akivel tartom a kapcsolatot, de csak telefonon, vagy néha találkozunk, de ennyi.” (133)

A barátok részéről megnyilvánuló kontroll viszont konkrétabb és adott helyzetekhez igazodó, ezért hasznosabbnak tűnik a visszaesés elkerülésében. A „balhék”, csoportos verekedések egy újabb börtönbüntetés kockázatát jelentik, ezért fokozottan fontos az elkerülésük és a barátok, haverok figyelmeztetései:

„De a haverok is nagyon ügyelnek rám, hogy ne csináljak hülyeséget, ha valami balhé van. Mindig, amikor balhé van, akkor engem inkább elküldenek. Mondjuk, ha másokkal vagyunk és belém kötnek, akkor engem elvisznek a csajok, hogy ne csináljak hülyeséget. Nagyon próbálnak ügyelni.” (128)

„Aztán a csávó odajött és elkezdett nekem pampogni, hogy mit képzelek magamról. Aztán odaugrottak a haverok, hogy nyugodjak le, nehogy pofán vágjam, mondom nekik, dehogy vágom, nem akarok visszamenni a síttre, nem vagyok én hülye. Meg ilyenek is. Szóval vissza kell fognia az embernek magát.” (128)

A külső, családi és baráti kapcsolatokból eredő kontroll mellett és/vagy helyett inkább az önkontroll kap szerepet a fiatal felnőtt fogvatartottaknál:

„Látod, le is töröltem magam fészről, mert irkáltak, hogy találkozunk, mi van veled. Mert tudom, ha találkozunk, akkor visznek tovább a hülyeségbe. Akkor inkább nem.” (401)

„Én azt hittem, több ember fog elpártolni, [ehelyett] több ember akart mellém állni, de én nem foglalkoztam velük. Tudtam, hogy jó vége nem lesz, érted. Én megmondtam nekik.” (402)

Az önkontrollt, a bűncselekménytől való tartózkodás szándékát főként a családtagok iránti ragaszkodásuk motiválja. Az interjúalanyok már a börtönben elmondták, hogy a család hiányának érzete, a családtagok iránti ragaszkodás visszatartja vissza őket a jövőbeni bűnelkövetéstől. Ezt legtöbbször a szabadulás után készült interjúkban is megerősítik. Fontos szempont a bűnelkerülésben, hogy azért nem kockáztatnak újabb börtönbüntetést, hogy ne kelljen újra elszakadniuk a családtagjaiktól.

„De én már nem megyek. Én már voltam, most már menjen más. Én már megtapasztaltam, nekem már nem kell ezen mit tapasztalnom. Most csak az van a szemem előtt, hogy mindenkit boldoggá tegyek, akit szeretek. Semmi más vágyam nincs. Hát meg, hogy édesanyámnak ne lássam még egyszer olyan szomorúnak az arcát. (...) ettől készültem ki bent, hogy beszélőre is jött a kislány és velem akart maradni és nem maradhatott ott velem, mert az őt akarta, hogy nem, nem. Hát nem! Még egyszer ilyen nem.” (111)

A második körös interjúk nagy részében megjelenik a visszavonulás a családba, régi barátok kerülése, családra koncentráció. *„Elvagyok a családdal”* (402.2), *„aztán csak a család, aztán ennyi”* (105.2), mondják az interjúalanyok. Kifejtik, hogy a baráti, haveri kapcsolatok, a bulizás, amellyel, hogy már nem játszanak olyan fontos szerepet a szabadulás utáni életükben, mint a börtönbe kerülés előtt, számos kockázatot rejtene. A szórakozóhelyek, az alkohol- és drogfogyasztás kockázati tényezők számukra, amit saját maguk is belátnak, és igyekeznek kerülni, korlátok közé szorítani.

A család szerepe a proszociális identitás kialakulásában

A reintegráció akkor tekinthető sikeresnek, ha a szabadultak egy új, proszociális identitást alakítanak ki. Ehhez szükséges, hogy a fogvatartottak felismerjék és korrigálják azokat a hiedelmeiket és elképzeléseiket, amelyek engedélyt adnak a bűnelkövetésre. A proszociális identitás feltétele tehát, hogy a bűnelkövetés ne jelentsen számukra alternatívát, mint az a börtönbüntetés előtti időszakban gyakran előfordult, például megélhetési

gondok esetén (kivételt képez az a néhány interjúalany, akik nem szándékos bűncselekmény miatt kerültek börtönbe). A proszociális identitás kialakítása jó esetben már a börtönbüntetés idején elkezdődik. A nem-bűnöző családtagokkal való kapcsolattartás tudatosítja a fogvatartott interjúalanyokban a családi kapcsolatok fontosságát. Ennek hatására az interjúalanyok jelentős része már a börtönbüntetés ideje alatt készült interjúban kifejezi szándékát, hogy tartózkodni fog újabb bűncselekmények elkövetésétől, hogy ne kelljen egy újabb szabadságvesztés miatt újra elszakadnia a családtagoktól. Kérdés, hogy az interjúalany mennyire hagyja nyitva a kérdést, ugyanis egyesek elképzelhetőnek tartják, hogy ha másként nem tudnak majd megélni, kénytelenek lesznek bűncselekményhez folyamodni. Ezekben az esetekben nem beszélhetünk pozitív irányú identitás-változásról, ehhez az szükséges, hogy az interjúalany morálisan is elítélje a bűncselekmény elkövetését, és kizártnak tartsa, hogy ehhez folyamodjon a jövőben. Szerencsére ez utóbbiakra is van példa az interjúalanyaink között. A börtönbüntetés alatt és után a proszociális identitás kialakítását elősegíti, hogy a fogvatartottak elképzelik magukat családi kapcsolatok aktív részeként. Ha még nincs saját maguk által létrehozott családjuk, vagy párkapcsolatuk a börtönbüntetés alatt szűnt meg, terveik között kiemelt helyet foglal el a családalapítás. A következő interjúalanytól elvált a felesége, de igyekszik kislányával jó kapcsolatot fenntartani, dolgozik, és sikerült reintegrálódnia a kinti életbe:

„Még szeretnék családot mindenféleképpen, mert én valahogy úgy éreztem jól magam, tehát, hogy főleg, hogy volt [van] a kislányom is. Tehát én, én, nekem az úgy nagyon, nekem az tetszik. Tehát nem is az, hogy tetszik, én úgy érzem jól magam, hát, csak most itt a munkát csinálni kell, meg ugyebár azért még el kell fogadtatnom magam itt az emberekkel. (...)”

„Hát, minél jobban megerősödni anyagilag, és találni egy megbízható, stabil párt. (...) utána meg az idővel sok minden megoldódik. Meg, ha az ember dolgozik, akkor rendbe tudja tenni újból az életét, és akkor ez a dolog, ez feledésbe tud merülni.” (307)

A meglévő családi kapcsolatok a szabadulás után egyesek számára egy lehetőséget, nyugodt és biztonságos környezet biztosítanak, ahova visszavonulhat, amíg visszailleszkedik a börtön zárt és szabályokkal körülhatárolt világából a szabad, de kockázatos civil világba. A visszavonulás a családba, amely bizonyos mértékig bezárkózást is jelent, fokozatosan oldódhat, az egyének fokozatosan újra kialakítanak más kapcsolatokat is, amelyek már a pozitív irányba megváltozott identitásuknak is megfelelőek.

Összefoglalás, következtetések

A reintegráció sikerét pozitívan befolyásoló fő tényezők között kiemelt helyen szerepelnek a családi kapcsolatok, főként azok, amelyeket fontosnak érez a szabadult: a szülői család és a saját maguk által alapított család. A családi kapcsolatok egyszerre több típusú társas támogatást is nyújtanak a szabadultak beilleszkedéséhez a következők közül: érzelmi támogatás, instrumentális támogatás, információ és méltánylás. Az interjúalanyok az instrumentális támogatás különböző formáit (lakhatás, segítség a munkához jutásban, anyagi támogatás) részletezik a leginkább. Az érzelmi támogatást inkább a magától értetődőség dimenziójában értelmezik, vagy általánosságban említik. Kisebb szerephez jut az interjúkban az információ és a méltánylás, mint a társas támogatás további formái. A társas kapcsolatok negatív aspektusai, a követelések és konfliktusok csak néhány második körös interjúban szerepeltek.

A családi társas kapcsolatok ellenőrző szerepe kevésbé érvényesül direkt módon. A szabadultak inkább önkontrollról számolnak be, amelyet optimális esetben elősegítenek a baráti és családi kapcsolatok is. A társas támogatás nem csak a fogvatartott felé áramlik, hanem a fogvatartott is igyekszik viszonyozni ezt. A családfenntartáshoz való hozzájárulás, a fizetett munka végzése strukturálja a szabadult interjúalanyok idejét (azokét, akik hozzájutnak fizetett munkához). Ezáltal kevesebb idejük és motivációjuk van a visszaesés kockázatát jelentő „balhész” haverokkal, barátokkal való kapcsolattartásra, szórakozásra.

Ezt tudatosítják és el is fogadják, úgy érzik, hogy a családi kapcsolatok fontosabbá váltak, és nem akarják kockáztatni, hogy egy újabb bűncselekmény miatt újra elszakadjanak egymástól. A fentiek leginkább azokra a szabadultakra vonatkoznak, akik valóban rendelkeznek támogató családi háttérrel, jól működő kapcsolatokkal. Nehezebb helyzetben vannak azok, akiknek párkapcsolatuk a börtönbüntetés alatt vagy közvetlenül a szabadulás után szakadt meg, és közülük is azok, akinek azóta nem sikerült új stabil párkapcsolatot kialakítaniuk. Néhány fogvatartottnál utalások vannak arra, hogy a magány és/vagy az unalom gondot okoz, ami kockázatkereső magatartáshoz vagy akár bűnelkövetéshez is vezethet. Az ő esetükben a reintegráció sikerességét nagymértékben befolyásolja a származási család támogatása mellett a baráti, haveri, munkatársi kapcsolatokból eredő társas támogatás megléte, illetve fontos lenne, hogy kidolgozzák a barátkozás és a szórakozás új típusú forgatókönyveit, amelyek további proszociális kapcsolatok kialakítását tennék lehetővé.

Hivatkozások

- Albert F. – Dávid B. (1998) Hajléktalanság az emberi kapcsolatok szemszögéből: szakirodalmi áttekintés. *Szociológiai Szemle*, 1998/4, 119–139. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9804albert.htm> (letöltve: 2015. 04. 25.).
- Ardelt, M. – Day, L. (2002) Parents, Siblings, and Peers: Close Social Relationships and Adolescent Deviance. *The Journal of Early Adolescence*, 22(3), 310–349.
- Bales, W. D. – Mears, D. P. (2008) Inmate Social Ties and the Transition to Society: Does Visitation Reduce Recidivism? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45(3), 287–321.
- Berg, M. T. – Huebner, B. M. (2011) Reentry and the Ties that Bind: An Examination of Social Ties, Employment, and Recidivism. *Justice Quarterly*, 28(2), 382–410.
- Besemer, S. – Farrington, D. P. (2012) Intergenerational transmission of criminal behaviour: Conviction trajectories of fathers and their children. *European Journal of Criminology*, 9(2), 120–141.
- Burnett, R. (1992) *The dynamics of recidivism*. Oxford: Centre for Criminological Research.
- Burnett, R. – Maruna, S. (2004) So „Prison Works”, Does It? The Criminal Careers of 130 Men Released from Prison under Home Secretary, Michael Howard. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 43(4), 390–404.
- Christian, J. (2005) Riding the Bus: Barriers to Prison Visitation and Family Management Strategies. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, 1 (2005. 02. 01.), 31–48.
- Christian, J. – Mellow, J. – Thomas, S. (2006) Social and economic implications of family connections to prisoners. *Journal of Criminal Justice*, 34(4), 443–452.
- Cochran, J. C. (2012) The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *The Prison Experience*, 40(5), 433–440.
- Cochran, J. C. (2014). Breaches in the Wall: Imprisonment, Social Support, and Recidivism. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 51(2), 200–229.
- Cochran, J. C. – Mears, D. P. (2013) Social isolation and inmate behavior: A conceptual framework for theorizing prison visitation and guiding and assessing research. *Journal of Criminal Justice*, 41(4), 252–261.
- Cochran, J. C. – Mears, D. P. – Bales, W. D. (2014) Who Gets Visited in Prison? Individual- and Community-Level Disparities in Inmate Visitation Experiences. *Crime & Delinquency*.
- Connor, D. P. – Tewksbury, R. (2015) Prison Inmates and Their Visitors: An Examination of Inmate Characteristics and Visitor Types. *The Prison Journal*, 95(2), 159–177.
- Crank, B. (2014) *The role of Subjective and Social Factors in the Desistance Process: A Within-Individual Examination*. Dissertation, Georgia State University, 2004. http://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=cj_diss (letöltve: 2015. 04. 04.).

- Duwe, G. – Clark, V. (2011) Blessed Be the Social Tie That Binds: The Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, 24(3), 271–296.
- Fiáth T. (2013) Édenkert a rácsokon túl. Fogvatartottak elképzelései a szabadulás utáni élet-ről. *Börtönügyi Szemle*, 2, 63–74.
- Giordano, P. C. – Schroeder, R. D. – Rudolph, J. L. (2007) Emotions and Crime over the Life Course: A neo-Meadian Perspective on Criminal Continuity and Change. *The American Journal of Sociology*, 112, 1603–1661.
- Goodwin, V. – Davis, B. (2011) *Crime families: Gender and the intergenerational transfer of criminal tendencies*. Trends and Issues in Criminal Justice, Australian Institute of Criminology. http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi414.pdf.
- House, J. S. (1981) *Work stress and social support*. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub. Co.
- House, J. S. – Umberson, D. – Landis, K. R. (1988) Structures and Processes of Social Support. *Annual Review of Sociology*, 14, 293–318.
- Maruna, S. (2001) *Making good: how ex-convicts reform and rebuild their lives* (1st ed). Washington D.C: American Psychological Association.
- Paternoster, R. – Bushway, S. (2009) Desistance and the Feared Self: Toward an Identity Theory of Criminal Desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 99 (4), 1103–1156. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7339&context=jclc> (letöltve: 2015.05.07.).
- Visher, C. A. – Kachnowski, V. – La Vigne, N. – Travis, J. (2004) *Baltimore Prisoners' Experiences Returning Home*. Washington, DC: The Urban Institute. <http://www.urban.org/research/publication/baltimore-prisoners-experiences-returning-home> (letöltve: 2015.05.07.).
- Visher, C. A. – O'Connell, D. J. (2012) Incarceration and inmates' self perceptions about returning home. *The Prison Experience*, 40(5), 386–393.

Albert Fruzsina

A börtönbüntetés hatása a baráti kapcsolatok alakulására

Jelen tanulmány egy a kutatás barátságra vonatkozó első eredményeit bemutató elemzés (Albert 2014) továbbfejlesztett változata. A rendelkezésre álló anyagot egy speciális metszetben, a fogvatartotti lét és az emberi kapcsolatok, azon belül is legfőképp a barátság vonatkozásában vizsgáljuk, hangsúlyozva, hogyan látszanak a börtönből a „kinti” kapcsolatok, miként értékeli interjúalanyaink a „benti” kapcsolataikat, illetve milyen értékelést kap mindez a fogvatartotti lét utáni „szabad” életből. Előjáróban megjegyeznénk, hogy mivel kutatásunk a börtönnépességen belül egy speciális célcsoport, a fiatal, első, viszonylag rövid (maximum 3 éves) börtönbüntetését töltő férfiak helyzetét, véleményét veszi górcső alá, joggal feltételezhető, hogy a többszörösen visszaeső és/vagy sokéves ítéletet töltő emberek esetében a fogvatartotti lét kapcsolathálózatokra gyakorolt hatása a kutatásunkban megfigyelttől eltérő lehet.

Miután az emberi kapcsolatok, különösen a barátság kérdéskörével, egyéni és társadalmi „hasznaival” számos korábbi publikáció részletesen foglalkozik,¹ ebben az elemzésben leginkább a börtönlétből adódó különleges vonásokra helyeznénk a hangsúlyt, annál is inkább, mivel a környezet alapvetően meghatározza a társas kapcsolatok jellemzőit (Barnett–Casper 2001: 465). A kapcsolathálózatok jellemzőinek részletes számbavétele a társadalmi reintegráció szempontjából is nagy jelentőségű, hiszen a rajtuk keresztül elérhető támogatás nagyon jelentős szereppel bír a szabadulás után, gondoljunk csak a lakhatás biztosítására, a munkakeresésre, de a szabadidő értelmes eltöltésére vagy az érzelmi támogatásra is, tehát a fogvatartottak vizsgálata kapcsán mind a sikeres visszailleszkedés, mind a bűnismétlés szempontjából kiemelkedő szerepet játszik a kapcsolat-hálózat minősége (Sapouna–Bisset–Conlong 2011).

Amennyiben jó a fogvatartottak közvetlen környezetükkel kialakított kapcsolatainak minősége, nagyobb valószínűséggel próbálnak elvárásaiknak megfelelni és a bűnözői

¹ Legáfogóbban lásd: Albert F. – Dávid B. *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Századvég. Budapest, 2007.

életmóddal felhagyni. Az erős családi kapcsolatok ezt azzal segítik elő, hogy strukturálják a mindennapokat, valamint informális támogatást, ugyanakkor ellenőrzést is jelentenek. A tágabb kapcsolathálózat tagjaival, például barátokkal kialakított erős érzelmi kapcsolatok segíthetnek például abban, hogy „mások” érzéseit számításba vegyék, amikor fontolgatják az ismételt bűnelkövetést. Az egyén számára fontos mások és a tágabb kapcsolathálózat bizalma, és erős motiváló tényező a bűnelkövetéstől való tartózkodásban (Caverley–Farall 2011). Új munkalehetőségek vagy szabadidős tevékenységek is támogatják a bűnözés-mentes életvitelt azáltal is, hogy más kapcsolathálózatokhoz nyitnak utat. Welch et al. (2008) szerint is csökkenti a bűnelkövetést a társas támogatás. Az elmúlt évtizedekben világszerte a börtönnépesség drasztikus emelkedése (Kerezsi 2000), ezért egyre több kutatás foglalkozik a fogvatartottak börtönbeli élményeinek vizsgálatával, illetve ezeknek a visszaesés kockázatára gyakorolt hatásaival (pl. Nagin–Cullen–Jonson 2009, Hochstetler–DeLisi–Pratt 2010, Cochran 2012).

Ugyanakkor a kriminológia egyik alaptétele, hogy a bűnelkövetésben nagy szerepet játszik a környezet, azaz a delikvens viselkedés társas természete miatt már régóta kiemelt figyelmet fordítanak a kutatások a kapcsolathálózatra, főként a kortárscsoport szerepére a bűnelkövetésben. Azaz sok esetben a börtönbe kerülésben, a bűnelkövetői magatartásban jelentős szerep jut a barátoknak, a kortársaknak: a bűnelkövetés és a barátság témáját taglaló szakirodalom jelentős része pont ezzel az aspektussal foglalkozik egyrészt a bűnözői karrier kialakulása (lásd pl. Akers et al. 1979, Haynie 2002, Meldrum–Boman 2013, Pratt et al. 2010, Vásquez–Zimmermann 2014), másrészt pedig az ismételt bűnelkövetés, a börtönbe visszakérés aspektusaiból (Uggen–Kruttschnitt 1998, Giordano–Cernkovich–Holland 2003, Weaver 2012).

„A bűnelkövetés második legjobb előrejelzője a korábbi bűnelkövetés után a bűnelkövető kortárscsoport-tagokkal fenntartott kapcsolat.” (Agnew 1991: 148) Egyébként ezt a tudományos kutatásokkal alátámasztott jelenséget a köznyelv is régóta tényként kezeli, amire a „rossz társaságba keveredett” vagy „aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók” mondások utalnak. Nem egyértelmű azonban a bűnelkövetés és a kortárscsoport kapcsolata. A ön-kiválasztódási modell (pl. Gottfredson és Hirschi) szerint a bűnözői viselkedés előfordulása megelőzi a szintén bűnelkövető barátok választását, míg a tanulási elméletek szerint fordított a kapcsolat, a delikvens barátok hatására lesz bűnelkövető a fiatal. Sutherland szerint akkor bűnöznek az egyének, ha a bűnözői kapcsolataik száma meghaladja a nem bűnözői kapcsolataik számát. Később a kutatók megállapították, hogy az egyéneket inkább barátaik viselkedése, mintsem attitűdjük befolyásolja (Jensen 1972, Matsueda and Heimer 1987; Warr and Stafford 1991, idézi Haynie 2002), azaz a barátok viselkedésének utánzása és a barátok viselkedése általi közvetlen megerősítés a legfontosabb tényezők (Akers 1985).

Azok a fiatalok, akik barátainak többsége bűnelkövető, nagyobb arányban válnak maguk is bűnelkövetőkké, mint azok, akiknek kevés ilyen barátja van, vagy egyáltalán nincs (Haynie 2002). A szocializációs elméletek, például a differenciális asszociáció, illetve a társas tanulás elmélet hívei ezt a kortárscsoport hatásának tudják be (Akers 1998). Mivel a fiatalok baráti körében lehetnek bűnelkövetők és nem bűnelkövetők egyaránt, nem mindegy, hogy a kapcsolathálózat ilyen szempontból mennyire homogén: amennyiben a kapcsolathálózat nem homogén, nem csak bűnelkövetőkből áll, kevésbé nyújt világos viselkedési iránymutatást, normákat és konzisztens értékeket az elvárt viselkedéssel kapcsolatosan.

Granovetter társadalmi beágyazottsággal (*social embeddedness*, Granovetter 1985) kapcsolatos elmélete rámutat, hogy miután egy kapcsolathálózatban a résztvevőknek fontos a viszonyaik fenntartása, a hálózat képes bizalmat, viselkedési elvárásokat generálni, és megerősíti a társadalmi normákat. Mivel főként fiatal korban kitüntetett fontossággal bírnak a kortárs kapcsolatok, a baráti hálózatok különösen alkalmasak arra, hogy hatékonyan befolyásolják az egyes tagok viselkedését.

Coleman kiemeli, hogy a beágyazottság társadalmi tőkét generáló erőforrás (Coleman 1988, 1990) a fiatalok esetében kielégíti többek között a társadalmi elfogadás, személyes identitás irányti igényüket. A kapcsolatokat előtérbe állító szemlélet szerint azok válnak bűnelkövetőkké, akiknek a baráti kapcsolathálózata lehetővé teszi és támogatja a bűnelkövetést. A nem delikvens barátok arányának emelkedésével a baráti kapcsolathálózatban keletkező társadalmi tőke növekvő mértékben teszi lehetővé a bűnelkövetést nem támogató normák, elvárások, viselkedések kialakulását. Ezért érdemes vizsgálni a baráti kapcsolathálózatok összetételét, szerkezeti jellemzőit. (Haynie 2002)

Haynie amerikai középiskolások baráti kapcsolathálózatának elemzése során azt találta, hogy egyrészt a legtöbb diáknak (56%) delikvens viselkedésű barátok szempontjából vegyes a kapcsolathálózata, míg 28%-nak csak delikvens, és csupán 16%-nak voltak teljes mértékben nem delikvens barátokból álló kapcsolathálózataik. A kizárólag delikvens barátokkal rendelkező diákok jelentősen magasabb mértékben voltak maguk is érintettek valamilyen delikvens viselkedésben, mint a vegyes, illetve a legkevésbé érintett, csak nem delikvens diákokkal barátkozók csoportja. Ugyanakkor a csak delikvens barátokkal rendelkezők az ismert más rizikótényezők tekintetében is rosszabb helyzetűek (egyszülős család, alacsony státusú szülők, segélyezett családok, rossz iskolai teljesítmény, alacsonyabb szintű kötődés az iskolához). A kutatás végkövetkeztetése az volt, hogy a delikvens és nem delikvens barátok aránya minden más vizsgált tényezőnél (például korábbi bűnelkövetés) fontosabb szerepet játszik abban, vajon a vizsgált egyén is érintett-e bűnelkövetésben. (Haynie 2002)

A magyarországi fogvatartottak baráti kapcsolatainak viszonylag részletes leírását találhatjuk meg a Váltósáv alapítvány (Csáki et al. 2006) kutatási összefoglalójában. Ez a kutatás 1000 fő kérdőíves vizsgálatán alapul, amit interjú vizsgálattal is kiegészítettek. A kutatás fókuszja életkor tekintetében (30 év alattiak) nagyrészt megegyezik jelen kutatás célcsoportjával, azonban a Váltósáv Alapítvány férfiakat és nőket egyaránt megkérdezett, illetve kifejezetten nem a rövid, hanem a hosszú ítéletesek helyzetére fókuszált. Ennek ellenére a vizsgálat baráti kapcsolatokra vonatkozó megállapításainak zömét jelen vizsgálat adatai is alátámasztják.

A börtönbe kerülés előtt – barátságok a börtön falain kívül

A börtönbe kerülés előtti barátságokról első információkat a börtönbüntetés ideje alatt gyűjtöttük interjúalanyainktól, tehát ezek számba vétele, jellemzése során erőteljesen érezhető a börtön-élmény alábbiakban bemutatott, erőteljesen (át)értékelő hatása.

Az egyik csoport a börtönből visszatekintve is alapvetően pozitívan szemlélte baráti kapcsolatait:

„Megértettük egymást, mindenki elmondta a maga gondját-baját, munka után mindig elmentünk, megittunk egy pár üveg sört a haverokkal, sosem volt veszekedés köztünk vagy harag, mindig megtudtuk beszélni mindent.” (103)

„Sosem problémáztunk vagy balhéztunk, hanem mentünk, megittuk a kis sörünket, azt’ akkor hazamentünk. Meg ilyen programokat csináltunk otthon: sütöttünk kint szalonát, meg bográcsba’ főztünk babgulyást. Úgy beszéltek meg mindig – ez jó kis barátom –, hogy minden hétvégén nála csinálunk egy jó kis halászlét szombaton, nálunk – meg ott anyukáméknál – meg pörköltöt meg ilyeneket. Mert meg tudtuk egymást érteni.” (103)

„Eljártunk moziba vagy egy sör mellett megbeszéltük az élet nagy kérdéseit, közösen próbáltunk valami munkát szerezni, meg terveztük, hogy is kellene tenni annak érdekében, hogy javítsuk az életszínvonalunkat (...) Nekünk például közös terveink voltak. Tehát mind a ketten hasonló világba szeretnénk volna továbbtanulni, hasonló munka érdekelt minket. Vagy ilyen jó ötletek. Tehát ha neki van egy jó ötlete, meg nekem is van egy jó ötletem, akkor akár ez egy barátságot vagy üzleti partnerséget eredményezhet. Ez így összehozza az embereket. Ez olyan, mint egy közös téma.” (107)

„Van kettő fiú, de inkább úgy mondanám, hogy az egyik a haverom, a másik a barátom. Ő 13 éves korom óta a barátom, és soha nem hagy cserben. Most is pénzt küld meg csomagot, anyunak ad pénzt az ügyvédre, mindig hívott, hogy ide menjünk vagy oda menjünk, sokat segített nekem, hogy ne csináljak hülyeségeket. Istenigazából ez a két barátom van, akik mindig a jó felé próbáltak vinni, de nem nagyon hallgattam rájuk.

De ha velük voltam, nem hagytak hülyeséget csinálni. 2010 óta nekik köszönhetem, hogy nem csináltam semmi hülyeséget. Pedig aztán voltak bajaim.” (119)

Vizsgálatunk alanyainak nagyobb része azt állítja, hogy vannak barátai, viszont többen fogalmazták meg a barátok teljes hiányát, többször a barátsághoz elengedhetetlenül szükségesnek tartott bizalom hiányával összefüggésbe hozva. Ez sok esetben valamiféle csalódás következménye, melyben számtalanszor a börtön is szerepet játszott, tehát retrospektív értékelés, de erre a későbbiekben még részletesebben is kitérünk.

„Nekem a gyerekeim a barátaim. Apám, anyám, testvérem. A mai világ nagyon elfajult, ki mer megbízni a barátaiban?” (110)

„Énszerintem barát nincs. Nem tudom elmondani, hogy miért nincs. Talán azért gondolom így, mert volt olyan ember az életemben, akiről azt hittem, hogy a barátom, és nagyot koppantam.” (115)

„Arisztotelész azt írta, hogy életében az embernek egy barátja lehet, vagy kettő. Na, most én is osztom ezt a véleményt, hogy az embernek az életében csak egy két barátja lehet, és énnekem ez még nem volt meg.” (112)

„Igazából csak a két szülőmre számíthatok, a nők jönnek-mennek, meg szerintem a barátok is.” (120)

Akinek nincs megfelelő baráti köre, ezt a fajta emberi támaszt a családi kapcsolatain keresztül próbálja vagy véli megtalálni (ezzel a témával részletesebben kötetünkben Biró Emese tanulmánya foglalkozik).

Külföldi kutatások azt találták, hogy a bűnözői tevékenység által erősebben fertőzött közösségekben a társadalmi tőke szintje alacsony, illetve hogy a visszaeső bűnelkövetők kapcsolati tőkéje, legalábbis a „legális” kapcsolati tőkéé, nagyon alacsony. Ezeket az embereket rokoni és baráti kapcsolataik károsodott volta kényszeríti arra, hogy bűnözői kapcsolataikra támaszkodjanak, ami nyilvánvalóan növeli a bűnisméltlés kockázatát. (Webster–MacDonald–Simpson 2006)

A szakirodalom megállapításaival összhangban az interjúk nagy részében felmerült a baráti társaság szerepe magában a börtönbe kerülésben, több esetben akár a régi, „jó” baráti körrel szemben a börtönbe kerülést megelőző, viszonylag újabb keletű baráti kör negatív hatásaként.

„A régiek is csibészek, de nem így. Velük csajoztunk, buliztunk, ennyi. De az újak már ülték 10 éveket, náluk nem volt divat a munka.” (109)

„Igen, az alkohol, meg a baráti társaság is olyan volt, hogy nem kellett volna mennem velük. A régi barátaimmal semmi gond nem volt, elszórakoztunk.” (101)

„Rossz emberekkel voltam. Rossz volt az egész társaságom, a környezetem, ahol laktam, az vezetett ide. Rossz emberekkel voltam rossz helyen, sokszor.” (106)

„Már 6 évesen belekerültem a maffiába. Mert mindig a bátyámmal akartam menni, aztán megszerettek. És azt hittem, hogy barátok. Aztán most már azt mondanám, hogy inkább sorstársak, mint barátok.” (111)

„Igazából az ismerőseim két csoportra oszlottak. Ugye Budán nőttem fel, meg a nyolcadik kerületbe jártam második körbe iskolába, így erről a két helyről volt. (...) rossz társaságba én inkább Pesten kerültem bele, mint Budán. (...) Ott is ismerkedtem meg a bűntársammal. Rossz családi viszonya volt. Nevelőszülőknél volt a srác és felvették utána a pénzt, de nem lakott ott. Utcán lakott, utcára került és elmesélte az ő élettörténetét és megsajnálta. Bátyám és a nagymamám úgy gondolta, hogy nem hozzám való srác, és bajba fogok kerülni miatta. Akkor még eléggé befolyásolható voltam, meg őt tartottam a legjobb barátomnak akkoriban, és jött ez az ötlet általa, hogy a másik nem meri elvenni tőle a telefont, de akkor én biztosan el merem. Tehát ez a felbízgatás. Tíz balhét csináltunk, és akkor volt a kilenc hónap előzetesem utána.” (107)

„Be akartam kerülni, és ezt komolyan mondom. Hogy én legyek a vagány gyerek. Állandóan verekedtünk, meg minden. Vagánykodtunk, imponáltunk. De kinek? Azt nem tudom. Rossz példaképeket választottunk. Ez volt a baj.” (109)

„Együtt loptunk, együtt ittunk, egy helyen dolgoztunk, egy iskolában. Egy buliba mentünk mindig. Egy börtönben vagyunk... Most is egy zárkában vagyunk. Csak most már egy zárkában vagyunk, és nem beszélünk egymással.” (116)

„Ez a haveriség, barátság, ott szúrtam el az egészet.” (118)

„Általános iskola negyedikes koromban odakeveredtek állami gondozott srácok, akik később nevelőszülőknél laktak, és ők is odajártak az iskolába. Ők idősebbek voltak olyan 3–4 évvel, úgymond belevittek a rosszba. (119)

Ugyanakkor arra is találhattunk példát, hogy esetleg magának a baráti körnek a nemléte, a minőségi, valós kapcsolatok, kommunikáció, társas kontroll hiánya (Gottfriedson–Hirschi 1990) vezethetett a bűnözéshez.

„Hát előtte több szakközépessel [értsd: volt iskolatárs] tartottam a kapcsolatot. De inkább számítógépen, iwiw-en, myvip-en tartottuk a kapcsolatot, de találkozni nem találkoztunk. De amúgy az is lehet, hogy az ilyesfajta kommunikáció hiánya is meghatározta azt, hogy hülyeségeket csináljak.” (112)

Az interjúkban a barátok számát, létét firtató kérdésre elsősre többen „sok”, 5–10 vagy még több barátot emlegetek, de a részletesebb kérdések kapcsán szinte mindenhol meg-

jelentek a finomabb különbségtételek, leginkább az igaz vagy legjobb barát(ok) versus haverok szintjén. A megkérdezettek szóhasználatában ez leginkább a barát, illetve haver kifejezésben testesült meg. A barátság minőségének megítélésében a vizsgált csoportban kulcselem a börtönbe vonulás, a börtönlét tapasztalata, amit egyfajta „barátságteszt”-ként, a barátság minőségének megítélésére használnak az érintettek. Máshogy megfogalmazva, a barátság kulturális sémáját összevetették konkrét, barátaikra vonatkozó tapasztalataikkal, és ez az összehasonlítás sok esetben szomorú végkövetkeztetéssel zárult.

Az erre vonatkozó interjúrészletekből néhány fontos aspektus kiemelhető. A börtönlét fényében jelentősen átértékelődnek az eddigi baráti kapcsolatok. Van, aki rájött, hogy igazából nem is voltak barátai, azt a fajta kölcsönösséget, törődést, amit elvárt volna ebben a helyzetben, egyáltalán nem kapta meg, ezért egész korábbi kapcsolatrendszerét átértékelte, átminősítette. Több esetben a barátság szimmetrikus, adok-kapok jellegére vonatkozó elvárásaikban csalatkoztak. Ez az adok-kapok mind a kapcsolattartás, mind a kint lévő családtagok segítése vonatkozásában felmerült.

„Hát úgy néztek ki, mintha a barátaim lennének. Barátok, haverok, csak egyik napról a másikra minden más lett. Megváltozott még a levegő is.” (106)

„Vannak, de már nem érdekelnek a barátok. Kimegyek, szabadulok, akkor nem is foglalkozom senkivel. Nekem nincs már barátom. Nem is írnak, hogy mi van velem. Élek-e vagy halok. Nem is foglalkoznak velem. Amikor meg kint voltam, akkor egész nap melletttem voltak, azért, mert hoztam nekik mindig az alkoholt. Ennyi. (...) Amíg kint voltam, addig azt mondtam, hogy volt. De most már (...) össze-vissza írok levelet a barátaimnak és nem is válaszolnak. Akkor ez mi? Ez nem barátság! Csak akkor voltam jó, amíg volt pénzem. Most meg nincs.” (116)

„Én mindig azt mondom, hogy bajban látszik meg az igaz barát. Hogy nemcsak amikor szép és jó minden. Nekem most is vannak olyan barátaim, akik nem felejtettek el, több alkalommal képeslapokat küldenek, feleségemtől érdeklődnek, hogy mi van velem, ki-tartás. Barátság ez, oda vissza van. Tehát egy jó barát mindig bajban látszik meg, én azt gondolom, és nekem vannak ilyen barátaim.” (108)

„Nagy volt a kör, csak ugye amikor volt a baj, elég sokan elpártoltak. (...) Ha baj van, akkor nincs barátság (...) Talán két barát maradt meg, akire tényleg számíthattam.” (167)

„Ilyenkor ismerszik meg igazán az ember, hogy kik a barátok, amikor börtönben van. Kik azok, akik igazándiból maga mellett vannak. Ilyenkor kiderül minden, tiszta vizet öntünk a poharakba, ilyenkor kiderül minden. Kik voltak az álbarátok, meg kik voltak az igazi barátok.” (146)

„Most, hogy bekerültem, kiderült, hogy ki a barát. Sok álca barátom volt, aztán bekerültem és egy se lett. Se egy képeslap, se egy levél, ezek nem barátok. (...) Aki nem csak akkor barát, amikor nekem van sok pénzem, vagy bármim, hanem aki akkor is barát, amikor az ember bekerül egy ilyen helyre. És szüksége van egy levélre. Ettől barát a barát, hogy nem csak jóban van, hanem rosszban is.” (106)

„Kajakra bűnözőnek hisznek. Féltőlem, vagy nem tudom. Pedig együtt nőttünk fel, egy osztályba jártunk. Nem is tudom, kifalsult. Most már másokkal haverkodik, nem velünk. Úgy vettem észre, mintha félne tőlem. Pedig tudja, hogy nem bántanám soha. A 10-15 fős társaságból maradt 5-6 fő.” (109)

„Egy igazi barátnak ott kell lenni a bajban. Hogyha bajban vagyok, akkor számíthassak rá. Ennyit tudok, mert igazából nem volt tapasztalatom, nem volt jó barátom. Most jöttem rá. Mert ha lettek volna igazi jó barátaim, akkor ők még mellettem lennének most is. Nem sok szerintem százhusz forint egy borítékra, vagy arra, hogy jöjjön egy levél!” (126)

„Négy embert tartok barátomnak igazándiból, de most, hogy itt vagyok, megdőlt ez is, az egyikkel azért hébe-hóba beszélek telefonon, de egyetlenegyszer nem kérdezték meg mondjuk a nővéremet, feleségemet, édesanyámat, hogy tudnak-e valamiben segíteni, ha másba nem, esetleg fát vágni édesanyámnak. Nem tudom, én a barátot úgy tartom, hogy jóban-rosszban. Aztán lehet, hogy én tartom nagyon hülyén ezt az egészet, de nálam ez a barátság. (...) Jó, ha találkoznak az utcán, megkérdezik, hogy mi van a Csabival, de én ezt kevésnek tartom. Mert hogyha ez fordított helyzetbe történik, én biztosan megkérdeztem volna, hogy na, van pénz, tudsz csomagot küldeni, szóval én teljesen másképp tartom a barátságot, mint ahogy ők.” (117)

Néhányan számítottak arra, hogy a börtönbe vonulást követően néhány baráttal kevesebbük lesz majd, ezt szinte természetes következményként értékelik:

„Voltak, de most, hogy bekerültem, egy pár kiesett a kosárból, de erre számítottam, hogy ilyenkor egy-két barát elmegy. Akikkel napi kapcsolatban voltam és még egy levelet sem írt (...) A barátoknak 80%-a az, akivel már nem is tartom a kapcsolatot (...) Ilyen komolyabb azért 20 biztos volt. És abból maradt 3-4. De erre lehetett számítani.” (105)

A fenti interjúrészletek azt mutatják, hogy sok baráti kapcsolat nem megy át ezen a „vizsgán”, ugyanakkor ritkábban, de az ellenkezője is előfordul, azaz olyan kapcsolatokról is kiderül, hogy a börtönmélny hatására lényeginek tartott vonásokat hordozza, amelyekről korábban nem feltételezte azt az interjúalany.

„A börtönben rájön az ember, hogy ki a barát. (...) a legjobb barátom, aki tíz évig volt,

az most már nem barát. A barátnő által (összeszúrta a levelet a gondjaira bízott barát-nővel). De van egy srác, aki idősebb nálam és vele nagyon régen találkoztam, viszont megtudta, hogy itt bent vagyok (...) és szó nélkül írta a levelet, küldött egy kapcsolattartót, és akkor mire van szükséged, meg tettem fel neked tízezer forintot, ha van valamire szükséged, akkor írd. Azt mondom, hogy ő az egyetlen, aki a barátok közül (...)" (113)

„Ez olyan vízváltató volt. Kiderül, hogy ki az, aki a pénz és a fényűzés miatt volt barát, és ki az, aki tényleg barát. Akik a legjobban mondták, hogy ott leszünk, most kerültek csak elő, hogy bántalmazták őket és segítsek. Kérdeztem, hogy másfél évig hol voltatok? De volt, aki az elejétől végig mellettem volt, és bármit kérek, segítenek. Volt, akiről nem is gondoltam vagy rosszban voltunk, és bekerültem és itt van. Szóval kellemeset is csalódtam.” (102)

„Itt bent látszik, hogy kik a jó barátok.” (114)

„ (...) erősödött ez a kötelék. A legjobb barátommal is, nem csak mondta, hogy segíteni fog, hanem segített is. Nem olyan, mint a másik, aki még a kapcsolattartóit se küldte vissza.” (130)

A fenti idézetek egy részéből is kitűnik, hogy sok esetben alapvető jelentőségű a barátság szempontjából, hogy egy barát bekerül a kapcsolattartók körébe vagy nem. Több esetben a barátnak hitt emberek nem válaszoltak a börtönből küldött kapcsolattartói felkérésre. Emellett az idő múltával sokszor elkopnak a kapcsolatok, még ilyen viszonylag rövid idő alatt is.

„Egy kinti barátomnak, akit tényleg nagyon jó barátomnak tartottam, és hát nem küldte vissza a kapcsolattartóit.” (138)

„De most, hogy bekerültem, azért mentek a kapcsolattartások rendszeren, levelezések, telefonálgatások, de így, hogy már eltelt egy pár év, már nem üzenünk egymásnak, meg már nem is vagyok rájuk kíváncsi. Az elején egy-két közelebbi ismerőssel, még ha telefonálhattam hívtam őket, meg mentek a szüleimhez, küldtek ezt meg azt a csomagomba, aztán egyről a kettőre semmi, megszűnt minden.” (123)

„Az elején nagyobb elánnal jöttek a levelek, aztán kívülről nyilván megunja az ember, most már van aki csak havonta egy levelet ír, de van, akitől szinte minden nap kapok levelet, pedig beszélünk is telefonon, de azért heti két levél biztos, hogy jön tőle.” (131)

„A bekerülésem után szép sorban lekoptak ezek a barátságok.” (133)

Interjúalanyaink között kisebbségben voltak azok, akik úgy élték meg, a börtönlét nem változtatja meg korábbi baráti kapcsolataikat, sőt, volt, aki szerint inkább elmélyítette ez az élethelyzet a baráti kapcsolatok egy részét.

„Vagy úgy maradt, vagy erősebb lett a viszony.” (147)

„Végig kitartottak mellettem.” (307)

Vannak esetek, amikor azonban a baráti kapcsolatokra vonatkozó elvárások nem teljesülése ugyan rossz érzéssel tölti el az embereket, de nem értékelik a kapcsolatot végleg megszüntető történésnek.

„Barátom van, akire amúgy úgy azt mondom, hogy kiemelkedő. Haragszok rá, hogy nem kérdezte meg a feleségemet meg a gyereket, hogy mi van vele, de őt tényleg barátomnak tartom.” (117)

Nagyon fontos elem, hogy a barátságteszten átment barátokra a szabadulást követően is számítanak majd. Ennek a várakozásnak a teljesülését a vizsgálat longitudinális jellege miatt vizsgálni is tudjuk.

„Laci az egyetlen, aki napra pontosan tudja, hogy mikor szabadulok, azt hiszem ő fog jönni értem, ő jól fog fogadni azt tudom. A másik kettő is, de ő a legjobban. És ennek örülök, ő a legjobb barátom.” (117)

„Mert haverok azok vannak. De igazi az egy van. Minden pillanatban segít, tud jókat mondani, meg is hallgatom, meg meríték is belőle. Örülök is neki, hogy van. Levelet is mindig ír. Tegnap is kaptam. Mindig ír levelet. Alig várom, hogy küldjek neki. Eljön értem, és nem kell a szabadulásomnál buszoznom, hanem itt lesz és megyünk haza.” (104)

A börtönbeli tapasztalatok tehát kikristályosították az igaz barátságra vonatkozó elképzeléseket: barát az, akire mindenkor számítani lehet, a barátság szimmetrikus, kölcsönösen segítő, intim kapcsolat. A baráti és rokoni kapcsolatok közti határok elmosódását is jelzi, hogy több interjúban felmerült egyrészt az, hogy egy adott személy már annyira jó barát, hogy olyan, mint egy testvér, sőt, több/jobb annál, illetve, hogy egy adott testvér az, aki a legjobb barátok között is helyet kap, nem (csak) testvérként, hanem igaz barátként van jelen az adott személy kapcsolathálózatában.

„Minden helyzetben segít. Ha lelkileg kell segíteni, meg tudok vele mindent osztani. Mélyebb dolgokról tudok vele beszélgetni. Olyan dolgokról tudok vele beszélgetni, ami úgy megérint és nem mondom el senkinek. Ha jó, ha rossz, őneki elmondom, és ugyanígy van velem. Azt is tudjuk még, hogyha fáj a kisujjunk.” (104)

„Aki bajban is barát. Nem csak akkor, amikor Fanta, buli, minden van. Azt nem tartom igazi barátnak. Például ez, aki van, ez igazi barát. Sőt testvérenek is mondanám, mert többet segít, mint testvérem.” (110)

„Mitől barát a barát? Hogy amikor a legnagyobb szükség van, akkor is támogatja, és

nem csak akkor, amikor Hawaii, dízsi, napfény. Szerintem ettől barát a barát.” (107)

„Jóban-rosszban együtt vagyunk. Ha bekerülök a börtönbe, akkor is keres, jön hozzám, érdeklődik, segít bármiben. Nem az, hogy elfordul, mert ez börtönös. Megőríz titkokat. Bármikor fel lehet hívni. Segít bármikor. Nálam ez a barát.” (109)

„Nekem a legjobb (barát), akiben bízom. Nekem ez a személy a bátyám. Akiben száz százalékig megbízom, és az életemet adnám érte, és minden titkom az övé. Ha szégyen, ha nem, nekem a saját testvérem a legjobb barátom.” (111)

Honnan vannak a barátok? A magyar átlagnépességhez hasonlóan (Albert-Dávid 2007) a börtönbeli vizsgált csoport barátainak jelentős része is az iskolából, munkahelyről, illetve főleg kisebb településeken a lakókörnyezetből, szomszédságból származik. A legjobb barát esetében a kapcsolat hosszú távú megléte alapvető elem, sok esetben a szülők ismerték egymást, vagy egy helyen laktak, együtt jártak akár már óvodába is:

„Kiskorom óta [a barátom]. Oviba együtt jártunk, suliba. Együtt nevelkedtünk fel.” (117)

„A munkatársaim, azok a barátaim is.” (101)

A vizsgálatunkba került kábítószer-használók baráti kapcsolatai nagyon megsínyleték a drogfogyasztást, a régi barátok közül többen meghaltak vagy csak a drognak élnek. Jobb esetben megmaradtak a családi kapcsolatok.

„Persze van egy-kettő [barát]. Aki nem falsult ki, nem vitte el a kábítószer. Persze vannak olyanok, akik nagyon megcsúsztak, van, aki meghalt, van, aki csak a kábítószernek él... Mert az embernek a testvére mellett vannak barátai, de sajnos én drogos életmódot folytattam és nekem ilyenek nincsenek. Mindegyik átverte, becsapta a másikat, de a testvérem nem ilyen.” (111)

A barátság tartalmáról is sok interjúból képet kapunk. A férfiak barátságai többnyire közös tevékenységeken, hasonló érdeklődési körön alapulnak (Rubin 1985, Bruckner-Knaup 1993, Fehr 1996), ezt jól tükrözik az alábbi interjúrészletek is.

„Soha nem sértettük meg egymást, nem hazudtunk, teljesen őszinték voltunk egymáshoz, segítettünk mindenben egymásnak.” (108)

„Ha nem kell dolgozni, szalonnát sütünk, strandolunk, piázgatunk, ilyeneket.” (109)

„Baromkodtunk, poénkodtunk, mászkáltunk össze vissza, bandáztunk össze-vissza, iszogattunk, kábítószer is fogyasztottunk együtt. (...) Igazából azt, amit egy jó haverral egy jó baráttal meg lehet csinálni, azt mind megcsináltuk. Sülve-főve együtt voltunk.” (115)

„Elmentem a barátokkal csatangolni, moziba vagy beszélgettünk. (...) Mivel mindegyik más társaság, másfajta ember, mindenkivel mást szoktam csinálni. Egyikkel pecázni megyek, a másikkal kocsmázni, csocsózni kicsit. Másikkal meg kocsikázni, ő ilyen kocsi fan. (...) Mindegyiknek megvan az egyedisége, miért szeretem, miért kedvelem őket.”
(120)

A börtönben

A fogvatartottak kapcsolatainak két fő vizsgálandó metszete van: egyrészt a „kinti” emberi kapcsolatok, másrészt az intézményen belüli, rabtársakhoz, személyzethez fűződő kapcsolatok. Clemmer gyakran idézett prizonizációs elmélete szerint amennyiben a fogvatartottak intézeten kívüli személyi kapcsolatai jók, ez a rabtársadalom értékrendjének átvétele ellen hat (Clemmer 1940, idézi Papp 2012). Papp (2012: 22) ugyanakkor rámutat, hogy számos kutató a kinti kapcsolatokat eleve pozitívnak, nem kriminogénnek tekinti, noha ez nem feltétlenül igaz, hiszen sok esetben pont a családi és baráti kör hatására lesznek bűnelkövetők, így a további kapcsolattartás pontosan megerősíti a börtöntársadalom normáinak elfogadását. A fogvatartottak nehezen tudják kielégíteni interperszonális szükségleteiket a börtönben (Cooke–Baldwin–Howison 1990). A börtönökben mint totális intézményekben általában nagyon magas a stressz szintje, ami különösen szükségessé tenné, hogy az egyén rendelkezésére álljanak támogató kapcsolatok, habár léteznek olyan kutatások is, amelyek a börtönben a civil életben tapasztaltaktól eltérő mintázatot mutatnak ki a pszichés stressz és a támogató kapcsolatháló léte között (Lindquist 2000).

Corley (2001) szerint a férfiak a börtönben két fő ok miatt barátkoznak: a védelem vagy kényelmi okok miatt. A börtönbeli barátságok minőségére hatással van egyrészt a „férfiasság kód”, azaz légy férfi, légy kemény, ne mutass gyengeséget, ne engedd, hogy mások tudjanak a problémáidról, a veled kapcsolatos személyes részletekről, ne légy törődő; másrészt a „börtön kód”, azaz törődj a magad dolgával, vedd meg magad és akik veled lógnak, és ne járjon el a szád. Egyik elvárt viselkedésmód sem kedvez a hosszan tartó valódi barátságok kialakulásának. Ennek ellenére persze szövődnek barátságok a börtönben is, mivel másrészt a hosszan tartó összeczártság pompás alkalmat is kínál új kapcsolatok kiépítésére, elmélyítésére. Ugyanakkor amennyiben kialakulnak tartalmas barátságok, fajsúlyos kapcsolatok (főként hosszú ítéleteket töltők között), ezek akár vissza is vonzzák az embereket a börtönbe, mivel szabadulás után hiányoznak a „benti” kapcsolatok. A börtönbeli barátok szabadulás után természetesen támaszul is szolgálhatnak egymás számára. Főként a hosszabb ítéletek miatt a börtönbüntetést megelőző kapcsolatrendszer akár teljes megszűnésével is számolni lehet, így a szabadultak éppen

korábbi, „benti” barátaik segítségével tudnak munkát vállalni, lakhatáshoz jutni.

A börtön sok szempontból nem jó színhely a barátságok számára. Kockázatos barátkozni a rabtársakkal, a börtönőrökkel, és nehéz barátkozni a kint lévő emberekkel – ez mind a létező barátságok fenntartására, mind újak szerzésére igaz. A börtön a legtöbb fogvatartott számára ellenséges, negatív környezet, ahol mindenki túlélni akar, az elítélteknek védeniük kell javaikat, reputációjukat, testüket. A paranoia adaptív stratégia a börtönben, kevésbé leszel áldozat, ugyanakkor így nehéz megbízni bárkiben, jobb nem közel engedni másokat. Ezért a börtönkapcsolatok sekélyesek és rövid életűek, nem barátságok, inkább baráti jellegű kapcsolatok, amelyek az adott pillanatban megszüntethetők. A börtönkódex a smasszerekkel való barátkozást is tiltja, mivel gyanút kelthet, hogy az illető besúgó. Emiatt a fogvatartottak megpróbálnak minél kevesebbet, illetve mások jelenlétében beszélni az örökkel. Új kinti barátokat szintén nehéz szerezni, bár nem lehetetlen.

A börtönbe kerülés előtti kapcsolatok fenntartásához kell a kontaktus, valamiféle interakció, ennek hiánya meggyengíti a kapcsolatokat. Sokan otthonuktól távol vannak bebörtönözve, a kapcsolattartás (pl. telefonálás) költséges, többen nem tudnak rendesen írni, vagy nem érzik ezt megfelelő eszköznek, így a levélírás mint a kapcsolattartás eszköze sok esetben szintén nem jól működik. Holt és Miller 1972-ben végzett vizsgálata (idézi Wright–Wright 1992: 5) azt találta, hogy azok a fogvatartottak, akiket senki sem látogatott meg börtönbüntetésük alatt, háromszoros arányban váltak visszaesővé, mint azok, akiket legalább háromszor meglátogattak. A látogatás pozitív hatását mind a börtönbeli magatartási problémák csökkentése, mind az ismételt bűnelkövetés szempontjából több vizsgálat is kimutatta már (Lembo 1969, Jiang–Winfrey 2006, Lahm 2008). Ezen összefüggés egyik lehetséges hatásmechanizmusa az, hogy a látogatások segítenek fenntartani a fogvatartottak társas kapcsolatait és növelik társadalmi tőkéjüket, ami másfelől abban is segíti őket, hogy ne azonosuljanak a deviáns bűnözői szubkultúrával (Cochran 2012). Az utóbbi aspektusnak különösen első büntényes fogvatartottaknál van kiemelkedő jelentősége. Sajnos annak ellenére, hogy – amint azt a tanulmány bevezető részében már bemutattuk – a támogató emberi kapcsolatok a szabadulás után a sikeres társadalmi reintegráció kulcsfontosságú elemei lennének, a kutatás időpontjára vonatkoztatva kijelenthető, hogy a rendszer nem sokat tett a létező emberi kapcsolatok fenntartásának előmozdításáért, még kevésbé új kapcsolatok kialakításáért, annak ellenére, hogy végül is az ehhez szükséges infrastruktúra kiépített, és a látogatások gyakoriságának növelése, támogatása más programokhoz képest sokkal kisebb költséggel megoldható lenne. Magyarországon a gyakoribb beszélők bevezetésének sajnos jelentős korlátja a felügyelők és a nevelők (reintegrációs tisztek) intézetekre megállapított nagyon alacsony létszáma.

Az elítéltek kapcsolattartási nehézségeivel összefüggő problémákat tekintve minden bizonnyal pozitív elmozdulást hoz Magyarországon a 2015-ben hatályba lépett új büntetés-végrehajtási törvény, mely a reintegráció több dimenziójára a korábbi szabályozáshoz képest jobban fókuszál, nagyobb intézményesített támogatást nyújt (pl. foglalkoztatás, lakhatás a szabadulás után) (Felkai 2013: 5). A börtönbe kerülést megelőzően létező kapcsolathálózat tekintetében az új törvényben lehetőség nyílik arra, hogy „*a fogvatartottak kommunikációs lehetőségei (a rezsimszabályokhoz igazodva) kiteljesedjenek. A kapcsolattartás klasszikus formái kibővülnek a számítógépes levelezés, videótelefon és mobiltelefon alkalmazásával. A hatályos szabályozás szerint a vezetékes telefont a fogvatartottak csak meghatározott időtartamban használhatják, amelyhez szükséges a személyi állomány jelenléte is. A speciális, külön a büntetés-végrehajtás számára készített mobiltelefonok alkalmazása lehetővé tenné, hogy a fogvatartott a hozzátartozóját szélesebb időkorlát között érje el.*” (Schmehl 2013: 20)

Kutatásunk idején még a korábbi, 1995. évi CVII. törvény volt hatályban, amely szintén tartalmazta a sikeres társadalmi visszailleszkedés érdekében a fogvatartottak támogatását személyes kapcsolatrendszerük fenntartásában, elsősorban meglevő családi kapcsolataik tekintetében (Hatvani 2006: 52), megállapítva, hogy „*az elítéltek jelentős részénél a tartós családi kapcsolatok megteremtése és fenntartása kedvezőtlenül alakult.*” (Ibid.) Noha a fő hangsúly a családi kapcsolatok fenntartásán illetve rendezésén volt, a büntetés-végrehajtási intézetek feladatai közé tartozott minden olyan személyes kapcsolatfelvétel támogatása, amely az elítélt jövőbeni életének rendezéséhez hozzájárulhat. (Hatvani 2006)

A kapcsolattartás kutatásunk alatt hatályos törvényben szabályozott formái a levelezés, a látogatás, a csomagküldés, a távbeszélő használata, valamint a rendkívüli eltávozás volt. A törvény az elítélt jogaként tette lehetővé a korlátozás nélküli levélváltást a hozzátartozókkal, ugyanakkor a hozzátartozókon kívül a kapcsolattartás joga az adott büntetés-végrehajtási intézmény engedélyéhez kötődött. Látogatásra legalább havi rendszerességgel volt jogosult egy elítélt, egy időben két felnőttet és két kiskorút lehetett fogadni. A látogatás körülményeit, időtartamát is szigorú szabályok foglalják keretbe. Az intézet által kijelölt telefon használatának mikéntjét a házirend előírásai szabályozták. Bizonyos kapcsolatot jelent a külvilággal a külső munkahelyen dolgozás, az intézetből távollétek (félbeszakítás, rövid tartamú eltávozás, kimaradás, enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása keretében eltávozás és látogató intézeten kívül fogadása stb) (Vókó 2014). Ez utóbbi lehetőségek előfordulását azonban csak nagyon kevesen említették, ami azért érdekes (és nem túl biztató), mert eleve rövid ítéletes, a szabadulástól időben nem távol levő interjúalanyaink visszailleszkedése szempontjából ezek alkalmazása elméletileg nagyon is indokoltnak tűnik.

A kinti emberi kapcsolatok fenntartásának korábban már említett nehézségeit, korlátozottságát, drágaságát több alkalommal említették a fogvatartottak.

„800 forint 5 perc, úgyhogy elég drága a telefon. Levelezés is. Mindenki hajt, hogy jutalom-beszélgetést szerezzen. Erre a hónapra csak egy beszélőt tudtam szerezni, meg is a veszekedés. Meg mindig unszolnak, hogy írjak, mondom: mit írjak? Minden nap beszélünk, és nem történik semmi, bezzeg ők amúgy ritkábban írnak.” (102)

„Barátok nem írnak, nem mennek oda a telefonhoz anyukámhoz. De nem is akarom tartani velük a kapcsolatot. (...) A börtön az embernek a kapcsolatát nem ápolja, csak rontja. Mivel nem tud érintkezni meg beszélgetni, ez nem ápol semmit.” (106)

„Azért azt én sem bírnám anyagilag innen bentről, hogy mindenkinek egy levelet írjon az ember.” (113)

Emiatt néhányan tudatosan szelektálnak, és a legfontosabbnak ítélt családi kapcsolatok fenntartására összpontosítják erőforrásaikat:

„Barátokkal megbeszéltem, hogy majd ha kimentem, sokat fogok velük lógni, de most inkább azt a keveset, amit lehet, a szűk családdal szeretném.” (103)

„Két barátom is van kapcsolattartóként, de főleg anyámékkal tartom a kapcsolatot meg a barátnőmmel.” (120)

A rendelkezésre álló, fentebb ismertetett kutatási eredmények tükrében a reintegráció esélyét rontja az, hogy praktikus okok miatt a fogvatartottak kénytelenek legerősebb kapcsolataikat a gyengébb, ugyanakkor sokrétűbb erőforrásokhoz utat nyitó kapcsolatok (Granovetter 1973) rovására fenntartani.

Van, aki meg sem kísérli a kapcsolattartást a barátokkal, kimondottan azért, nehogy kellemetlen helyzetbe hozza őket. Lehetséges persze, hogy nem tudatosan ezzel a stratégiával védi magát a csalódástól, visszautasítástól is:

„Barátoknak nem küldtem kapcsolattartóit, mert nem akartam, hogy kellemetlenül érezzék magukat, hogy én azért küldöm ki, hogy akármit kérjek tőlük.” (108)

„Föl se vetem, mert ha nem írna vagy nem úgy alakulna a helyzet, megharagudnék rá, és akkor megszűnne vele minden kapcsolat. Főleg innen bentről elküldeném a búsba hogy ennyi volt, meg így meg úgy. És akkor inkább nem. Majd kimegyek. (...)” (125)

Olyan véleménnyel is találkoztunk, hogy van, aki egyszerűen nem akarja, hogy barátai börtönben lássák, mert ezt szégyenként éli meg.

„Tartanak a kapcsolatot [a barátok], megmondom az őszintét, én nem akarom, inkább csak a családot, jó, őelőttük is szégyellem magamat.” (142)

Mint fentebb már említettem, a börtön számos szempontból nem kedvező terep a barátságok kialakulásához, és ezt a nézetet több interjúalanyunk is osztja. Ennek számos okát beazonosítják, például a bizalmatlanságot, az általános légkört, a szabad elhatározásból szervezett közös programok és a (bizalmas) beszélgetések hiányát.

„Azt mondják, hogy börtönben nem jó barátot szerezni.” (107)

„Én azt mondom, hogy itt bent nem lehet. (...)” (101)

„Barátság itt nem történhet. Haverság az igen. Az történhet. Nem tudja az ember úgy elengedni magát, hogy barátság legyen vagy olyan, ami valahogyan közös. Szerintem nem lesz rá alkalom. Azt, hogy párszor szót váltunk lehet, de hogy közös programjaink legyenek vagy összejárjunk, szerintem nem.” (104)

„Van egy ember, akivel kint is ismertük egymást, gyerekkorunk óta együtt nevelkedtünk, ismerjük egymás családját, stb. Vele más, de vele is csak hetente egyszer-kétszer barátkozok.” (109)

„Itt mindenki elvan a kis maga világában, aztán ennyi.” (103)

„Van egy pár ember, akivel elbeszélgetünk, de barátom az nincs.” (109)

„Így nem szoktak elbeszélgetni. A kártyázás szokott menni, semmi más.” (118)

„A börtönben ugye nincs haverság, egy ember van, akivel beszélgetek összesen.” (128)

„Nincsenek olyan barátaid, hogy odamész, finoman lekezelisz velük, itt mindenki csak azt nézi, hogy cigije, kávéja legyen. Meg alsó ágya. Nem érdekelnék engem az ilyenek.” (140)

„Minthogy börtönben vagyunk, nem lehet közel engedni az embereket. Mert hogyha valami van, akkor úgyis mellette fogok állni, de most akkor miért csináljak magamnak rosszat? Nem engedek a bizalmamba senkit, hogy tudjanak a dolgaimról. (...) Általában ami itt szűrődik ki barátság, az kamu. Ha meg lesz mégis barátság, akkor ott kint bűnözni is fognak együtt.” (140)

„Nagyon sok dolgot tanultam a börtönben. Olyan, hogy barát, nincs. Hiába a barátom, meg tényleg egymás szájából eszünk, de sosem lehet tudni, hogy mi a hátsó szándéka. Mert lehet, hogy a legjobb barátom árul el.” (202)

A lehetséges, Fiáth Titanilla által (2012) is leírt börtönbeli szerepek minden bizonnyal erőteljes meghatározói a börtönbeli kapcsolatrendszereknek, ezekre azonban – feltehetően az interjúk időben korlátozott és sok témát felölelő volta miatt – vizsgálatunk alanyai nem tettek utalásokat.

A beszélgetések zömében megjelent a törekvés arra, hogy lehetőleg jó, problémamentes kapcsolatot alakítsanak ki mind a rabtársakkal, mind a személyzettel, támogassák egymást, amiben lehet, de alapvetően mély kapcsolatok kialakulásától tartanak.

„Mindenki, aki bent van, felvesz egy stílust, egy szerepet vesz fel, kiszabadul az ember, eltelik pár nap, akkor mutatja meg igazából az igazi arcát. Itt csak egy-egy kis részletet, egy csipetnyit kap az emberből. Itt mindenki csak egy szerepet játszik, igazából teljesen nem mutatja meg önmagát, mert kihasználnák ezt a dolgot.” (120)

„Elvagyok velük meg elbeszélgetek, de közelebbi barátságot nem szeretnék, megtartom a határokat.” (124)

„Próbálok távolságot tartani. Annyira nem jó itt közel kerülni senkihez, mert az itteni emberek nagy része is olyan közegből jött, hogy érdekbárátok voltak, szóval nyolcvan százalékra igaz, hogy érdekbártságok fűződnek itt egymáshoz. És hát próbálok távolságot tartani mindenkivel, hogy na jó, most itt állj, és kész. Zárkán belül vannak rabtársak, akikkel hasonlóan gondolkodunk, de nem keresem meg őket szabadulás után. Igazából ezt az emléket én teljesen eltörölném. Visszatartó erőnek jó, de emlékek nem.” (133)

„Én nem akarok barátkozni itt bent, nem tudom, hogy ki milyen ember, érti? Lehet, hogy csak elmondja magáról, hogy milyen fasza gyerek, aztán ki tudja, hogy miért ül börtönben, meg milyen az élete neki ott kinn.” (136)

Vannak, akik megfogalmazták, nem is érdemes túlságosan belebonyolódni egy kapcsolatba, mert az egyik fél valószínűleg előbb szabadul, vagy mert a szabadulás után a kapcsolat fennmaradásának nincs sok esélye, többek közt például a lakóhelyek távolsága miatt. Annak ellenére, hogy a legtöbben negatívan állnak a börtönbeli barátkozáshoz, mivel *„itt senkiben sem lehet megbízni”*, elég sokan említenek bent is barátot. Abból a szempontból ez teljesen érthető, hogy a tartós bezártság alkalmat is kínál egy kapcsolat elmélyülésére, így a börtönben is kialakulnak új baráti kapcsolatok.

„Nem nagy a kilenc hónap, de ha mégis kilenc hónapig össze van zárva egy zárkában, emeletre két ember, akik mindennap találkoznak és beszélgetnek, és helyel-közzel megbíznak egymásban és megtárgyalják a dolgokat, akaratlanul is kialakul egy haveri, úgymond baráti kapcsolat. Előfordulhat, hogy egy-két emberrel esetleg kint is tartom majd a kapcsolatot.” (107)

„Van olyan, akivel jobban kijövök. Akivel ott kint is találkozni fogok, van egy olyan 3–4 ember, (...) akikkel itt bent együtt osztottam a kaját.” (112)

„Például kapcsolattartóm, XY, ő nyirádi, vannak közös barátaink, én nem ismertem ott

kint. Itt bent megismertem, zárkatársak voltunk és vissza is küldte a kapcsolattartóit, amint kiment. Ő kérdezte, hogy segíthetek-e valamiben.” (113)

„Én mondtam, hogy meg szeretném ismerni kint is, és mondta, hogy akadály nincs, csak messzebb lakik mint én.” (118)

Az erőforrások megosztása, egymásra támaszkodás is elmélyít egyes kapcsolatokat:

„Volt olyan ember, kettő is, akivel úgymond rinyóban voltam. (...) nálunk ez úgy működik, hogy a lakatomhoz volt három kulcs, egy nekem egy neked, és akkor te is adjál egyet. Tulajdonképpen közösben voltunk. Kávéban, dohányban, kajában. Őket elvitték a zárkából (...) egy másik zárkába. Attól függetlenül ugyanúgy adunk egymásnak. Ővelük kiemelkedően jó kapcsolatom van.” (115)

Ezekben a börtönkapcsolatokban, mint általánosan is jellemző, a homofília elve érvényesül, magukhoz hasonló barátokat keresnek az elítéltek (dolgozik, egy környékről valók, együtt jártak dolgozni a börtönből, szintén családos, egy időben szabadulnak stb.). A kutatásunkban vizsgált célcsoport esetében fontos, gyakran emlegetett szempontként jelenik meg, hogy az adott barát szintén „első büntényes, nem idevaló”, illetve a kapcsolatra vonatkozó elvárások között fontos a kölcsönösség, és hogy segítsék majd egymást a szabadulás után is.

„Én a dolgozó szinten vagyok, azok mind normális emberek, nem csinálnak balhét.” (101)

„Gyuri bácsi 55 éves és vele fejben nagyon megtaláltuk az összhangot, nem is gondoltam volna. Ő is először van itt, öt évet kapott.” (102)

„Nekem lesz egy pár olyan ember, akiknek segíteni fogok, ha kijönnek, és amíg bent vannak, addig is, amiben tudok.” (102)

„Itt az egyik barátommal is egy zárkán vagyok vele, és megértjük egymás. Elfogadott barátjának, és én is elfogadtam barátomnak. (...) Beszélgetünk, ha kimegyünk, tervez-zük, ha kimegyünk, akkor találkozzunk, megyünk próbálunk egymásnak segíteni, meg ilyenek.” (103)

„Van egy orosz, négy kilométerre lakunk tőlük, ő az egyik rabtársam. Vele elég jóban vagyok.” (104)

„Három ember is van, akikkel pár napos különbséggel szabadulunk, és én megígértem nekik, hogy ide fogok jönni, és majd én hazaviszem őket. Szeretném megnézni, hogy ők hogyan élnek, meg szeretném, ha ők is feljönnének hozzánk, szeretném tovább tartani a kapcsolatot.” (117)

„Van bent egy barátom, akit megismertem. Vele elleszek. Ő is három családós. Nekem is van barátnőm. (...) Kint nem ismertem, de kint közel lakott hozzám. Itt bent megismertem, mintha testvérek lennénk. Amikor először idejöttem segített mindenben, odaállt mellém, bármiben. (116)

„Biztos vagyok benne, hogy lesz egy-két személy, akivel a szabadulás után is megkeressük egymást, mert tényleg nagyon normális emberek.” (108)

Minden bizonnyal a börtönbeli, a korábbi kapcsolatok tartósságát, mélységét illető élmények hatására sokan megemlítik, hogy majd a szabadulás után derül ki, hogy valóban működőképes-e a barátság.

„Egy (ember) van, aki normálisabb is és ugyanabban a helyzetben van, mint én. Vele normálisabb a kapcsolat, de azért nem mondanám barátnak. Az az igazi barát, aki bajban is melletted van meg jóban is, azt itt bent nem lehet megtudni szerintem.” (119)

„Szerintem egyelőre börtönbarátság, nem tudom, hogy kint hogy lesz.” (105)

Vannak, akik a visszesés esetleges lehetősége miatt utasítják el még a gondolatát is annak, hogy a börtönbeli haverokkal a szabad életben is folytassák a kapcsolatot:

„(...) el szeretném kerülni, mert egyik se először van bent, és nem szeretném megadni azt a lehetőséget, hogy esetleg őmiattuk vagy az ő befolyásukból én csináljak valamit.” (115)

„Én nem nagyon erőltetném, hogy kint. Van elég barátom kint is, megvan a környezetem, nincs erre szükségem.” (120)

„Ha még olyan első bűntényes is, mint én, ezek olyanok, hogy visszajönnek, és ezekkel nem szeretnék, nem is akarok tartani kapcsolatot, hogy esetleg belevigyenek valamibe. Nekem a kinti barátaim bőven elegenden vannak.” (124)

„Itt benn a börtönben nincs barátom, és nem is lesz. Itt haverok vannak, akikkel jobban megy az idő, de itt nem tervezek barátokat szerezni semmiféleképpen sem.” (127)

Az interjúk alapján úgy tűnik, azok, akiknek a börtönön kívül nincsenek barátai, illetve csalódtak bennük, nagyobb eséllyel próbálnak a börtönben létrehozni olyan kapcsolatokat, amelyekre szabadulás után is támaszkodhatnak majd.

„Kint nekem már barátok nincsenek. Itt bent ez az egy. (...) Elterveztük azt is, hogy én most szabadulok jövő hónapban, ő meg március ötödikén, és jövök elé Kaposvárra.” (116)

A barátokkal kapcsolatos, szabadulás utáni időszakra vonatkozó várakozások

A kutatásban kitértünk arra, hogy a különféle emberi kapcsolatok hogyan alakulnak majd a megkérdezettek szerint a börtönbüntetés letelte után. Vannak, akik meglehetősen pozitív elvárásokkal rendelkeztek e tekintetben. A kinti, régi barátok segítenek majd (pl. munkaerőpiaci elhelyezkedésben), visszavárják, örülnek majd neki.

„Biztos, hogy jól fognak fogadni. Mondták már mielőtt bevonultam. Amikor közöltem, hogy be kell mennem, mondták, hogy siess haza, vigyázz magadra”. (115)

„Van egy barátom, akinek van két autókereskedése, ő is szeretné, hogy együtt dolgozzunk. Várnak vissza.” (102)

„Ha kimegyek innen márciusban, akkor egy hónapra keresek munkát. Megyek a haverokhoz, megkeresem őket, hogy miben tudnak segíteni.” (103)

„Hát szerintem biztos jönnek a barátok, hogy azért, meg ezért nem. De most azokkal a barátokkal, akik nem úgy álltak hozzám, amikor bekerültem, biztos nem lesz olyan a kapcsolat, mint régen. Én nem szeretném. Akik meg mellettem álltak, azokkal meg ugyanolyan lesz.” (105)

„[Biztos volt, hogy a közelebbi baráti kör megmarad?] (...) igen, segítettek sokat, csomagot is adtak fel, pénzt is küldtek minden hónapban.” (101)

„Persze, hogy megmaradnak. Csak ritkulnak, szóval ugyanazok a barátok maradnak, újak szerintem már nem nagyon lesznek. Ha van pénzünk, alkalmunk meg időnk, akkor összefutunk. Az internet világában van ennek előnye, hogy mindig elérjük egymást. Csak összejövetelek azok már ritkábbak.” (120)

Vannak, akik bizakodnak, ugyanakkor kételkednek is, mennyire számíthatnak majd korábbi emberi kapcsolataikra:

„Két teóriát képzeltem el. Az egyik, hogy a bátyám jön értem autóval, segíteni fog, hogy hogyan is legyen. Elrendezem a hivatali dolgokat, segít majd munkát keresni, elmesélem, hogy mi volt, ilyenek. A másik, hogy nem jön értem senki, felszálllok a vonatra, megkeresem a bátyámat, felsülök vele kapcsolatban, és akkor megpróbálok barátokra támaszkodni meg a szervekre. Nem egy napra, hanem pár napra.” (107)

Azok, akiknek barátai elbuktak a börtönbeli barátság-teszten, elutasítóak: a bajban nem voltak mellettük a barátok, ezért szabadulás után sem kellene már. Ez a vélemény többször kapcsolódik össze azzal, hogy tulajdonképpen a haverok juttatták a börtönbe is, tehát ha nem akar visszakerülni, akkor nem szabad tovább vagy ismét barátkozni velük.

„A barátoknak én semmit nem adok. Egy százalékot se. Kimegyek, akkor nem akarok velük foglalkozni.” (116)

„Ha nincsenek az ember mellett, amikor bajban van, akkor nekem nincsen rájuk szükségem. (...) Főképp a haverjaim miatt vagyok bent. Nekem már nincsen rájuk szükségem.” (114)

„Nem kell buli, nem kellene barátok (...) A közeledést meg kell állítanom, mert nem szeretnék visszajönni ide. Köszönünk, de valamit csinálnak, én azonnal elmegyek, mert nem jövök ide vissza.” (106)

„Én igazából már annyit csalódtam bennük, hogy nem is várok semmit. Nem is gondolkodtam ezen. Mert nem engedek többet ilyen közel magamhoz senkit.” (122)

„Nem érdekelnek, annak örülnék a legjobban, ha meg se ismernének. Ha meg keresnek, akkor majd nem engedem be őket. Ők se voltak rám kíváncsiak, amíg én bajban voltam, akkor én miért legyek. És ha nem segítettem volna nekik annyi mindenben, mint amennyiben segítettem, akkor lehet, hogy beszélnek velük. Viszont én rengeteg mindenben segítettem, és ezért elvártam volna azt, hogy ha nem is segítenek, legalább egy képeslapot írnak karácsonyra vagy a születésnapomra. De ők ezt nem tették meg, és ők ezzel hibáztak. És ezért nem érdemlik meg, hogy foglalkozzak velük. De ha van szükség, akkor oda se fognak jönni.” (123)

„Akiakkal akkoriban tartottam a kapcsolatot, amikor megcsináltam ezeket a bűncselekményeket, mindegyik megszakítottam a kapcsolatot. Nem érdekelnek azok az emberek.” (115)

„El kéne kerülnöm a barátnőmet, el kéne kerülnöm a barátaimat, az egész baráti körömet, akik ezelőtt volt, el kéne kerülni az egész nyolcadik kerületet. Nehéz. Nem tudom. Egy biztos: nem engedek közel magamhoz senkit, nehogy véletlenül is befolyásoljon.” (126)

„Vannak a jó haverok meg a rossz haverok, a rossz haveroknak meg kell mondani, hogy te arra, én meg erre. De nehezen fogják fogadni, az biztos.” (128)

„Nem érdekel engem se a haver, se a barát. Abból tudom, hogy rossz származik. Főleg hogy itt a börtönben, itt is vannak börtönbarátok, de ezekben én nem hiszek. Énnekem a barátom a fiam, az élettársam, és az édesanyám. És így ennyi.” (143)

A csalódás a barátokban – főként azokban, akiknek a börtönbe kerülésben is jelentős szerepe volt – lehet az a változást elindító katalizátor, ami segít a fogvatartottnak átértékelni a múltjukat, eddigi életüket, megváltoztatni személyes preferenciáikat, ami – persze egyéb tényezők mellett – fontos eleme lehet a bűnözéstől való sikeres elfordulásnak.

Olyan véleményekkel is találkoztunk, akik a börtön utáni „új élethez” új, hozzájuk, megváltozott énjükhöz jobban illő baráti kör kialakítását tervezik.

„Most újabb kört kell kialakítani, mert ugye most már nem dohányzom. És olyat kell kialakítani, amiben nincsenek dohányosok. (...) De olyasmit kell kialakítani, ami az én művelődésemnek, tehát aki nem buta, tanult ember, vagy szakközepes, tehát iskolát végzett, mindenképpen olyanokkal szeretném körbevetetni magamat. Aki rendszeresen dolgozik, nem olyan, aki hajléktalan.” (112)

„Igazából egy-két barátom maradt meg úgy közvetlen bevonulásom előtt, ahogy azt már korábban is meséltem. De ha őket is elveszteném, akkor se érintene annyira, mert inkább munkára és tanulásra szeretnék koncentrálni majd a közeljövőben, ha sikerül, mint hogy baráti kapcsolatok ápolására.” (107)

„(...) ha jól választasz társat, barátot, akkor szerencséd van, és pozitív ember leszel.” (120)

A fenti idézetekből, jelen esetben a barátok vonatkozásában, megmutatkozik egyes fogvatartottak változás iránti igénye, szándéka, elköteleződése, ugyanakkor egy másféle, nem bűnelkövetői jövőbe vetett hite, reménye. Ez a másfajta jövőbe vetett hit, pozitív hozzáállás szintén hozzájárul a visszaesés elkerüléséhez. Burnett és Maruna (2004) tíz éves utánkövetéses vizsgálatában azt találta, hogy a szabadulás előtt a sikeres jövőben hívók 40, a szkeptikusok 70%-a vált visszaesővé, illetve a további bűnelkövetést elkerülő egykori fogvatartottak különösképp optimisták a jövőjük ellenőrzésének lehetőségét illetően (Maruna 2001).

Szabadulás után

A szabadulást követően újra elért interjúalanyaink (31 fő) között széles körben jellemző hozzáállás, hogy a börtönbeli terveiknek megfelelően próbálnak a régi, „balhésabb” baráti körtől távol maradni, nehogy visszakerüljenek a börtönbe. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy pont ezek a régi, barátnak tekintett kapcsolatok azok, melyek amúgy sem mentek át a börtönbeli „barátság-teszten”. Mivel azonban a szabadulás utáni interjúkat a börtönből való távozás után viszonylag hamar, 3–6 hónappal később készítettük, nem lehet tudni, hogy ezek az elhatározások mennyire bizonyulnak tartósnak. Emellett a szabadultak körében tetten érhető a család felé fordulás a barátok rovására.

„Egyszer-kétszer hívogattak, de nem foglalkozok velük. Régi haverok eltűntek. Nem verekszek, nem iszok, nem járok bulizni. Sokan mondták, hogy nagyon megváltoztam.” (101)

„Barátok, azok elmaradtak, most már nincsenek azok a barátaim, akik régen, nem foglalkozok már senkivel, most azért az ember már máshogy áll mindenhez. Kerestek, de hát nem foglalkozok velük, mert ha másfél év alatt nem került egy levél meg semmi, akkor most nincs miről beszélni. Aztán csak a család, aztán ennyi.” (105)

„Nem kell buli, nem kellene barátok. (...) Megmondom őszintén, nem kell fogadniuk. Mert én nem fogadom őket. Köszönni köszönök nekik, de a közeledést meg kell állítanom, mert nem szeretnék visszajönni ide. Köszönünk, de ha valamit csinálnak, én azonnal elmegyek, mert nem jövök ide vissza.” (106)

„Megfogadtam, hogy nekem a testvéreimen kívül, a gyerekeimen kívül nekem több testvér, vagyis több haverok nem kellene. Ugye, a haverokból van mindig a baj. A haverok vittek most is be börtönbe. Így van? Miattuk voltam most is benn. Egy levelet, egy szál cigit nem küldtek be. Azokból voltam benn. Az ilyen hülyeségekből.” (110)

„Régebben, tinédzser koromban volt, hogy minden hétvégén öt társaság közül választhattam, és aszerint csoportosítottam őket, hogy melyikkel voltam régebben, mert illene azért már odadugnom az orromat. Hát, most már azért egy kicsit lelimitáltuk a szériát, nagyon kevés van, kettő-három. A többire meg igazából sosem lehetett igazán számítani.” (120)

„Egy bizonyos társaságot kerültem, amióta kint vagyok, de nem azért, mert olyanok, hanem nekem elég az a pár barátom. Lényegében amikor bekerültem, akkor derült ki, hogy kik az igazi barátaim, akik azok voltak előtte is, és velük tartom azóta a kapcsolatot. Többiekkel köszönő viszonyban vagyok, de nem keresem a társaságukat.” (124)

„Igazából nem nagyon keresem a társaságukat, mert cserbenhagytak, amikor bent voltam, semleges viszonyban vagyunk úgy igazából, nem foglalkozok velük annyira. Egy-két mondatot beszélünk aztán annyi. Különben ők is jól fogadtak.” (129)

„Ha visszamennék abba a haverságba, akkor megint visszakerülnék, és én ezt nem szeretném már. Kezdek egy új életet.” (309)

„(...) tudom, ha találkozunk, akkor visznek tovább a hülyeségbe. Akkor inkább nem.” (401)

„Hát igazából a barátokkal nem nagyon van tartva – mármint a régi barátokkal – a kapcsolat, mert ugye visszavezethető majdnem az összes probléma arra, hogy a haveri társaság. És amikor történt ez az egész, hogy én bekerültem a börtönbe, akkor egy olyan határozásra jutottunk el a családdal, hogy a barátokkal teljes mértékben meg kell szakítani a kapcsolatot. Ez meg is történt, egy-két személy van, akivel tartom a kapcsolatot, de csak telefonon, vagy néha találkozunk, de ennyi. Én a haverokkal már

régóta nem tartom a kapcsolatot, nekem a családom volt a legfontosabb, és a mai napig is az. És a család és a haverok együtt nem megy.” (133)

Többen a régi kapcsolatokat újjal próbálják pótolni.

„A régiekkel egyáltalán nem foglalkozom. Most van egy-kettő új barátom, akikkel tartom a kapcsolatot, van ilyen pince, ahol van boksztárs, oda járunk le bokszolgatni meg ilyenek, tehát ezt csináljuk, de különösebben úgy nem. Talán ha elmegyek bulizni, akkor összejövünk, de akkor is csak heló, heló, aztán kész.” (123)

„Sokat selejtezttem. Vagy hát üljek inkább vissza a hülyeségbe? Nagyon sokat selejtezttem, de vannak új ismerősök, új arcok, akik nem olyan karakánok, mint mi, ilyen szempontból, nem csinálnak rosszat.” (144)

Kérdéses, hogy mennyiben maradtak meg a börtönben kialakított kapcsolatok. Találunk ilyenre is példákat, mind a lazább, és szórványosan a szorosabb kapcsolattartásra is. Viszont több esetben a börtönbeli barát azóta már ismét visszakerült.

„Mióta kijöttem, két emberrel beszéltem, akik utánam jöttek, ők megkerestek.” (101)

„Igen, van, de az most visszament megint.” (118)

Viszonylag kevés interjúban merült fel az az egyébként a szakirodalomból jól ismert jelenség, hogy többen visszavágyódnak valamilyen szinten a börtönbeli életbe (Fleisher 1989). Jelen esetben ez a börtönbeli kapcsolatok iránti nosztalgiában érhető tetten:

„Hiányoznak azért, hazudnék, hogyha azt mondanám, hogy nem hiányoznak, mert igenis vannak pillanatok, amikor szó szerint hiányzik az embernek, mert azért velük élt két évet. Azért kezd olyan lenni egy idő után, mint egy család, mert csak rá számíthatsz, csak ő van ott, csak ő áll a hátad mögé, neked úgyszintén ezt kell tenni, szóval hiányoznak valamilyen szinten. Annyira nem persze, hogy újból ott kössek ki, csak az, hogy az ember a rossz helyzetekkor hogy össze tud tartani a másikkal. Itt kint ez már nincs meg.” (111)

Összegzés

A börtönbüntetés hatását vizsgálva a baráti kapcsolatokra, az egyik legszembevetőbb vonás a börtönméltó mint a barátság fokmérőjének alapvető fontossága („börtön-teszt”). Úgy tűnik, a börtönbe kerülés jelentősen leszűkíti a korábban barátinak minősített kapcsolatok körét, és szigorú kritériumként jelenik meg a barátság-fogalomban a kölcsönösség, támogatás a bajban, bizalom. Ennek a szigorúbb elvárás-rendszernek az eddig rendelkezésre álló adatok alapján a barátinak tartott kapcsolatok jelentős hányada nem tudott megfelelni, sőt szélsőséges esetekben az egyén összes baráti kapcsolatát nem létezőnek tekinti, ami minden bizonnyal egyrészt súlyos csalódás, trauma, másrészt a társadalomba visszailleszkedés tekintetében is hiányzó erőforrásokat jelez. Ugyanakkor több esetben úgy tűnik, hogy pont a delikvens viselkedéshez vezető nexusok azok, melyek elbuknak ezen a „vizsgán”, így egyrészt az elítéltek egy része fokozottabban motivált abban, hogy a valós támaszt nyújtó emberi kapcsolatainak ápolására, fenntartására fordítsa a figyelmét, másrészt vannak, akik emiatt szinte semmilyen informális támaszra nem számíthatnak, esetükben fokozottan kellene segíteni az ilyen támogató, lehetőleg nem bűnözői új kapcsolatok kiépítését.

Ugyanakkor a börtönből való kapcsolattartás nem könnyű, és a szűkösebb erőforrásait többben, érthető módon, a legszorosabb, családi kapcsolatok fenntartására fordítják, ami bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy a szabadulás után legfőképp a családi kapcsolataikra, illetve egy részük a megfogytakozott, de a próbát kiállt, így még erősebbnek ítélt baráti kapcsolataira tud számítani a börtönlét utáni visszailleszkedésben. Noha a családi kapcsolatok fontossága kimelekedő, a lazább, baráti kapcsolatok a családiaknál heterogénebb erőforrásokhoz nyithatnak utat (Granovetter 1973), aminek például a sikeres munkakeresésben óriási jelentősége lehet.

A szabadulás után is megfigyelhető a „börtön-teszten” megbukott kapcsolatoktól való tartózkodás vágya, terve, és egy erőteljes család felé fordulás, többször is kimondottan a bűnelkövetés ismétlődésének megelőzése céljával, illetve kisebb mértékben új, a bűnelkövetésben nem érintett kapcsolatok kialakításának igénye. Hogy ez az elhatározás mennyiben tartós, csak egy hosszabb távú utánkövetéses vizsgálat tudná megállapítani. Jelen kutatásban is elképzelhető, hogy az utánkövetéses interjúkban részt nem vett korábbi interjúalanyaink azért nem vállalták a második beszélgetést, mert börtönbeli fogadkozásaik ellenére mégiscsak visszatértek régi társaságukhoz, és nem akartak a valóság és korábbi ígéreteik, terveik közti eltéréssel szembesülni.

Mindenesetre érdemesnek látszik egyrészt segíteni a börtönbüntetés alatt a támogató (mind családi, mind baráti) emberi kapcsolatok fenntartását, esetleg megerősítését (Sapouna–Bisset–Conlong 2011), illetve a szabadulás után támogatni az egykori elítél-

tet abban, hogy kapcsolathálózati szempontból is sikeresen tudjon szakítani a múltjával, mert ez mindenképpen csökkenthetné az ismételt bűnelkövetés rizikóját. Ugyanakkor belátható, hogy borzasztóan nehéz lehet a korábbi, még ha a börtönben csalódást is okozó kapcsolatokkal szakítani, főleg, ha nem várja a szabadultat jól működő család és esetleg nem kriminális baráti kör. Új, nem börtönviselt emberekkel nehéz és időigényes is megfelelő kapcsolatokat kiépíteni, a magányosság, elszigeteltség érzése pedig sokakat visszaűz egykori barátaihoz vagy a börtönben megismert társakhoz, azaz a társas izoláció kockázati tényező a visszaesés szempontjából.

Hivatkozások

- Agnew R. (1991) A longitudinal test of social control theory and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 28, 126–156.
- Akers, R. L. (1985) *Deviant behavior: A social learning approach*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Akers, R. L. – Krohn, M. D. – Lanza-Kaduce, L. – Radosevich, M. (1979) Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory. *American Sociological Review*, 44, 636–655.
- Akers, R. L. (1998) *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Boston: Northeastern University Press.
- Albert F. – Dávid B. (2007) *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Századvég. Budapest.
- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovách I. et al. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- Albert F. (2014) A börtönbüntetés hatása a baráti kapcsolatok alakulására. In Spannraft M. et al. (szerk.) *Ki látott engem? Buda Béla 75*. KRE – L'Harmattan, 159–170.
- Barnett, E.– Casper, M. (2001) A Definition of 'Social Environment'. *American Journal of Public Health*, 91:465.
- Bruckner, E. – Knaup, K. (1993) Women's and Men's Friendships in Comparative Perspective, *European Sociological Review*, Volume 12, 249–266.
- Buda B. (1985) *Az empátia – a beleélés lélektana*. Gondolat, Budapest.
- Burnett, R. – Maruna, S. (2004) So 'prison works', does it? The criminal careers of 130 men released from prison. *The Howard Journal*, 43, 390–404.
- Caverley, A. – Farrall, S. (2011) The Sensual Dynamics of Processes of Personal Reform: Desistance from Crime and the Role of Emotions. In Karstedt, S. – Loader, I. – Strang, H. (eds.) *Emotions, Crime and Justice*. Oxford: Hart Publishing.
- Clemmer, D. (1940) *The Prison Community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Cochran, J. C. (2012) The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40, 433–440.
- Coleman, J. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94, 95–120.
- Coleman, J. (1990) *Foundations of Social Theory*. Harvard University, Cambridge, MA.
- Cooke, D. J. – Baldwin, P. – Howison, J. (1990) *Psychology in prisons*. London: Routledge.
- Corley, D. (2001) Prison Friendships. In Sabo, D. F. – Kupers, T. A. – London, W. J. (eds.) *Prison Masculinities*. Temple University Press, 106–108.

- Csáki A. – Kovács K. – Mészáros M. – Sponga I. (2006) *Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei*. Kutatási összefoglaló. http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/tanulmanyhossz.pdf (letöltve: 2012.05.15.).
- Fehr, B. (1996) *Friendship Processes*. Sage Series on Close Relationships.
- Felkai L. (2013) Gondolatok az új büntetés-végrehajtási kódex kapcsán. *Börtönügyi Szemle*, 2013/4, 4–8, 5.
- Fiáth T. (2012) *Börtönkönyv*. Háttér kiadó.
- Fleisher, M. S. (1989) *Warehousing Violence*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Holland, D. D. (2003) Changes in friendship relations over the life course: implications for desistance from crime. *Criminology*, 41: 293–328.
- Gottfredson, M. R. – Hirschi, T. (1990) *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Granovetter, M. S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78: 1360–1380.
- Granovetter, M. (1985) Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, Vol 91: 481–510.
- Hatvani E. (2006) A Pártfogó Felügyelői Szolgálat és a bűnelkövetők társadalmi reintegrációja. *Börtönügyi Szemle*, 25. évf. 1. szám, 27–32.
- Haynie, D. L. (2002) Friendship networks and delinquency: the relative nature of peer delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 18, No. 2, 99–134.
- Hochstetler, A. – DeLisi, M. – Pratt, T. C. (2010) Social Support and Feelings of Hostility Among Released Inmates. *Crime and Delinquency*, 56, 588–607.
- Jensen, G. F. (1972) Parents, peers and delinquency action: A test of the differential association perspective. *American Journal of Sociology*, Vol. 78: 562–575.
- Jiang, S. – Winfree, T. Jr. (2006) Social Support, Gender, and Inmate Adjustment to Prison Life. *The Prison Journal*, 86, 32–55.
- Kerecsi, K. (2000) Láthatatlan elkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, 2000/5, 41–53.
- Kubrin, C. E. – Stewart, E. A. (2006) Predicting who reoffends: the neglected role of neighbourhood context in recidivism studies. *Criminology*, 44: 165–197.
- Lahm, K. F. (2008) Inmate-On-Inmate Assault: A Multilevel Examination of Prison Violence. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 120–137.
- Lembo, J. J. (1969) Research Notes: The Relationship of Institutional Disciplinary Infractions and the Inmate's Personal Contact with the Outside Community. *Criminologica*, 7, 50–54.

- Lindquist, C. H. (2000) Social integration and mental well-being among jail inmates. *Sociological Forum*, 15, 431–455.
- Maruna, S. (2001) *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Matsueda, R. L. – Heimer, K. (1987) Race, family structure, and delinquency: A test of differential association and social control. *American Sociological Review*, Vol. 52: 826–846.
- Meldrum, R. C. – Boman, J. H. IV (2013) Similarities and differences between perceptions of peer delinquency, peer self-reported delinquency, and respondent delinquency: An analysis of friendship dyads. *Journal of Criminal Justice*, 41, 395–406.
- Nagin, D. S. – Cullen, F. T. – Jonson, C. L. (2009) Imprisonment and reoffending. In M. Tonry (szerk.) *Crime and justice: A review of research*, Vol. 38. (115–200) Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Papp G. (2012) Konformitás és nonkonformitás az elítéltek körében – egy empirikus vizsgálat eredményei. *Esély*, 23. évf. 1. sz. 3–36.
- Pratt, T. C. – Cullen, F. T. – Sellers, C. S. – Winfree, L. T. – Jr. Madensen, T. D. – Daigle, L. E. et al. (2010) The empirical status of social learning theory: A meta-analysis. *Justice Quarterly*, 27, 765 A. M. 802.
- Rubin, L. (1985) *Just friends: The role of friendship in our lives*. New York: Harper & Row.
- Sapouna, M. – Bisset, C. – Conlong, A. M. (2011) *What Works to Reduce Reoffending: A Summary of the Evidence Justice Analytical Services Scottish Government*. <http://www.gov.scot/resource/0038/00385880.pdf> (letöltve: 2015.04.08.).
- Schmehl J. (2013) Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle*, 2013/4, 17–21.
- Sutherland, E. H. (1947) *Principles of Criminology*, 4th edition. J. P. Lippincott, Philadelphia, PA.
- Uggen, C. – Kruttschnitt, C. (1998) Crime in the Breaking: Gender Differences in Desistance. *Law and Society Review*, 32: 339–66.
- Vásquez B. E. – Zimmerman, G. M. (2014) An investigation into the empirical relationship between time with peers, friendship, and delinquency *Journal of Criminal Justice*, 42, 244–256.
- Vókó Gy. (2014) *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Voko_Gyorgy_Magyar_buntetes_vegrehajtasi_jog/ch02s02.html (letöltve: 2015.05.26.).
- Warr, M. – Stafford, M. (1991) The influence of delinquent peers: What they think or what they do. *Criminology*, V29: 851–865.
- Weaver, E. (2013) Desistance, reflexivity and relationality: a case study. *European Journal of Probation*, University of Bucharest, Vol. 5, No.3, 71–88.

- Webster, C. – MacDonald, R. – Simpson, M. (2006) Predicting criminality? Risk factors, neighbourhood influence and desistance. *Youth Justice*, 6(1): 7–22.
- Welch, M. R. – Tittle, C.R. – Yonkoski, J. – Meidinger, N. – Grasmick H. G. (2008) Social Integration, Self-control, and Conformity. *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 24, Issue 1, 73–92.
- Wright, K. N. – Wright, K. E. (1992) Does Getting Married Reduce the Likelihood of Criminality? A Review of the Literature. *Federal Probation*, Vol. 56. Issue 3, 50–56.

Albert Fruzsina – Bíró Emese

A sikeres reintegráció

Kutatásunk fő tárgya a visszailleszkedés esélyeinek vizsgálata annak alapján, ahogy azt a viszonylag jobb helyzetű, azaz fiatal, első, rövidebb börtönbüntetésüket töltő fogvatartottak látják, megélik. Maga a visszailleszkedés fogalmi meghatározása sem egyértelmű, nem beszélve a „siker” kritériumairól. A visszailleszkedés többek szerint a börtön elhagyásának és a társadalomba való visszatérésnek a folyamata (Solomon et al. 2004:12, Bobbit–Nelson 2004, Visher–La Vigne–Yahner 2003). Crow (2006) szerint a visszailleszkedés a lakhatási és jövedelemszerzési lehetőségek megtalálásának, a régi kapcsolatok felelevenítésének és újak kialakításának a menete. Maruna et al. (2004) meghatározásában a reintegráció folyamat és egyszeri esemény is, amely mindenképp együtt kell, hogy járjon a szabaduló fogvatartott valamilyen szintű közösségi elfogadásával, valójában még a szabadulás előtt megkezdődik, és utána még jó ideig eltart.

A reintegráció kifejezés azonban eleve feltételezi a börtönbüntetést megelőző integráltságot, ami azonban némiképp inadekvátnak tűnik, tudván, hogy a börtönpopuláció milyen nagy hányadát érinti a társadalmi kirekesztődés, marginalizálódás, jellemzik külfönféle gazdasági, társadalmi és kulturális hátrányok (Huszár 1997, Tóth et al. 2005), és ezt a rossz helyzetet a börtön csak tovább mélyíti (Csáki et al. 2006), mivel a szabadulás után még a börtönviseltség stigmája is nehezíti életüket. Ezért az angolszász szakirodalomban nem is a „*reintegration*”, hanem a „*re-entry*”, azaz visszatérés kifejezés használatosabb. A reintegráció sikerét gyakran a visszaesési arányok tekintetében értelmezik, ugyanakkor Petersilia rámutat, hogy a sikeres reintegráció nem csak annyi, hogy a fogvatartottak egy meghatározott időn belül nem kerülnek vissza a börtönbe (Petersilia 2004:7). Ugyanakkor a büntetés-végrehajtási intézményekből való szabadulás után rendelkezésre álló, a visszailleszkedést, lakhatást, munkalehetőséget, támogató emberi kapcsolatok megszerzését segítő szolgáltatások hozzáférhetősége meglehetősen korlátozott Magyarországon.

A témával foglalkozó magyar nyelvű tanulmányok sorában érdemes megemlíteni Szabó Judit (2012) a bűnelkövetők rehabilitációjával foglalkozó, a vonatkozó nemzetközi szak-

irodalmat főleg pszichológiai szempontból áttekintő írását,¹ melyben a szerző szintén utal egyrészt a terminológia problémákra, azaz a rehabilitáció, reintegráció és reszocializáció egymást nem teljességgel fedő fogalmainak szinonímákként való használatára, a téma hazai szakirodalmának csekély voltára, valamint a hazai rehabilitációs tevékenység más országokhoz képest alacsony szintjére. Ez utóbbi okaként a szerző azt jelöli meg, hogy „*a hazai büntetés-végrehajtás céljai között viszonylag kevésbé hangsúlyos a bűnisméltés megelőzése*”. Ennek egyik negatív következménye, hogy „*a harmadlagos megelőzés² pszichológiai eszközeinek alkalmazása sem bevett gyakorlat*.” (Szabó 2012:73) A magyarországi büntetés-végrehajtási intézmények ezirányú gyakorlatát, azaz reintegrációs és rehabilitációs programjait és tevékenységét átfogóan áttekintő leírást nyújt Borbíró Andrea és Szabó Judit tanulmánya (Borbíró–Szabó 2012). Empirikus kutatásukat komplex módszertannal, alapvetően kvalitatív eszközökkel végezték. A kutatásban megkérdezettek egyrészt kiemelten fontos büntetés-végrehajtási feladatnak tekintették a reintegráció elősegítését, és erős szkepszis jellemezte őket a szabadságvesztés ismételt bűnelkövetéstől való elrettentő hatásával kapcsolatban, azonban „*jelentős koherenciazavart érzeltek a büntetés-végrehajtás cél- és feladat-meghatározásában*.” (Borbíró–Szabó 2012: 174) Egyrészt gyors ütemben változik a kriminálpolitika represszív, illetve reszocializációs irányultsága, másrészt a szűkös lehetőségek az esetleges támogató közegben is felülírják a reszocializációs célokat, harmadrészt pedig a közvélemény egyre erősebben befolyásolja a kriminálpolitikát, és ez a reszocializációs törekvések elfogadtatását jelentősen nehezíti. Az alkalmazott megközelítések tekintetében főként a pszichológiai megközelítések alacsony támogatottsága szembeötlő, a börtönpszichológusoktól is leginkább a börtönártalmak csökkentését, kríziskezelést, nem pedig a sikeres reintegráció elősegítését célzó terápiákat várják el. (Borbíró–Szabó 2012: 176) A szabadításra felkészítés és utógondozás fázisát egyöntetűen problémásnak látta a kutatásban megkérdezett személyi állomány és a fogvatartottak is, sem a gyakorlati megvalósítás, sem az elméleti keretek nem megfelelőek.

Szakmai konszenzus van tehát abban, hogy noha a törvények alapján a társadalmi reintegráció hangsúlyos cél, ezt az intézményrendszer működésmódja nem tükrözi (Csáki et al. 2006, Borbíró–Szabó 2012, Budai 2014), a börtönbüntetés megtorló és elrettentő aspektusa sokkal, ráadásul növekvő mértékben hangsúlyosabb. Az alapvető jogok biztosa 2012-ben készített egy jelentést, melyben a büntetésüket letöltő elítéltek visszailleszkedési esélyeit segítő és hátráltató tényezőket vizsgálta, különös tekintettel a pártfogó felügyelet és a munkaerőpiaci lehetőségek terén. Jelentésében kiemelte, hogy a „*bün-*

1 Fiáth Titanilla (2015) A „*terápiás börtön*”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben c. Ph.D. disszertációjában szintén kiváló, több évtizedes áttekintést nyújt a reintegrációs törekvésekről, programokról.

2 A harmadlagos megelőzés a bűnelkövetők, illetve áldozatok újbóli kriminális érintettségének, esetünkben tehát az ismételt bűnelkövetésnek a megakadályozását szolgálja.

tetésüket letöltő elítéltek társadalomba való visszailleszkedésének elősegítése a humánumon túl – bűnmegelőzési szempontból –, fontos érdeke az államnak és a társadalomnak is. (...) Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a bűnmegelőzés alkotmányos cél, amely levezethető a jogállamiság elvéből.” Azaz az államnak fontos teendői vannak a bűnmegelőzés, illetve az ismételt bűnelkövetés megelőzése terén, s noha ehhez eszközeit szabadon választja meg, *„de tevékenysége semmiképpen sem merülhet ki a büntetőpolitika szigorításában, a bűnelkövetők társadalomból való kitaszításában”.* A jelentés kiemeli, hogy a szabadult bűnelkövetők jelentős része önerőből, támogatás nélkül nem tud a társadalom hasznos tagjává válni, ebben tehát jelentős feladatok várnak az államra, amelyekben az *„nem támaszkodhat kizárólag a civil szervezetek tevékenységére.”* (Az alapvető jogok biztosának jelentése 2012:5) Noha az elítéltek társadalomba való visszailleszkedését számos állami és önkormányzati intézmény, egyházi, karitatív és civil szervezet segíti, ezek együttes hatékonysága korántsem tekinthető optimálisnak. (Erről lásd jelen kötet munkaerő-piacca kapcsolatos fejezetét is.) A jelentés a társadalomba való visszailleszkedést erősen megnehezítő tényezők között említi azt, hogy az elítéltek jelentős hányada alacsony vagy nem piacképes képzettséggel rendelkezik, amit tovább nehezít a helyenként intoleráns társadalmi környezet, a börtönből szabadultakkal szemben megnyilvánuló előítéletesség és a munkaerő-piaci helyzet, a szabadult elítéltek foglalkoztatását előmozdító jogszabályi rendelkezések alacsony hatékonysága, a családi kapcsolatok hiánya, a hozzátartozói, baráti környezet visszahúzó ereje, a börtönben megismert negatív minták követése, sok esetben a lakhatási feltételek teljes hiánya vagy igen alacsony színvonala, a szabadult elítéltek számára adható társadalombiztosítási juttatások korlátossága, valamint a személyes okmányok pótlásához szükséges anyagi fedezet hiánya és az ügyintézésben való járatlanság (ibid:15).

Az elmúlt évtizedekben a kutatások fókuszában inkább a sikeres visszailleszkedést gátló tényezők álltak (pl. Farrington 1995, Gottfredson–Hirschi 1990, Hagan 1988, Sampson–Laub 1993), melyek többek között a következők:

- bizonytalan lakhatás, hajléktalanság,
- szegénység,
- (minőségi) foglalkoztatás,
- a megfelelő személyazonosító okmányok hiánya, ebből eredően a szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya,
- a krízishelyzetek kezeléséhez szükséges támogató kapcsolathálózatok hiánya, magány,
- alacsony szintű olvasási és számolási készség,
- szerhasználat,

- csökkenő kereset,
- stigmatizáció,
- egészségügyi problémák,
- a szomszédság, lakókörnyezet.³

Az új évezred első évtizedében azonban e tekintetben jelentős hangsúlyeltolódás következett be, az érdeklődés inkább azon tényezők, erőforrások felé fordult, amelyek pozitív hatással vannak a visszailleszkedésre, így a reintegrációt segítő programoknak inkább ezen potenciálok felderítése, kiaknázása lehetne a fő célja, melyek egy új, ú.n. proszociális identitás kialakítását segítik elő (Maruna et al. 2004). A proszociális identitás kialakulása a bűnelkerülő magatartás mellett olyan kognitív változás jelent, amelynek eredményeként az egyén „megváltozott személyként”, „a társadalom hasznos tagjaként” tekint önmagára (u.o.). A proszociális identitás kialakítása egyes szerzők szerint (pl. Paternoster–Bushway 2009) már a börtönbüntetés ideje alatt elkezdődhet azzal, hogy az egyén elhatárolja magát korábbi bűnelkövetői identitásától, és egy vágyott, pozitív identitást képzel el. A szabadulás után ez a pozitív, proszociális identitás megerősödhet a családi és társadalmi szerepek betöltése által.

A kriminális karrierből való kilépést segítő tényezőkre irányuló vizsgálatokat hívják dezisztencia-kutatásoknak. A védő tényezők között egyéni pszichológiai jellemzők mellett (énhatékonyság, magas önértékelés, empátia, interperszonális készségek, adaptív *coping* stratégiák stb.) a családi és baráti/kortárcsoporttal való kapcsolatok mennyisége és jó minősége is szerepel. Természetesen az egyéni tényezők a társadalmi tényezőkkel kölcsönhatásban fejtik ki hatásukat, így ezeket komplexen kell vizsgálni és kezelni is. A kriminológia ezen újabb irányzatát a pozitív kriminológia névvel is illetik, amely az egyén életét kriminológiai szempontból befolyásoló pozitív jellemzőkre, folyamatokra fókuszál (Ronel–Elisha 2011).

Kutatásunk a (volt) fogvatartottak szemszögéből vizsgálja a visszailleszkedés esélyeit, illetve viszonylag rövid idő, néhány hónap elteltével a börtönbeli elvárásaik, reményeik megvalósulásáról, a „szabad életbe” való visszatérés tapasztalatairól nyújtanak információkat. Jelen tanulmányban tehát azokra az esetekre fókuszálunk, amikor a börtönben és a szabadulás után is sikerült elkészíteni az interjút. Az általunk bemutatott kép csak egy villanásnyi lehet: egy hosszú folyamat elején készített látlelet csupán, ugyanakkor nem tanulságok nélküli.

3 A hátrányos helyzetű lakókörnyezetekbe visszatérők nagyobb eséllyel követnek el újra bűncselekményeket. A fogvatartottak nagy számban kerülnek vissza eleve nagyon hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetben levő közösségekbe. (Kubrin–Stewart 2006)

A börtönben készített első beszélgetésben is próbáltuk több dimenzióban részletesen feltárni a fogvatartottak szabadulásra vonatkozó elvárásait, hogy ezeket aztán összevehessük a börtön elhagyása után tapasztaltakkal.

A szabadulásra vonatkozó tervek zömében, nem meglepő módon, a munka, család és lakhatás nagyobb csoportjaiba sorolhatók, ahogy summásan az egyik fogvatartott megfogalmazta:

„Nekem kéne egy normális feleség, egy élettárs. Kéne egy fix hely. Egy kiindulópont. Egy lakás. Egy jó munkahely, és egy baba. Egészséges. Ez az, amire vágyom. Család, egy lakás, egy jó munkahely.” (126)

„Leülöm a kis ítéletemet, aztán visszatérek a régi kerékvágásba. Dolgozok, pénzt keresek, most már szeretnék családot alapítani, én már ide nem szeretnék visszajönni.” (128)

Az új életlehetőség, a „tisztá lap” vágya is megjelenik néhány interjújában:

„Hogyha én már szabadultam, hogy biztos munkahelyem legyen. Nem vágyom nagy dolgokra, csak hogy meg tudjak élni, hogy ki tudjam fizetni a rezsit, az albérletem, ha esetleg az egy albérlet, saját lakás. Persze mindenki vágyik saját lakásra, megházasodni, gyerek, továbbtanulni. Átlagos, normális életre. Hogy saját magam ura lehessen. Hogy azt tehessem, amit éppen én szeretnék, persze bizonyos korlátokon belül. (...) Tehát, hogy büszke legyen rám valaki. Hogy azt mondja, hogy igen ezt te megcsináltad, jó úton haladsz.” (107)

„Letudom ezt az egészet és tiszta lappal indulok.” (111)

A munkavállalást alapvető fontosságúnak tartják, sokan külföldi munkavállalásban gondolkodnak. A jobb munkalehetőség megszerzésének céljából többen fontolgatják a továbbtanulást, szakképesítés megszerzését (általános iskola befejezése, autószerelő, kőműves, vendéglátós, pénztáros szakmák, de felsőfokú végzettség is szóba került). Többen szeretnék jogosítványt szerezni, nyelvet tanulni, nyelvvizsgázni.

„A bűnözésből ez volt az első és utolsó nekem. Elmegyek dolgozni. Keresek egy normális munkahelyet, ha nem találok itthon, akkor megyek külföldre. Viszem a kis családomat is. (...) De viszont ha Kaposváron normális munkahelyet találnék, akkor ott maradnék. Ha ilyen száznegyven-százötvenezer keresek, az jó. Az még elférne.” (125)

„Munkát kell szereznem, meg visszamenni a suliba.” (128)

Szórványosan a Munkaügyi Központ is felmerült, mint lehetséges segítség a munkakeresésben.

„Elintézem először a munkanélkülit, és megkérdezem, milyen lehetőségek vannak.” (116)

„Inkább tanfolyamokba szeretnék belefolyni, mert mindig van a munkaügyi központok által, csak keresni kell, mert a munkaügyi központ az nem jön az emberhez.” (132)

A tanulást inkább a börtön falain kívül szeretnék megvalósítani, de néhány interjúban ennek akadályai is felmerültek:

„Ha eljárók iskolába, akkor nem tudom eltartani magamat.” (126)

A szabadulás utáni tervek másik nagy csoportja a magánéletre vonatkozik, családalapítás, további gyerekek, boldog családi élet.

„Egy lakodalmat akarok, mert el szeretném venni az asszonyt, mivel mellettem állt végig, kitartott mindenben, úgyhogy ennyit megérdemel.” (105)

„A normális családi körülményeket kialakítom magam köré, és nem foglalkozom senkivel. Dolgozom, lesz egy közös gyerek, emellett a kislány mellett, és élem a hétköznapi életemet úgy, ahogy a többi más. Ahogy a nagykönyvben meg van írva...” (125)

Néhány interjúban megjelenik az elrontott, problémás kapcsolatok (feleséggel, barátnővel, szülővel, testvérrel) rendezésének vágya is.

Viszonylag kevesebb interjúban, de szóba kerülnek a lakhatással kapcsolatos tervek is, főként a jobb lakhatási lehetőségek megteremtése, lakásfelújítás, illetve a származási családtól való különköltözés, önállóvá válás dimenzióiban.

„Közös tervünk van az élettársammal, hogy amit ő vásárolt lakást, azt lakhatóvá, lakályossá tesszük, berendezzük, abban fogunk élni.” (121)

„Először szeretnék egymagamban lakni, meg dolgoztatni, megkeresni a pénzt és valahol ellakni úgy, hogy abba ne szóljon senki bele.” (112)

„Szeretnék egy saját házat, ami nem albérlet, hanem az enyém.” (133)

Az interjúk kisebb részében, de találkoztunk anyagi természetű és több esetben irreálisnak tűnő tervekkel is (pl. nagymotor, hat szobás, három szintes ház), de realisabbakkal is, mint kirándulás, buli, jó ruhák. Fiáth Titanilla kutatásai (Fiáth 2013) szerint ezeket az irreális elvárásokat pontosan a civil élet és a börtön világának éles szembenállása okozza, és valójában egyfajta megküzdési stratégiaként értelmezhető, hogy a fogvatartottak egy része valószerűtlenül széppé színezi a szabad életet. Ez a börtönlét elviselése szempontjából adaptív stratégia azonban a szabadulás után visszaüt, amikor is az álmok és a valóság éles ellentétével kényszerülnek szembesülni.

Arra a kérdésre, hogy még a börtönben mennyire tudják elképzelni az első büntetésüket töltők, hogy újra visszakérülnek, nagyon szélsőséges válaszokat kaptunk. A bűnismétlés arányainak ismeretében feltehető, hogy aki már abban a pillanatban se hitte, kívánta, hogy ne kerüljön soha többé újra börtönbe, az nem is kerüli majd el, és az eltökélten bűnmentes életet remélők egy részének is visszavezet majd az útja a börtön falai közé.

Interjúalanyaink közül többen reális lehetőségként, ugyanakkor végső mentsvárként, a többi remény szertefoszlása utáni lehetőségként tekintenek az újabb bűnelkövetésre. Az interjúk jelentős részében (kb. felében) a megkérdezettek teljesen kizártnak tartották a visszakérülést. Egy kisebb hányad szerint bármikor bárkinek alakulhat úgy az élete, hogy börtönbe kerül, például közlekedési vétségért, tehát ezt nem zárják ki, de nem tartják valós veszélynek. Felmerült az is, hogy a börtönviselteket viszont szinte már minimális vétségekért újra börtönbüntetésre ítélik.

Az a kisebbségben levő csoport, akik már a börtönben bevallottan reális eshetőségnek tartják a visszaesést, főleg két okból valószínűsítik ezt. Egyrészt elképzelhetőnek tartják, hogy nem találnak egyéb módot a megélhetés megteremtésére. Másrészt nem tartják kizártnak, hogy újabb erőszakos cselekménybe, leginkább verekedésbe kerülnek.

„De hát ha lopok, akkor sem egyből lopok. Várok vele. (...) Úgy csinálom majd, hogy ne derüljön ki. Egyedül megyek. Kész. (...) Szóval ötven-ötven százalék. Vagy sikerül, vagy nem [egy jobb életet teremteni]. Utána meg kénytelen leszek lopni. Bűnöző vagyok.” (116)

„Nem azt mondom, hogy azon fogok gondolkodni, hogy hogyan bűnözök, de ha talállok kiskapukat bizonyos dolgokban, miért ne lehetne fogni a dolgokat.” (120)

„Ha nem sikerül a munka, akkor bűnözni kell. Csak félek, hogy nehegy nagyobb balhé legyen. Rablás, vagy emberölés. De jobban akarom a jó munkát, mint a bűnözést. De mondjuk 30%, hogy visszakérülök, és 70%, hogy összejön a jó meló.” (109)

„De hát hogyha egyszer nincs munkahely, vagy nincs máshonnan pénz, akkor most nem tudok mit csinálni, el kell menni bűnözni, mert a gyerekeimet el kell tartsam.” (146)

„Biztos, hogy nem megyek el drogot árulni, nem megyek el lopni, nem megyek el betörni, ilyen dolgokat biztos, hogy nem. Ez az egy biztos.” (122) De ugyanő később: „Meg attól is félek kicsit, hogy ha minden kötél szakad, akkor ott van nekem az a lehetőségem is, ami volt, sajnos. De az lenne a legutolsó. A mai napig keresnek a lányok itthon, mennének ki, meg jó volt nekik is, mert bíztak bennem. De ez lenne a legutolsó. Meg úgy nem lehet családi élete az embernek.”

Az utánkövetéses szakaszban a már szabadult interjúalanyokkal egyeztetett helyszí-

nen készültek az interjúk. Az eredetileg tervezett 40 interjú helyett végül 31 interjút sikerült elkészítenünk. Amint azt a bevezetőben leírtuk, mind a 80, börtönben is felkeresett interjúalanyt – eléggé változatos módokon – megpróbáltuk a szabadulás után elérni. 29 főt egyáltalán nem értünk el: sok esetben rokonok, barátok elérhetőségeit adták meg, amelyek nem működtek a második interjú időpontjában (feltehetőleg akár részben szándékosan rossz telefonszámokat is kaptunk), 15 főt egyéb okok miatt nem sikerült lekérdezni (nem tartózkodott a megadott címen, nem válaszolt a megkeresésre a Facebookon, több körben sem sikerült időpontot egyeztetni, stb.), 2 főről egyértelműen kiderült, hogy ismét a börtönben volt megkeresésünk idején, 3 fő a megbeszél, leegyeztetett második interjúra nem jött el, 2 fő elutasította a megkeresést (noha elvileg az első interjú feltétele volt, hogy hajlandó lesz még egyszer beszélgetni a kérdezővel).

Ha összehasonlítjuk a két csoportot (akikkel a második interjút is el tudtuk készíteni, és akiket nem értünk el), a következő különbségeket találjuk (a második szám az első 80 interjúbeli megoszlásokat mutatja):

1. táblázat.

A csak első hullámban, illetve mindkét hullámban meginterjúvolt személyek bizonyos jellemzői (%)

	Csak az első hullámban készült velük interjú (% , N=80)	Mindkét hullámban készült velük interjú (% , N=31)
Kevesebb mint 8 osztályt végzett	13	6
Legalább középfokú végzettsége van	10	16
Rossz anyagi helyzet	25	12
Jó anyagi helyzet	36	48
Roma	26	16
A börtönbe kerülés előtt valaha volt munkája	75	96
A börtönbe kerüléskor nem volt munkája	46	22
A börtönnek visszatartó ereje van	25	25
Pozitív jövőkép	65	74

Úgy tűnik, az utánkövetéses szakaszban a reintegráció szempontjából több dimenzióban is kicsit jobb helyzetű interjúalanyainkat tudtuk ismételten elérni. A másodsorra is megkérdezettek között többen vannak azok, akik képzetebbek, a börtönben pozitív jövőképpel rendelkeztek, akiket szabadulás után visszavárnak a barátok, akik a börtönből rendszeres kapcsolatot tartanak olyan személyekkel, akik nem a családtagjaik (pl. barátok, ismerősök, munkaadó, munkatárs), alacsonyabb körükben a romák aránya, anyagi helyzetüket jobbnak ítélik, kedvezőbb a munkaerőpiaci pozíciójuk. Ennek ellenére a visz-

szailleszkedés valódi folyamatával kapcsolatban többen számoltak be problémákról, a vártnál vagy elképzelnél nagyobb nehézségekről. Ebben sok tényező szerepet játszik, egyrészt a börtönbüntetés negatív pszichés hatásaira is történnek utalások, másrészt a válság utáni rosszabodó helyzetet is többen említik a megghiúsult partnerkapcsolatok, munkahelyek, jogosítványszerzés stb. mellett.

„Nagyobbra vágyó terveim voltak, mint amik megvalósultak, de hát ha szembenézek a valósággal, akkor annak is örülök, ami van. (...) Már említettem, más már a világ. Javarészt semmi, ugyanaz a kerékvágás, csak rosszabb minden minden téren. Mint mindenkinek.” (127)

Egy válaszadó beszámolt a két korábbi eltávozása rendkívül pozitív hatásáról, őt nagyon segítette a beilleszkedésben ez a lehetőség, de a 31 interjúalanyból másnak nem volt ilyen lehetősége. A „félelem” szó sokszor előfordult a börtön elhagyása utáni időszak leírásaiban, bár szerencsére sokan egy-két hét alatt le tudták küzdeni szorongásait. Ebben nagyon nagy segítségükre voltak a környezetükből (szomszédság, barátok, család, munkahely) származó pozitív visszajelzések.

Több interjúalany említette, hogy jó volna valamiféle gyorssegély a börtön elhagyásakor, amivel valóban reálisan el lehetne kezdeni egy új életet, hisz azok, akiknek nincs megoldva a lakhatása, illetve nem tudnak nagyon rövid időn belül munkát találni, és nincs megfelelő támogató kapcsolathálózatuk, gyakorlatilag teljesen reménytelen helyzetben vannak.

Természetesen vannak olyanok is szép számmal, akik zökkenőmentesenek érzik a szabadulás után az átmenetet előző életükbe: úgy tűnik, ezekben az esetekben a főbb életdimenziókban valóban folytatódhatott a börtönbe vonulással csak megszakított életmenet.

„Sikerült, teljes mértékben. Nem szól meg senki, ugyanúgy beszélget velem mindenki, mint azelőtt, szóval szerintem sikerült teljesen. Nem néznek rám úgy az emberek, mint aki most szabadult. Ugyanúgy eljárak dolgozni, ugyanúgy ott vannak a barátaim, akik voltak, úgyhogy szerintem sikerült.” (130)

„Igazság szerint én attól féltem nagyon, hogy nem lesz munkám, a visszailleszkedéstől féltem, de hála istennek, minden nagyon jól sikerült, és tényleg abszolút örülök neki, hogy így történt ez. Mármint nem az, hogy bent voltam, hanem, hogy sikerek vannak most hál' istennek az életemben, mióta kijöttem.” (207)

„Zökkenőmentesen sikerült minden. Úgy az első egy hónap, az olyan, olyan volt, hogy úgy féltem mindentől, de most már nem.” (302)

„Munkahely, hogy valakit találjak magam mellett, aki megbecsül, szeret és tisztel. Igazából minden, minden összejött.” (306)

„A mostani helyzetemhez képest tovább jutottam. Akár munkahelyileg, vissza tudtam térni a hajózásba. Akár az, hogy egy normális albérletet ki tudtam venni. El tudtam Budapesten helyezkedni.” (403)

A rendelkezésünkre álló interjúk szövegei alapján a reintegráció sikerességét a következő szempontok együttes figyelembevételével próbáljuk megragadni:

- munkavállalás és jövedelem,
- lakáshelyzet, lakhatás,
- reintegráció a családba: származási család és párkapcsolat,
- reintegráció a barátok, haverok, ismerősök, szomszédok közé,
- pozitív, nem bűnözői jövőkép, remény.

A szabadulás után néhány hónappal készült második interjú időpontjában a 31 volt fogvatartott helyzetét ezekben a dimenziókban az alábbiak szerint írhatjuk le. A családi kapcsolatok kitüntetett fontossága miatt az egyes dimenziókra a család szerepének tárgyalásakor még kitérünk.

A *munkavállalás és jövedelemszerzés*⁴ tekintetében az utánkövetéses interjú idején csupán 40%-nak volt bejelentett állása, egy további ötödnek van állása, de nem bejelentett, illetve nem tudjuk, hogy bejelentett-e vagy sem. 13%-nak nincs állása, de van jövedelme. Interjúalanyaink csaknem harmada (27%) azonban semmilyen, illetve nagyon csekély jövedelemmel bír csak, ami nyilvánvalóan nagy rizikó az újabb bűnelkövetés szempontjából. A sikeres munkaerő-piaci elhelyezkedésben az intézményrendszer (mind a büntetés-végrehajtási, mind a munkaügyi szervezet) minimálisan tudta csak segíteni a megkérdezetteket. Korábbi interjúalanyaink több mint fele számított arra a börtönben, hogy szabadulás után visszaveszik a börtönbe vonulás előtti munkahelyére, ugyanakkor ez az esetek kevesebb, mint ötöd részében vált végül valóra. Nem meglepő, hogy csaknem minden második interjúalanyunk (40%) tervezi a külföldi munkavállalást.

Vizsgálati alanyaink többségének alacsony társadalmi státusza *lakáskörülményében* is jól tetten érhető. Kétharmadukról mondhatjuk, hogy elfogadható körülmények között lakik, egyharmaduk lakhatását zsúfoltság, rossz lakásminőség jellemzi, vagy csak ideiglenesen fogadták be, nehezen jön ki azokkal (többnyire családtagokkal), akikkel lakik.

Megállapítható, hogy a volt elítéltek több mint felét a származási család lakásába

⁴ A munkaerő-piaci reintegrációval kapcsolatban részletesebb információk találhatók Gál Levente kötetünkben szereplő tanulmányában.

fogadták be vagy vissza (ha azelőtt is velük lakott), illetve további ötödüket az élettárs származási családjának lakásába. Jelentős részük tervezi, hogy különköltözik, többnyire albérletbe, de erre még nincs anyagi lehetőségük. Az interjúalanyok kicsivel több mint negyede tud a szülőktől, rokonoktól külön lakni, és köztük is alig akad saját lakással rendelkező. Az albérletekkel kapcsolatban elmondják, hogy nagyon megerőltető fizetni ezeket, illetve bizonytalan, hogy hogyan engedhetik meg maguknak a közeljövőben. Ilyen esetekben felmerül a szülőkhöz való visszaköltözés nem éppen pozitív alternatívája. A szomszédságra vonatkozóan egy esetben merült fel nagyon erőteljesen a (feltehetően szegregált) lakóköznyezetből („gettó”) való elszakadás erőteljes vágya, terve.

A *családi kapcsolatok* szerepe az interjúalanyaink egy részének életében eléggé problematikus, a családi közegbe való visszatérés ezekben az esetekben nem biztosítja az integráció megfelelő feltételeit. A börtönben készített interjúkból kiderült, hogy a mindkét körben megkérdezett interjúalanyok 34%-ánál családtag(ok)nak is szerepe volt a börtönbüntetéshez vezető bűncselekmény elkövetésében. A családtagok közül legtöbbször a testvérek, unokatestvérek, sógorok szerepét említették, akikkel együtt követték el a lopásokat, kocsifeltörést és egyéb bűncselekményeket. Néhányszor előfordult azonban az is, hogy az interjúalanyok saját elmondásuk szerint nem vettek részt aktívan a bűncselekmény elkövetésében, amivel vádolták őket. Esetenként csak jelen voltak a bűncselekmény elkövetésénél, vagy fiatalabb fiútestvérük helyett „vitték el a balhét”, vállalták be a bűncselekményt és a börtönbüntetést, „megvédve” őt ez utóbbitól. Egyik fogvatartott azt is elmondta, hogy hiábavaló volt az áldozata, hiszen öccse azóta újabb bűncselekményt követett el és előzetes letartóztatásba került. A szülők szerepét a bűncselekmény elkövetésében egyik fogvatartott morális kérdésként értelmezte: a szülők az állami vállalatoknál dolgozva „lopkodtak innét-onnét”, ami felett akkoriban szemet hunyt a társadalom, és ő ebben a közegben szocializálódott. A fogvatartott részben kábítószerrel való visszaélés miatt volt börtönben, és a szülők alkoholizmusát és gyógyszerrel való visszaélését tekintette saját drogproblémája közvetett okának.

A fenti és hasonló példákból arra következtethetünk, hogy ezek a családok amellett, hogy támogatást nyújtanak az interjúalanyoknak a szabadulás után, kockázatot is jelenthetnek a (re)integráció sikerét illetően. A fogvatartottak egy része érzékeli a problémát, ezért már a börtönben megfogadta, hogy próbálja távol tartani magát a deviáns viselkedésű családtagoktól. Ezt a távolabbi rokonok, pl. unokatestvérek esetében egyszerűbb megoldani, a testvérek esetében viszont jóval bonyolultabb. Van azonban olyan fogvatartott is, aki bevallotta közeli, jó kapcsolatot ápol azzal a testvérével, akivel együtt követte el a bűncselekményeket, és aki az első interjú időpontjában szintén börtönbüntetését töltötte.

A reintegráció családi feltételei néhány esetben azért nem adottak, mert a családnak a többszörösen hátrányos társadalmi helyzete miatt nincsenek meg az erőforrásai ahhoz, hogy számottevő társas támogatást nyújtson a szabadultnak. Zsúfolt lakásokban, rossz anyagi körülmények között élnek, ahova a börtönből szabadult családtagot ideiglenesen befogadják ugyan, de plusz tehernek érzik. Ezek a családtagok a munkakeresésben sem tudnak segítséget nyújtani, maguk is alkalmi munkákból vagy közmunkából élnek. A szabadult családtag bizonytalan a lakhatását és jövedelemszerző tevékenységét illetően, máról holnapra él, az integráció feltételei nem teljesülnek.

Az első körös interjúkban, amelyekben a származási családra, gyermekkorra részletesen rákérdeztünk, sok esetben fény derült olyan súlyos családi problémákra, amelyek a gyermekkorban kezdődtek és a mai napig éreztetik hatásukat az interjúalanyok életében. Több interjúalany beszámolt bántalmazó, alkoholista, elhanyagoló szülőkről, a szülők válása után az egyik szülővel megszakadó kapcsolatról, sőt, olyan esetekről is, ahol mindezek vagy a szülők halála miatt nevelőintézetbe vagy nevelőszülőkhöz került az interjúalany. Ha felnőttkorban fel is vették a kapcsolatot a még életben levő szülővel, ezek a kapcsolatok, amellett, hogy érzelmi terheket jelentenek, általában nem biztosítanak megfelelő társas támogatást a szabadult számára az integráció elősegítéséhez.

Azokban az esetekben, amikor a származási család nem nyújt megfelelő feltételeket a reintegrációhoz, a saját maguk által alapított családra koncentrálnak szabadultaknak esélyük lehet a sikeres visszailleszkedésre.

A zömmel külföldi kutatások rámutattak arra, hogy a család szerepe a reintegrációban már a börtönbüntetés ideje alatt, a fogvatartottal való kapcsolattartásban megmutatkozik. A börtönben készült interjúinkból kiderült, hogy a kapcsolattartást vállaló családtagok érzelmi, anyagi támogatást nyújtottak a fogvatartottnak, illetve információkkal látták el a börtönön kívüli világról (utóbbit korlátozott mértékben, arra törekedve, hogy ne terheljék meg érzelmileg a fogvatartottat).

Az interjúk elemzése során a családi kapcsolattartás többszörös pozitív hatására derült fény. A leginkább szembetűnő hatás, hogy a családtagok érzelmi és anyagi támogatása hozzájárult ahhoz, hogy a börtönben töltött idő, a kényszerű bezártság és a fontos személyektől való elkülönítettség elviselhetővé váljon a fogvatartott számára. A fogvatartottak beszámoltak arról, hogy a pozitív hangvételű, biztató, lehetőleg rendszeresen érkező levelek képesek napokra elegendő érzelmi muníciót biztosítani. A személyes kapcsolattartás, a beszélő pedig, ha rövid időre is, de kézzelfogható közelségbe hozta a számukra legfontosabb személyeket. A legtöbben a kapcsolattartó családtagokkal való viszony szorosabbá válásáról számoltak be, amely azzal áll összefüggésben, hogy a börtönben a kényszerű távollét hatására jöttek rá, milyen fontosak egymásnak, és ezt a kinti

mindennapoktól eltérően egymás tudomására is hozták. A fogvatartottak hálát érezték a kapcsolattartó, őket támogató családtagok iránt. Mindkét fél átérezte a másik hiányát, a fogvatartottak egy része ki is mondta az interjúban, hogy nagyon nehezen viseli ezt. A kapcsolattartás által még szorosabbá válóként érzékelt erős kötelékek, párosulva a külön töltött idő nehézségével, a kapcsolattartás második pozitív hatásához vezetnek. A megkérdezett fogvatartottak nagy része arról a szándékáról számolt be, hogy tartózkodni fog a további bűnelkövetéstől, hogy ne kelljen újra átélnie a családtagoktól való elszakadást.

A családtagokkal való hatékony kapcsolattartásnak egy harmadik pozitív hatása is van, amely részben az előbb említettel, a bűnelkerülés szándékával is összefüggésben áll. A családtagokkal való kapcsolattartás optimális esetben hozzájárul a fogvatartott identitásának jó irányba változásához, a proszociális, nem-bűnözői identitás kialakulásához és megerősödéséhez. A bűnelkerülés szándéka, elhatározása egyik szükséges feltétele a proszociális identitás kialakulásának. Ez utóbbit elsősegítő feltétel még a pozitív jövőkép, amely tartalmazza az optimista várakozásokat a visszailleszkedésről, munkavállalásról, családalapításról. A sikeres visszailleszkedésben bízók valóban nagyobb eséllyel kerülnek el a börtönbe való visszatérést. (Burnett–Maruna 2004, Maruna 2001)

A fogvatartottak jelentős része tervezte, hogy szabadulás után segíteni fogja családtagjait, és ténylegesen betölti majd a családban rá váró feladatköröket és szerepeket. A proszociális identitás felépítésének további feltételei a várakozások és tervek gyakorlati megvalósításában és megvalósíthatóságában rejlenek a szabadulás után.

A proszociális identitás kialakulását segítő társas támogatás a romantikus kapcsolatokból is eredhet. A párkapcsolatok esetében azonban a börtönben töltött idő vízvázlasztónak bizonyult, csaknem minden negyedik interjúalany párkapcsolata megszakadt a börtönbüntetés ideje alatt. Néhányan már a börtönbe vonuláskor a kapcsolat szüneteltetéséről vagy megszakításáról döntöttek, hogy a várakozás nehézségeit elkerüljék. A párkapcsolatok egy része egy ideig még fennmaradt a börtönbe vonulás után, de nem állta ki a távolság próbáját – a női partner szakított a fogvatartottal, új párkapcsolatot alakított ki. A kapcsolatok felbomlása különösen akkor volt megterhelő a fogvatartott interjúalanyok számára, ha előtte több évig együtt voltak, és ha egy vagy több gyerekük is született. A romantikus kapcsolatból származó társas támogatás megszűnése hátrányosnak tűnik a proszociális identitás szempontjából is, mivel a szakítás átmeneti válságot okozott a jövő optimista elképzelésében. A pozitív jövőkép helyreállítására tett próbálkozásokat mutatja azonban, hogy a fogvatartottak megfogalmazták vágyukat, hogy az apai szerepet a szakítás ellenére is betölthessék, és új párkapcsolatot alakítsanak ki szabadulás után.

A szabadulás után készült interjúinkban megismerkedhetünk a családi kapcsolatoknak a társadalomba való integrációban játszott tényleges szerepével vagy ennek hiányos-

ságaival, akadályaival. A szabadulás után az integrációhoz (is) szükséges társas támogatás egyik fő forrásának a család bizonyult, akkor is, ha az interjúalanyaink családi helyzete számos nehézséggel jellemezhető.

A szabadultak számára kulcsfontosságú kérdés az instrumentális támogatás a család részéről. Mivel második körös interjúalanyaink közül csak hárman rendelkeztek saját lakással vagy házzal, a lakhatás volt az első probléma, amit valahogy meg kellett oldaniuk. A legtöbb esetben a származási család nyújtott ebben segítséget. A kérdezettek 56%-át a származási család fogadta be vagy vissza, néhányuk élettársa is velük lakott, illetve odaköltözött. Lakáskörülményeik azonban gyakran kedvezőtlenek: a zsúfoltságon kívül egyéb problémákról is beszámolnak az interjúalanyok, például a szegregált környéken való állandó bűncselekményekről és rendőri ellenőrzésről, vagy a közvetlen szomszédokkal való konfliktusról.

A családi kapcsolatok reintegrációban játszott szerepei közül a lakhatás biztosítása mellett a munkába állás, a jövedelemszerző tevékenység elősegítését emelnénk ki. A munkavállalás a (re)integráció egyik alapvető feltétele a szakirodalom szerint is. A munkavállalás a jövedelemszerző tevékenység mellett proszociális kapcsolatok kialakítására is lehetőséget nyújt, amelyek megerősíthetik az új, nem-bűnöző identitást. A volt fogvatartottaknak saját elmondásuk szerint kiemelten fontos, hogy minél hamarabb munkába álljanak, akkor is, ha az említett munka nem tökéletesen az, amit hosszú távon végezni szeretnének. A származási család tagjai, illetve a partnerek családtagjai saját kapcsolathálójuk mobilizálásával igyekeznek segíteni a szabadultak munkához jutását. Több esetben is előfordult, hogy az első munkahelyeket a családtagok segítségével találták, ezáltal megvalósulhatott a gyors munkába állás. Később néhányuknak sikerült továbblépniük, és családtagjaik további segítségével, önállóan vagy ismerősök által olyan munkát találniuk, ami jobban kielégíti igényeiket és hosszabb távú terveiket. Az egyik fiatal interjúalany számára, aki szabadulás után nem sokkal apja munkahelyén vállalt takarítói állást, később lehetővé vált, hogy e helyett az állás helyett abból szerezzen jövedelmet, amit szeret csinálni, és amiben az életcélját látja. Ebben az is szerepet játszik, hogy szülei lakik, ezért kevesebb jövedelem is elég a megélhetéséhez.

„Gyerekkorom óta csinálok én is ezt a táncot, és annyira megszerettem, hogy én is tovább akarom adni a kicsiknek, amit én eddig tanultam. Ebben szeretném a jövőmet megfogni. Szerintem a tánc egy olyan dolog, ami nem fog kihalni sohasem, ez egy olyan dolog, ami mindig is volt, nekem ez az egyetlen fontos dolog az életemben, meg tényleg az, hogy gyerekkorom óta megszerettem és ehhez értek úgymond és nagyon szeretném ezt csinálni. (...)” (124.2.)

Vannak azonban olyan interjúalanyok is, akiknek a családtagjai és ezek kapcsolatai is

csak alkalmi munkákhoz férnek hozzá, így a szabadultat is csak ilyen típusú munkákhoz tudják hozzásegíteni, aki sikertelenül próbál állandó munkához jutni:

„Ugye most faterom kint van, és van, hogy akiknél régebben dolgozott, szólnak, hogy ki kellene festeni, vagy valami, és akkor szólnak nekem, elmegyek, megcsinálom. (...) Régebben jártam néha apukámmal, aztán megtanultam.” (123.2.)

Csak kevés interjúalany volt olyan helyzetben, hogy rokoni vagy baráti támogatás nélkül visszavették munkahelyére, vagy olyan végzettsége volt, hogy önállóan is talált munkát. A szabadultak hosszabb távon is számítanak a családi kapcsolatokra a munkához jutásban. A szülők mellett a testvérek, az élettárs családtagjai is támogatást nyújtanak ebben. Az interjúalanyok célja az állandó, bejelentett munka, ami hosszabb távon is megélhetést biztosít, ehhez viszont többnyire szükség van a rokonok vagy ismerősök által nyújtott segítségre, információra:

„Most van egy munkahely kilátásba, az is ilyen, mint amikkel foglalkozok most, csak az bejelentett. Öcsémék is ott dolgoznak. És ha minden igaz, akkor én is oda fogok menni dolgozni egy hónapon belül, és akkor az bejelentett lesz rendesen.” (130.2.)

„Persze, csak protekcióval lehet bejutni, kihalásos alapon megy az egész, tehát, ha nincs az embernek protekciója, be se tud menni a kapun. (...) Anyósjelöltem ott dolgozik a raktárban elég régóta, meg a páromnak a bátyja. (...) Ez így alakult. Igazából ez csak egy ilyen kezdő lépés volt, utána arra voltak kíváncsiak, ezt meg is mondta az elején a főnök, mármint a telepvezető, hogy én hogy fogok dolgozni. Mondta, hogy akárhogy alakul a párommal a dolog, együtt maradunk, nem maradunk együtt, ő arra kíváncsi, hogy én hogy dolgozok. Ha én bizonyítottam, hogy jól dolgozok, őt onnantól az sem érdekli, ha szakítunk a párommal, akkor is ott fogok tovább dolgozni, tehát emiatt nem kell aggódni.” (210.2.)

A származási családi kapcsolatokhoz hasonlóan a párkapcsolatokból származó társas támogatás is fontos a reintegráció szempontjából. Bár a párkapcsolatok jelentős része megszakadt a börtönben töltött idő alatt vagy közvetlenül utána, mind a fennmaradt, hosszabb ideje tartó, mind pedig az új párkapcsolatok a társas támogatás forrásainak, emellett pozitív motiváló tényezőknek bizonyultak a visszailleszkedésben. A családi kapcsolatok az érzelmi támogatás és méltánylás forrásaiként is segítették a reintegrációt (ehhez lásd még a *Fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönlélményben és a reintegrációban* c. fejezetet).

A barátok, haverok, ismerősök, szomszédok közé való visszailleszkedés szempontjából megállapíthatjuk, hogy a visszailleszkedésben jelentős segítséget nyújtottak a barátok, haverok, ismerősök, volt munkatársak. Interjúalanyaink több mint felét (60%) segítették

munkakeresésben a barátok, haverok, ismerősök, régi kollégák: konkrét állást „szereztek” nekik, saját munkahelyükre beajánlották, saját cégükben alkalmazták, helyettesítésre beajánlották, illetve szóltak, ha hallottak munkalehetőségről. Ennek ellenére a fenti esetekben sem volt mindig sikeres a munkakeresés, illetve ebben a 60%-ban benne vannak az olyan esetek is, ahol a barátok, haverok, ismerősök alkalmi munkákhoz segítették hozzá az interjúalanyokat (mivel ők maguk is ilyen munkákhoz fértek hozzá). Érzelmi támasz nyújtásáról azonban csak néhány esetben számoltak be a megkérdezettek.

Ugyanakkor, mint arról a barátságokról szóló fejezetben is olvashatunk, sokakat érintett a korábbi baráti kapcsolatok megszakítása, illetve elutasítása a börtönbe kerülésben szerepet játszó barátokkal, haverokkal. Az interjúalanyok fele tudatosan nem tartja a kapcsolatot a régi barátokkal, haverokkal, akik szerepet játszottak a bűncselekmények elkövetésében, illetve akikkel a további kapcsolattartás növelné az újabb börtönbe kerülés esélyét. A kapcsolatot megszakítók közül azok lehetnek a leginkább elszigeteltek, akiknek a teljes baráti, ismeretségi köre ilyen személyekből állt, így nem is maradt más baráti kapcsolatuk: *„Nincsenek, magányos farkas vagyok”* (135). A régi barátságok megszakadásában több esetben szerepet játszott az is, hogy a kintiek nem tartották velük a kapcsolatot a börtönbüntetés ideje alatt, nem mentek át a „barátságteszten”:

„Kettő régi ismerőst kerestem fel összesen. A többinek mondjuk... az 50 százaléka próbált felkeresni engem. De megmondtam, hogy én ezt befejeztem. Az elmúlt két évben még egy képeslapot se kaptam, egy érdeklődést se. Mikor kijövök, már ne érdekelje őket!” (403)

Néhányuk kissé kedvezőbb helyzetben van, egy-két barátot, akik nem bűnözői hátterűek, megtartottak, illetve néhányuk 1–2 új barátáról számol be. Vannak, akiknél az új kapcsolatok még „ismerősi” szakaszban vannak. A börtönbeli fogvatartott-társakkal interjúalanyaink negyede semmiféle kapcsolatot nem tart, míg további negyede minimális, felületes kapcsolatban van egykori rabtársaival. Ugyanakkor interjúalanyaink körülbelül fele rendszeres kapcsolattartásról számolt be. A barátságról szóló fejezetben olvasható, hogy a börtönben is magukhoz lakhely, családi helyzet, kriminalizáltság foka stb. szerint hasonló barátot találók egy része kimondottan tervezte is ezen kapcsolatok fenntartását.

Érdekes módon a *proszociális, nem bűnöző identitás* az első körös interjúkban legtöbbször a beszélgetés ezen pontján, a börtöntársakkal kapcsolatban, illetve a szabadulás utáni bűnisméltásról való gondolatok között jelent meg:

„Ha még olyan első bűntényes is, mint én, ezek olyanok, hogy visszajönnek, és ezekkel nem szeretnék, nem is akarok tartani kapcsolatot, hogy esetleg belevigyenek valamibe.” (124)

„Én a dolgozó szinten vagyok, azok mind normális emberek.” (102)

A fentiekben vizsgált dimenziók alapján megpróbáltuk megbecsülni, hogy a szabadulás után néhány hónappal az ismételten elért egykori fogvatartottak hányad részéről gondolható a rendelkezésünkre álló, velünk megosztott információk alapján, hogy viszonylag zökkenőmentesen sikerült visszailleszkedniük a kinti életbe.

Sikeresnek akkor tekintettük a viszáilleszkedést, ha az illető a főbb életdimenziókban „rendben van”, azaz van viszonylag megfelelő minőségű lakhatása, munkája (a nem legális, de rendszeres jövedelmet, megélhetést biztosító foglalkoztatást is ide soroltuk), jónak ítélt párkapcsolata és/vagy egyéb, baráti vagy családi támogató kapcsolatai. Mindezekhez végül még egy fontos feltételt is hozzátettünk: a nem kriminális identitást, azaz sikeresen reintegrálnak azokat tekintettük, akik – legalábbis a szabadulás után pár hónappal – úgy gondolják, hogy ők nem bűnözők, és semmiképp sem fognak visszakerülni a börtönbe. Találkoztunk ugyanis olyan interjúalannyal is (egyébként halálos baleset okozása miatt kapott letöltendő szabadságvesztést), aki képzettsége, munkája, családi háttere stb. tekintetében mindenképpen jó helyzetűnek tűnik, viszont nem tartja kizártnak a jövőbeni bűnelkövetést: *„van az a pénz...”*. Számára például a saját kapcsolathálózatában ismeretlen börtönmélny inkább azt az álláspontot alakította ki, hogy nem is olyan kibírhatatlanul rossz börtönben lenni.

A szabadulás után néhány hónappal a legoptimistább forráskönyv szerint sikeresnek találtuk interjúalanyaink kicsit több, mint felének a viszáilleszkedését, negyedük reintegrációja vegyes, negyedüké pedig kimondottan sikertelen.

Az interjúalanyok saját szubjektív megítélése arról, hogy általában véve mennyire sikerült beilleszkedniük, a következő szempontokat tartalmazza (illetve ezek közül néhányat): bűnözés elkerülése, pozitív irányú személyiségváltozás, munka, (régi vagy új) párkapcsolat megléte, barátok. A reintegrációt az interjúalanyok nagy része folyamatként értelmezi. Közvetlenül a szabadulás után többen tapasztalnak nehézségeket, amelyeken az idő múlásával, a család (származási család és párkapcsolatok) és a barátok segítségével sikerül túltenniük magukat.

„Én azt mondom, hogy még nem teljes, de jó úton haladok ahhoz, hogy tényleg pozitív legyen az életem és azt mondhasam, hogy a társadalom hasznos tagja vagyok, de még nem érzem úgy, majd idővel. Ahhoz több idő kell. Azért nem kis ítélet volt, amit leültem. [Mi az ami hiányzik még?] Azt gondolom, hogy az ismerőseim meg a családtagok körében a bizalom még nem alakult ki annyira. De egy év múlva szerintem már azt mondhatom, hogy hasznos tagja vagyok a társadalomnak.” (144.2.)

„Munkahely, hogy valakit találjak magam mellett, aki megbecsül, szeret és tisztel. Igazából minden, minden összejött.” (306.2.)

Egyes szabadultak a korábbi, bűnelkövetői magatartásukkal szemben pozitív, bűnkerülő viselkedésüket hangsúlyozzák, mint változást. A következő interjúalany nehéz helyzetben van, nem talál munkát és élettársával is szakított, mégis összességében pozitívan nyilatkozik:

„Megváltoztam, mindenki azt mondta, hogy sokat változtam. Ennyi idő alatt más már bűnözött, nekem meg meg se fordul a fejembe. Ezt most komolyan mondom.” (106.2.)

A személyiségükkel kapcsolatban egyesek azt hangsúlyozzák, hogy a börtönártalmak nem hatottak rájuk, ezért viszonylag könnyen ment a visszailleszkedés is:

„Egy évet voltam bent, nekem nem volt ezzel problémám. Én annyira nem változtam meg, meg engem mondom vártak is, nekem ezzel nem volt gondom, tehát, hogy visszaillieszkedjek.” (210.2.)

A börtön negatív hatását főként közvetlenül a szabadulás után érzik. Szerencsésnek érzik magukat azok, akiknél az idő múlásával egyre kevésbé tapasztalják ezeket. A börtön és a civil világ eltérése, illetve a börtönártalmak azonban bizonyos interjúalanyok esetében sajnos hosszabb ideig akadályozzák a visszailleszkedést:

„Vissza tudtam [illeszkedni]. Ugye az emberbe még benne van ez a rögződés. Ez a felállítás, előljáró meg ilyesmi, még azért bennem vannak. Meg amikor figyelsz hátra, azért benne van az emberbe, hogy figyel mindenre. Nem is tudom. Azért mennek ki szépen lassacskán.” (128.2.)

„Ilyen traumám van. Ilyen... elmagyarázhatatlan. Olyan mintha most itt vagyok maga mellett, hirtelen gondolok egyet és akkor lehibernálom saját magamat. Ezekből akarok, ebből az egészből, ebből az egészből kimászni. Hogy véglegesen elfelejtsem. Mert van olyan éjszaka, hogy alszok és mindig fel akarok ébredni, hú, már jól van, rendben van, otthon vagyok és akkor átölelem őket. Van olyan eset, hogy mennek ilyen börtönös filmek, hú akkor mindjárt kikapcsolom, meg ilyen dolgok. Meg van olyan eset is, hogy nem mondom, hogy depresszió, mert nem lehet annak mondani. Lényegébe... most nem lehet olyat mondani.” (110.2.)

A szabadultak nagyobb része pozitívan nyilatkozik arra a kérdésre, hogy mennyire sikerült visszailleszkednie, sokszor olyan esetekben is, amikor kutatói szemmel nézve komoly nehézségei vannak a reintegrációnak, vagyis a következő tények egyike vagy több is fennáll az esetében: nem talál munkát, rossz lakáskörülményekkel rendelkezik, párkapcsolata megszakadt és még nem sikerült újat kialakítania, kevés baráti kapcsolata van. Az interjúalanyok egy kisebb hányada azonban kifejezi a visszailleszkedésben tapasztalt nehézségeit:

„Már említettem, más már a világ. Javarészt semmi, ugyanaz a kerékvágás, csak rosszabb minden minden téren. Mint mindenkinek.” (127.2.)

„Hát nem olyanok a dolgok, mint mikor bementem a börtönbe. Az emberek sem olyanok, nem is úgy állnak a dolgokhoz, mint akkor, teljesen más minden. Rosszabb. Igen. Hát végül is csak a saját dolgaimon kell változtatni – elképzelhető – és akkor ugyanolyan lesz minden. Meg a hátam nagyon visszafog... lehet, megműtik a gerincemet.” (111.2.)

Ami általánosan megfigyelhető, hogy az interjúalanyok nagyrészt tudatosítják a visszaesés kockázatát növelő tényezőket, és igyekeznek kerülni ezeket. Az alkohol- és drogfogyasztás a bűncselekmények elkövetésében is gyakran szerepet játszott, ezt igyekeznek csökkenteni, vagy kerülni, akárcsak az olyan helyzeteket, amelyek ezzel együttjárva „balhé”-hoz vezetnének, mint például a szórakozóhelyen való italozás. Jó esetben a barátok, haverok is kontroll funkciót töltenek be:

„Verekedésbe bármikor belekeveredhet az ember egy diszkóba’. Azért szeretem jobban a házibulit. Egy diszkóba’ bármikor megtalálják az embert. Meg ilyen szórakozóhelyen, meg kocsmába. De a haverok is nagyon ügyelnek rám, hogy ne csináljak hülyeséget, ha valami balhé van. Mindig amikor balhé van, akkor engem inkább elküldenek. Mondjuk ha másokkal vagyunk és belém kötnek akkor engem elvisznek a csajok, hogy ne csináljak hülyeséget. Nagyon próbálnak ügyelni.” (128.2.)

Sajnos két interjúalany szabadulás után újabb csoportos verekezésbe keveredett, amely miatt egyikük ellen újabb eljárás indult testi sértésért. Másoknál megfigyelhető, hogy bár bizonyos kockázatokat próbálnak elkerülni, nem ismerik fel más viselkedésmódok veszélyét, pl. jogosítvány nélküli vezetés vagy szoros kapcsolattartás olyan családtaggal, akik szerepet játszottak a börtönbe kerülésükben.

Hangsúlyoznunk kell, hogy mivel kutatásunk nem véletlen mintavételen alapuló, kvalitatív vizsgálat, tehát a leírt arányok a börtönépesség még eme speciálisabb (rövid büntetési tételű, első szabadságvesztésüket töltő fiatal férfiak) csoportjára sem általánosíthatóak, a fenti számok nem túl biztatóak, hiszen az eleve viszonylag jobb helyzetű börtönépesség-csoportból is minden bizonnyal zömében a jobb helyzetű embereket sikerült újból megkérdeznünk, azaz a teljes börtönépesség tekintetében minden bizonnyal rosszabbak a fenti arányok (ami egyébként a visszaesési arányokat jól közelíti).

Policy ajánlások

- A társadalmi reintegráció hangsúlyos cél, ezt az intézményrendszer működés módjának is tükröznie kellene.
- Tragikusnak tekinthető, hogy a börtönből szabadultak sem lakhatásuk, sem megélhetésük biztosításához szinte semmiféle, vagy legjobb szándékkal is csak csekélynek nevezhető érdemi, valós intézményi támogatást kapnak, noha állami társadalmi érdek lenne, hogy a bűnismétlés elkerüléséhez legalább e két alapvető feltétel biztosításában rendszerszerűen felajánlott, egyénre szabott segítségre számíthassanak, hisz megfelelő lakhatás és megélhetés nélkül szinte esélytelen a további kriminalitástól mentes élet.
- Amellett, hogy az ismételt bűnelkövetés megelőzése szempontjából nagyon negatív jelenség, hogy a szabadulók jelentős része semmiféle intézményes segítségben, utógondozásban nem részesül, az utánkövetés hiányában minimális információval sem rendelkezik róluk az intézményrendszer.
- Vizsgálatunk eredményei is felhívják a veszélyt a börtönbüntetés kriminalizáló, „bűnelkövetőket nevelő” hatására, így annak alkalmazása, főleg kisebb vétségek esetén, minden szempontból nagyon megfontolandó és kerülendő.
- Az interjúk elemzése során nagyon fontos dimenzióként jelennek meg a kapcsolati erőforrások, és nemcsak a társas támogatás, azaz érzelmi, anyagi segítség, illetve a szabadulás után alapvető lakhatási és munkahely-keresési szempontból, hanem a nem-kriminális identitás fenntartása, megerősítése, illetve ritkábban ugyan, de kialakítása szempontjából is.
- Az intézményrendszernek emiatt feltétlenül törekedni kellene arra, hogy a fogvatartottak támogató kapcsolathálózatai az évekig tartó börtönbüntetés ellenére is fenn tudjanak maradni, hogy a börtönbüntetés leteltével a formális támogató intézményrendszer nagyon korlátozott volta miatt szinte vákumba kilépő emberek alapvető szükségleteinek kielégítését biztosíthassák.
- Érdemes lenne hangsúlyt fektetni az egyes fogvatartottak kapcsolathálózati jellemzőinek egyénre szabott vizsgálatára a reintegrációt, illetve a börtönlétet is támogató erőforrások szempontjából. A létező kapcsolatok fenntartásának elősegítése, megkönnyítése mindenképp fontos feladat, de emellett célszerű lenne segíteni a fogvatartottak esetleges megromlott családi kapcsolatainak rendezését például szociális szakemberek bevonásával, illetve előmozdítani új, a bűnelkövetésben nem érintett emberi, baráti kapcsolatok kiépítését. Ezek nemcsak érzelmi támaszt jelentenek, segítséget nyújthatnának a munkaerő-piaci elhelyezkedésben, lakhatásban, hanem a nem bűnözői identitás megőrzésében, illetve kialakításában is nagyon fontos szerepet

játszhatnának. Konkrétabban: javasolható a látogatófogadások számának emelése, célszerű lenne több lehetőséget biztosítani a felnőtt korú elítéltek esetében is családi döntéshozó konferenciára, illetve családterápiás látogatófogadásra, amikor az intézet pártfogója, pszichológusa a fogvatartottal és annak családtagjaival közösen dolgozik egy-egy probléma megoldásán.

- Ezek a programok, beavatkozások nagy hatékonysággal és viszonylag alacsony forrásigénnyel kivitelezhetőek lennének, és sok terhet levehetnének többek között az egyébként sem magas hatékonysággal működő munkaügyi vagy hajléktalan-ellátó szervezetek válláról, valamint sikeresen gátolhatnák a bűnismétlést is.
- Noha az első szabadságvesztésüket töltők kategóriája nagymértékben nem fedí le a ténylegesen első bűncselekmények elkövetőit, ennek ellenére az első börtönbüntetésüket töltők között sokkal nagyobb arányban vannak olyanok, akiket még akkor is, ha valójában többszöri bűnelkövetésben voltak érintettek, nem jellemez szilárd kriminális identitás, nagy arányban tűnnek eltökéltnak a bűnözői életmód felhagyásával kapcsolatban, így ebben a szándékban, illetve proszociális identitásuk támogatásában, kialakításában való fokozott támogatásuk minden bizonnyal hatékony lépés lenne. Mindenképpen célszerű lenne a börtönben elkülöníteni a valóban első bűntényeseket a többi fogvatartotttól, mert a szabadságvesztés alatt óhatatlanul kialakuló új emberi kapcsolatok kulcsfontosságúak lehetnek a szabadulás után a bűnismétlés szempontjából.
- Kutatásunk azonban arra is rámutat, hogy még az első szabadságvesztésüket töltők csoportjában is nagy különbségek tapasztalhatóak, tehát még ezen a csoporton belül is érdemes lenne a további differenciálás. Célszerű lenne hosszabb távon arra törekedni, hogy az egyes rezsimekbe tartozók ne csak az intézeti lehetőségeiket tekintve, de térben is elkülönülhessenek egymástól. Így megvalósulhatna a kriminális életvezetésűek – akik az intézetben sem tartják be a szabályokat – elhatárolása azoktól, akik proszociális(abb) identitással rendelkeznek⁵.

5 Mérsékeltébb formában jelenleg is megfigyelhető ez az elkülönítés a dolgozó/nem dolgozó körletek szembeállításakor, hiszen úgy tűnik, hogy a proszociálisabb rabok nagyobb eséllyel kapnak munkát, nyugodtabb, kevésbé „balhés” körletekre kerülnek. Ugyanakkor ez az eredeti egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezet, hiszen az antiszociális rabokat nem viszik ki dolgozni, a balhés körleteken nehezebb „jó magaviseletűnek” maradni, így aki nem integrálódott korábban a társadalomba, az még távolabb kerül a beilleszkedés lehetőségétől is. (Lásd erről Tóth 2010)

Hivatkozások

- Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-2987/2012. számú ügyben. 2012. október.
- Bobbitt, M. – Nelson, M. (2004) *The front line: Building programs that recognize families' role in reentry*. New York: Vera Institute of Justice. http://www.vera.org/publication_pdf/249_476.pdf.
- Borbíró A. – Szabó J. (2012) Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. *Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet* (szerk. Vókó Gy.). OKRI, Budapest, 158–192.
- Budai I. (2014) „Semmi sem működik”, vagy mégis? (A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben folyó reintegrációs programok hatékonyságának vizsgálata). In *Börtönügyi Kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. Születésnapja tiszteletére*. Börtönügyi tanulmányok 1. Budapest, Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet, Budapest 43–58.
- Burnett, R. – Maruna, S. (2004) So ‘prison works’, does it? The criminal careers of 130 men released from prison. *The Howard Journal*, 43, 390–404.
- Crow, I. (2006) *Resettling Prisoners: A Review*. Sheffield: University of Sheffield.
- Csáki A. – Kovács K. – Mészáros M. –Sponga I. (2006) *Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei*. Kutatási összefoglaló. http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/tanulmanyhossz.pdf
- Farrington, D. P. (1995) The development of offending and antisocial behavior from childhood: Key findings from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 929–964.
- Fiáth T. (2013) Édenkert a rácsokon túl. Fogvatartottak elképzelései a szabadulás utáni életéről. *Börtönügyi Szemle*, 32/2, 63–74.
- Fiáth T. (2015) *A „terápiás börtön”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben*. Ph.D. disszertáció, kézirat.
- Gottfredson, M. A. – Hirschi, T. (1990) *General theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hagan, J. (1988) *Modern criminology*. Singapore: McGraw-Hill.
- Huszár L. (1997) Az 1995-ös fogvatartotti felmérés a börtönön kívüli szociális helyzetre és az intézetben belüli életminőségre vonatkozó adatai. In Deák F. (szerk.) *A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1997. 2. szám*, BVOP Módszertani Igazgatóság, 1–20.
- Kubrin, C. E. – Stewart, E. A. (2006) Predicting who reoffends: the neglected role of neighbourhood context in recidivism studies. *Criminology*, 44: 165–197
- Maruna, S. (2001) *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P. (2004) Ex-offender reintegration: theory and practice. In Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.) *After Crime and Punishment: pathways to offender re-integration*. Cullompton: Willan.
- Paternoster, R. – Bushway, S. (2009) Desistance and the Feared Self: Toward an Identity Theory of Criminal Desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 99 (4), 1103–1156. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7339&context=jclc> (letöltve: 2015. 05. 07.).
- Petersilia, J. (2004) What works in prisoner reentry? Reviewing and questioning the evidence. *Federal Probation*, 68(2), 4–8.
- Ronel, N. – Elisha, E. (2011) A Different Perspective: Introducing Positive Criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(2) 305–325.
- Sampson, R. J. – Laub, J. (1993) *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Solomon, A.L. – Waul, M. – Van Ness, A. – Travis, J. (2004) *Outside the walls: A national snapshot of community-based prisoner reentry programs*. Washington.
- Szabó J. (2012) A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2012/2, 73–88.
- Tóth, H. (2010) *Inequality and Discipline. The Production of Inequalities in a Women's Prison*. Doktori értekezés.
- Tóth, H. – Krizsán, A. – Zentai, V. (2005) *MIP National Report. Hungarian Country Report*. Budapest, CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php.
- Visher, Ch. – La Vigne, N. G. – Yahner, J. (2003) Returning Home: Preliminary findings from a pilot study of soon-to-be-released prisoners in Maryland. *Justice Research and Policy*, 5(2): 55–74. http://www.urban.org/UploadedPDF/1000627_returning_home.pdf.

Albert Fruzsina

Summary of the results

This chapter aims to provide a short English summary of the results of our research study *Life paths in and out of prison. Opportunities for subjective re-socialization*, financed by the National Scientific Research Fund (OTKA 101325) aimed to detect subjective expectations of prison inmates considered as most likely to reintegrate into society after a prison sentence. The research design facilitates the comparison of their expectations in prison before the end of their sentence with their real experiences after leaving the correctional facility. The study was carried out between 2011–2015. The basic goal was to establish to what degree young males under the age of 35 and convicted to a prison sentence for the first time for a relatively short period (up to 3 years) possess chances in relation to their eventually successful reintegration into mainstream society. We chose this particular target group as we intended to select a relatively unproblematic group from the aspect of reintegration, who yet will bear the stigma of imprisonment in their future life. The research topic was examined within the context of the existing venues for socialization – the family, social relations, labour market and the social environment. Special attention was paid to individual attitudes, motivations and interpretations, which collectively support to shed light on the identification of factors hindering and ushering (re)socialization. In an ideal situation, after serving one's sentence, people can return to their families, find employment and become „decent taxpayers“. Successful reintegration reduces the chance of recidivism, thus also enhances the efficient spending of public funds. As the size of the prison population is growing and recidivism rates are high, it is of high importance to gain insights into the success factors of reintegration – this time as the offenders themselves view them.

The method of the research is idiographic, inductive and explorative. It is idiographic since we attempt to understand a wide array of personal experiences; it is inductive since we approach the general from the particular; and it is explorative due to the relatively uncharted nature of the topic. With qualitative research, the essence and complexity of the phenomenon can be grasped more meaningfully while allowing for personal aspects, experiences, and perceptions to surface as well. Qualitative methodology was also

chosen because we placed great emphasis on the contextualization of the problem, i.e. formal and informal social institutions; the exploration of which our method is the most convenient. The methodology of the research is based on Kathy Charmaz's constructivist grounded theory (Charmaz 2006, Kucsera 2008). An added benefit of the qualitative method is that, as with most other qualitative research projects, it gives voice to a group which otherwise is rarely audible, in this case people recently released from prison (Sofaer, 1999).

The actual research was carried out through personal interviews: two interviews were conducted with each participant; the first one taken in the detention facility within six months prior to the release of the inmate, the second in his residence six months after the release. The participants were asked a range of open-ended questions to provide opportunity to share with us their personal experiences. During the first interview they were asked questions about their family background and friends, their childhood, experiences with the educational system, work history, the story and circumstances of their incarceration, their experiences with prison-life, their expectations regarding the time leaving the prison. In the second round of interviews we asked them to describe the process of readjusting to the free society after imprisonment and their experiences thereafter with family, friends, in their neighbourhood, in the job-market. Our questions focused on reintegration.

Our study utilized a non-random sampling method that selected anyone who met some basic conditions: we selected males younger than 35 years, spending their first, short-term (maximum 3 years) prison sentence in 8 chosen Hungarian prisons and were voluntarily willing to participate in our study. We intended to choose first-time offenders, but in fact realised that being in prison for the first time is not at all equal to being a first-time offender.

Such a follow-up study provides accurate insights in the participants' expectations and the subjective interpretation of their actual life conditions. During the first stage we interviewed 80 first-time offenders. For the interviews we selected eight penal institutions in Hungary (Budapest, Tököl, Veszprém, Szombathely, Baracska, Pálhalma, Kecskemét, Szeged), each possessing special qualities, as our goal was to gain a varied sample. We were not aiming to get a representative sample of the target group, but attempted to register a multiplicity of experiences in the sample. Fieldwork took place in 2012–2013. In the follow-up part, in the 2nd wave we managed to prepare 31 interviews (as compared to our originally planned 40).

Prior to commencement of interviews, the approval of the Hungarian Prison Service Headquarters (BV OP) was sought and obtained. The terms of approval, including partici-

pants' informed consent, voluntary participation, and data confidentiality were accordingly adhered to. The participants were approached first by the prison staff and individually informed about the study, the main topics of the discussion and the identity of the principal investigator. They were informed that participation in the study was voluntary and if they participated, their responses would be treated confidentially. All of those interviewed while in prison showed willingness to participate in the second round of the study as well.

The interviews were recorded using an audio device and afterwards transcribed verbatim. Interviewers also took some personal notes on non-verbal aspects or other circumstances and personal impressions. The names and other personal data of the interviewees were not included in the transcriptions but were stored separately for use for finding them in the second phase of the study. Interviews in the first round mostly lasted between 45 minutes to 2 hours, in the second round 30 minutes to 1 hour.

The interviews were coded and analysed by the ATLAS.ti qualitative text analytic software (7.0.83 version) after importing the texts into the program. We primarily applied structural coding. As a first step we elaborated a coding system based on the main topics and questions of the two discussion guides (e. g. *The description of the crime, Strengths/weaknesses in finding employment*). By systematically going through the interviews we connected the various text parts to these codes. During the analysis various sub-topics were also differentiated, we identified further elements of the various phenomena in focus, new analytical viewpoints emerged, thus new codes were formed as well (e. g. *The significance of work while in prison, Loneliness*), and the relevant quotations were connected to these as well. In the primary analysis it was possible to create various outputs based on one or more codes, that is, it was easy to obtain an overview of the various topics. At the same time, we created a classification system of the interviews, which are called document families in Atlas.ti. Document families signify characteristic features of the interviewees or the interviews and may be used as variables. Thus the interviews were classified into these document families based on the data and information gained from and analyses of the texts. This way it was possible to easily filter the coded interview quotes based on several criteria (e. g. *Marital status, Educational level, Location of the penal institution*) and also, by importing these variables to the Excel or SPSS programs, they provide a comprehensive and detailed picture of the main characteristics of the interviews.

The highest number of interviews was prepared in Baracska, the lowest in Szeged. One fifth of our respondents are from the capital city of Budapest, one third lives in villages and the rest in towns. 2/3 is maximum 26 years old. 11 have not finished primary school, and almost half of them have only primary school degree. One third of them are

skilled workers while only one tenth have at least a high school degree. 20 out of our 80 respondents considered that the prison sentence has an effect on their refraining from crime in the future. 2/3rd of them have friends or acquaintances; almost half of them have family members who have been in prison before. A quarter of them turned out to be Roma during the interview, we did not ask about ethnicity directly. In reality 2/3rd of the interviewees were not first time offenders, but got their first prison sentence this time. A quarter of them had never worked before going to prison. Every third of them mentioned drug or alcohol-related problems.

In the follow-up phase of the study, after our respondents left the prison we prepared the interviews at previously negotiated locations, either in their homes or other public spaces. We tried to reach all 80 respondents, but could finally prepare 31 second interviews. We applied various methods. We asked contact details when the first interview in the prison was prepared, but we could not at all reach 29 interviewees: often we had been given phone numbers of friends or relatives, which turned out not to work (probably they partly provided us with wrong numbers intentionally). We could not interview another 15 people for other reasons: they did not respond to our Facebook calls, were not available at the address they had previously provided, we could not finally negotiate a suitable time for the interview, etc.). 2 people already turned out to be in prison again. 3 people just did not appear at the negotiated location and time, and 2 others just rejected our request, though the original condition of the first interview was their willingness to talk to us again after their release from prison.

If we compare some characteristic features of those who provided us with only one interview with those whom we could interview before and after release as well, we can see that this latter group in fact is in a more favourable situation (the second figure refers to the group with only one interview):

People in the group with two interviews have:

- Higher educational level, e. g. the proportion of those with at least vocational education is 50% (versus 33%).
- More positive future outlook (74% versus 65%).
- More friends expecting them back after release: 73% vs. 53%.
- More regular contact from prison with people who are not their family members (e. g. friends, acquaintances, employer, colleagues): 63% versus 45%.
- Better employment prospects: 53% considered that he is expected back at his former workplace (legal employment or not) versus 29%.

The above data may support that we were more likely to be able to reach those who

were in a less unfavourable situation among our original 80 respondents.

The present volume is a collection of papers on various sub-topics of our research project. The paper by *LAKI Ildikó* is a general introduction of the topic, it presents details on the history of prisons especially in Hungary and in particular characterises the eight penal institutions in the study.

GÁL Levente analyses the chances of former prisoners on the labour market. Despite their relatively young age and short time served for the first time in prison, the chances of finding employment of the participants of the study can be considered very moderate. The often originally disadvantaged situation of these men is frequently further worsened by the prison sentence. The Hungarian prisoner population can be considered quite stable regarding its size and composition. Prisoners from the most disadvantaged regions are overrepresented. One third of them are convicted for theft, but other property offences are also frequent, together with physical assault. Only 10% of Hungarian prisoners are women. Most prisoners are single and their educational level is lagging behind the population average except for those convicted for traffic offences. Recidivism rates are high and growing, half of the prisoners aged 25–45 years have previous criminal records. The proportion of the Roma is also high among prisoners, but this is related to their very disadvantaged social status in current Hungarian society.

Enhancing reintegration have been a declared objective of the Hungarian penitentiary system, thus one could expect that the prison sentence may provide a number of opportunities to enhance among others (re)integration to the labour market by providing training opportunities, work experiences. It is rarely the case, in practice trainings in prison seldom provide useful skills or qualifications, and thus do not increase the chances of finding a job successfully. The proportion of those involved in any kind of labour market related training or education was around 10% in 2019/10. Providing primary education can be considered successfully organised, however, it does not at all guarantee successful employment on the job market. The new penal code puts further emphasis on enhanced participation of employment and trainings in prisons. Providing employment is not easy in prisons, as prisoners are often unmotivated, have sufficient qualifications only to perform simple tasks. Agricultural work provides somewhat better opportunities in this regard. Even if most prisoners like working as it helps time go by, this work experience cannot be converted after release to the primary labour market. 19 out of our 80 interviewees participated in any kind of labour-market training while in prison, mostly in TÁMOP (ESF funded) programs. While these would have a significant potential, in practice even the participants in such programs could not find a job suiting their qualifications after release, and most of them were quite disillusioned due to the lack of the accomplish-

ment of the promises of the programs.

The third part of the paper deals with the issue which factors hinder job seeking in practice. The existing institutional system cannot provide real support for former convicts, due to administrative reasons and being over-burdened (probation officers have to cope with a high and increasing caseloads), yet ex-prisoners are often compelled to perform unnecessary task and have useless commitments which may easily erode trust in state organisations. Prisoners often from already disadvantageous situation further lose their skills and support networks during their imprisonment, in addition they have to face a stigma after release. They are either not employed or even if so, they are the first to blame in case of any trouble, e. g. a theft or the like. Most of the prisoners do not have resources to sustain themselves until they find employment. According to the released prisoners, employment centres are also incapable of providing efficient support with job-search. Even if they may join in a training opportunity, the provision they receive is too low to provide means to cover housing expenses and living costs, and these often start only months after release. Religious and civic organisations are also lacking sufficient resources to provide substantial support in this regard and they can also reach only a small fraction of prisoners. Among our respondents those who considered their return back to "normal" life successful received significant support from their families and friends in finding employment, which they consider a crucial element. From the 31 cases in the follow-up part of our research, 19 people worked either legally or informally. Seven of them were employed by their former employers, 4 of them legally. 8 people could find work with the help of their former interpersonal ties, friends, a former employer, colleagues or some family members. Only 4 people found employment without support. 12 respondents were unemployed at the time of the follow-up interview, 7 of them were registered with the employment centre. Those employed dominantly found low-prestige, badly paid, and often insecure jobs with low income and existential insecurity. Skilled workers are more satisfied with their situation after release. Still a significant proportion, 13 respondents plan to find employment abroad in the near or a bit more distant future. We may suspect that the respondents we could not reach after release have an even worse employment situation as they had lower educational level and less work experience.

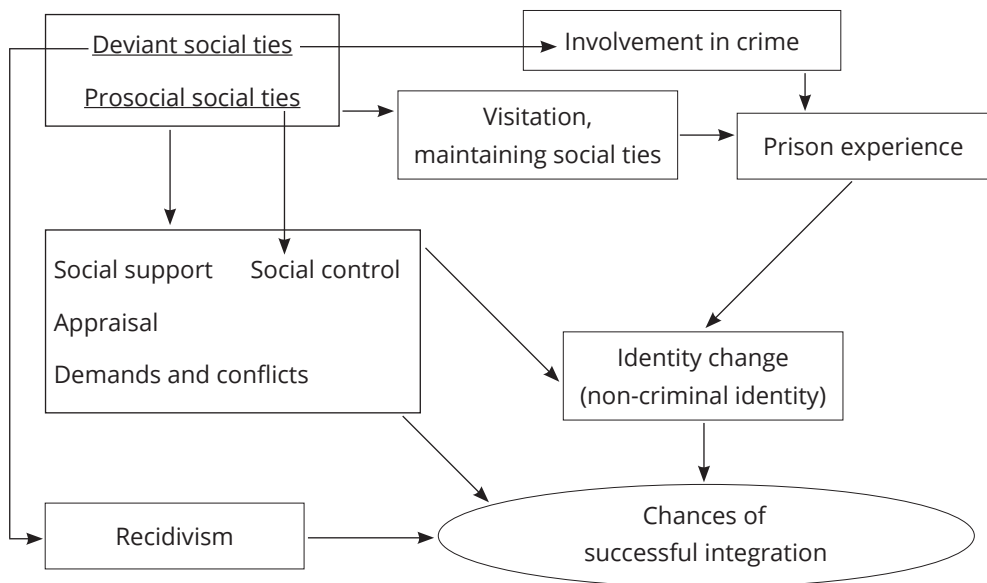
TÓTH Olga analyses the interviews from the aspect of risk factors leading to crime. Although the present study did not collect data systematically on this issue, there are a lot of references to such factors. As to the *family background*, 59% of the young men in our study can be considered to have had a problematic childhood family, most often they mention the lack of moral guidance, emotional support, parental control, or they had some family members, siblings, parents having been involved in criminal activities. There is not much information in the interviews on the *neighbourhood* or the environ-

ment, or only in the context of friends from there. Criminal *friendship networks* are very important, 69% of our respondents had friends or acquaintances who were convicted for a criminal offence. Also, a significant proportion of the offences were committed in groups, together with other people. When analysing their path to the prison, most prisoners mentioned that they were in a “bad company”. As to the *school and workplace*, a high number of interviews contain referrals to school conflicts, early school leaving, and school failures. 29% of our sample can be characterised by regular and/or excessive alcohol consumption, 35% by drug use and 16–16% by regular gambling or related addiction. Alcohol consumption is considered to be a normal part of life in Hungary, drug consumption was perceived to be more problematic by the interviewees themselves. *Low self-control and fits of passion* are important risk factors of violent group crimes, which were also mentioned in the interviews several times.

BIRÓ Emese provides a detailed analysis of the role of family relations. Her paper covers the role of close and more distant family members in getting into prison, maintaining contact with family while in prison and finally the role of family after release. Social support provided by the family is overviewed in the following domains: emotional, instrumental, informational support and appraisal, social control, and the demands and conflicts (negative aspects of ties).

Based on previous research, the role of interpersonal relations in the success or failure of reintegration are summarised in Figure 1.

Figure 1. The impact of ties outside prison on successful re-entry

The research participants considered the role of their families (family of origin and/or family of procreation) as a factor in their successful reintegration of paramount importance. They provided the most detailed information on various aspects of instrumental support received (in housing, finding a job, material support). Emotional support is mentioned in general terms or considered as self-evident. Informational support and appraisal seems to have lower significance. Negative aspects only emerge in few interviews. Social control exercised by family ties is prevalent indirectly, respondents mention self-control which is enhanced in an optimal situation by social ties. Not only social support received but also the intention to return it appears especially in cases where released prisoners work in order to contribute to living expenses, thus they have less motivation and time to spend time with "bad" friends. Most respondents emphasise the increased importance they attribute to their families and they claim trying to avoid situations that risk being together with them. This of course is typical of those with supportive family backgrounds. Prisoners whose partnership relations broke up while in prison or right after release and could not yet find a new partner are more at risk due to loneliness or boredom, which may easily lead to risk-taking or recidivism, thus in their case the support of friends and their family of origin would be even more important.

The paper by *ALBERT Fruzsina* on friendship is also based on the idea that support available through and characteristic (or the lack) of one's interpersonal network is a very important factor of successful reintegration or recidivism. Initially the role played by friends in a criminal carrier is analysed. The prison experience itself seems to act as a very serious test of former ties: the resulting re-evaluation of one's former relationships as weighted by the support they provide in times of trouble leaves a lot of prisoners with the feeling of loss and loneliness, and is a cause of their increased orientation toward their families. In the definition of friendship, reciprocity, support in times of trouble and trust become key elements at the expense of having a good time together. Prisons would provide plenty of time and opportunity for the formation of new friendship ties among inmates, which, on the one hand, provide support while in and often after the prison, but on the other hand, may enhance criminal careers. If new ties are formed, the homophily principle is just as much prevalent as in the "outside" world: similar friends are chosen, e.g. also first-time offender, works while in prison, from the same village, also married. However, prison norms (*Mind your own business! Be masculine!*) and the negative environment where paranoia is adaptive and trust levels are low hinder the formation of quality ties. People with limited family support are more inclined to form new ties in prison. Several people mention that the real quality of ties formed in prison will be tested after release from the penal institution. While in prison, most people plan not to get involved again with those who played a role in their getting into prison, or with those who turned

to be “false” friends, not providing support while in prison. Some people intentionally plan to form new friendship networks, which better suit their new (non-criminal) ego. This latter strategy is very important in forming a new, non-criminal identity and enhancing desistance from crime.

As maintaining “outside” relationships while in prison is significantly limited, it often leads to the weakening of even good quality friendship ties, as most people understandably focus on their closest family members: partners, children, parents. This weakens networks that could provide links to more diverse resources, which are of key importance after release e. g., when trying to find employment.

The paper by ALBERT Fruzsina and BIRÓ Emese on reintegration emphasises that although promoting reintegration is an important declared goal of the penitentiary system, it is not reflected in its everyday practice. As our research project focused on the subjective evaluation of the chances of reintegration, this section of the analysis mostly focused on those who participated in both waves of the study.

While in prison, the expectations for the period after release concentrated on the three main topics of employment, family, and housing. As one respondent put it: *“I would need a decent wife, a partner for life. I would need a stable place, a starting point. A flat. A good job and a healthy baby. That is what I wish for. A family, a flat and a good workplace.”* Prisoners consider employment to be crucial, that is why they often plan working abroad, or some further studies, e. g. finishing primary school, getting marketable vocational training, a driver’s licence or learning a foreign language. Most of them planned to accomplish these goals after release, but in reality most of these plans were not fulfilled at the time of the follow-up interview. A number of interviews contain quite unrealistic plans for the future, which are adaptive from the aspect of surviving in prison, but makes reintegration more difficult when people have to face their sharp contradiction with reality.

After release, a number of people mentioned problems, more difficulties than they previously expected. Several factors play a role in that: negative psychological effects of imprisonment, deteriorating economic situation after the crisis, broken partnership relations, jobs they finally did not get, etc. Fear and anxiety were often mentioned in the description of the period right after release, and that positive feedback from their environment (family, friends, neighbourhood, colleagues) helped a lot in coping with these.

A number of people mentioned that some kind of a substantial financial support when leaving the prison would be needed to start a new life: those without a supportive family background or friends who can provide housing and help in finding employment just cannot sustain themselves in the period while finding employment, so in fact are in a hopeless situation.

We tried to estimate the volume of successful reintegration in our sample. We considered reintegration at the time of the second interview successful, if in the major life domains they have an acceptable situation, e. g. have a job (we included illegal, but regularly paying employment as well), have acceptable, secure housing, have a partnership relation they considered as good or other supportive family or friendship ties, plus we included non-criminal identity, so we included only those who, at least at the time of the interview, considered that they would not get involved in any criminal activity in the future. Based on this, at least at that point in time, a couple of months after release, half of the former prisoners in our study can be called successfully reintegrated, regarding a quarter of them we can see a mixed success, while in case of another quarter reintegration can be called not successful. This picture is even more gloomy if we take into consideration that most probably we could reach again people from our original sample who were in better position from the aspect of reintegration.

Based on our results, we framed some policy suggestions:

- (Re)integration of prisoners into society is an important goal, and the practices of the institutional system should reflect this.
- It can be considered tragic that the overwhelming majority of released prisoners cannot rely on any kind of substantial institutional support in helping to solve their housing and employment, despite the fact that it is the best interest of society. Not providing any individualised formal support in securing housing and employment, the two most basic elements to sustain living and to avoid recidivism means that further crime-free life is almost without any chances for these people.
- The fact that the majority of former prisoners do not receive any institutional support or follow-up after release is a very negative phenomenon not only from the aspect of avoiding repeat offences, but also the system does not even have a minimal amount of information on these people.
- The results of our research also call attention to the dangers of imprisonment with respect to socializing people into a criminal career, thus a prison sentence should be avoided in all possible cases, especially in petty crimes.
- While analysing the interviews, resources available through one's interpersonal ties appear to be a crucial dimension not only regarding social support, that is, emotional, financial help, providing the most basic preconditions after release by securing housing and helping to find employment, but also from the aspect of sustaining/strengthening, or, less often, forming a non-criminal identity.
- Thus the penitentiary system should strive for trying to support the maintenance of interpersonal ties of prisoners during the often long years of their sentences, so as

to secure the satisfaction of their most basic needs after release, as at present, due to the very limited capacity of the institutional system, released prisoners return to a vacuum.

- It would be worth to systematically and individually map the network resources (social capital) of prisoners from the aspect of support in their reintegration but even prison life. It is an important task to help and ease the maintenance of existing interpersonal ties, but it would also be useful to provide support for prisoners in settling their family conflicts for example with the help of social workers, and to promote the formation of new ties, maybe friendships with people not involved in criminal activities, which may later provide emotional support as well as help in finding a job and housing, but also could play a major role in preserving or forming a non-criminal identity. In practical terms: we propose to increase the number of visits available, it would be useful to provide more opportunities for adults for family decision making conferences or visits involving family therapy when the probation officer or psychologist of the penitentiary institute can work on solving a problem together with the prisoner and his/her family members.
- Such programs and interventions could be realised with high efficiency at relatively low cost and would take significant burdens off the otherwise not too efficient employment centres or homeless services while successfully prevent recidivism.
- Although there is only a smaller overlap between first-time offenders and those spending their first prison sentence, still in this latter group the proportion of those who are not yet characterised by a stable criminal identity and who seem quite determined not to continue a criminal career after release is quite high. For this reason, it seems to be an efficient intervention to provide help in supporting this intention and their pro-social identity. It would be important to separate real first-time offenders from other prisoners in the penitentiary institutions as relationships formed in prison maybe crucial after release from the aspect of repeat offences as well.
- On the other hand, our research indicated that there are significant differences even in the group of those serving their first prison sentence, so it is worth to further differentiate even this group. In the long run it would be good to differentiate prisoners in the various regimes not only regarding their opportunities in prison but also spatially. Thus those with a (more) pro-social identity could be separated from those with a criminal identity, who brake the rules in the penitentiary institutes, too.

References

- Charmaz, K. (2006) *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage Publications.
- Kucsera, Cs. (2008) Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 18(3), 92–108.
- Sofaer, S. (1999) Qualitative methods: what are they and why use them? *Health Services Research*, 34(5), 1101–1118.

A szerzőkről

ALBERT FRUZZINA szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Szociológia tan-székének vezetője, főiskolai tanár, az MTA TK Szociológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a kapcsolathálózat elemzés, a nők helyzete, a társadalmi kirekesztés dimenziói.

BIRÓ EMESE szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Szociológia tan-székének adjunktusa. 2013–2015 között az MTA TK Szociológiai Intézet kutatója. Kutatási területe a kvalitatív módszerek, filmszociológia, társadalmi nemek, családszociológia.

GÁL LEVENTE szociológus, jelenleg a Türr István Képző és Kutató Intézet TÁMOP 5.2.10.-es kiemelt projekt területi koordinátora, 2013-tól 2015-ig a Békés Megyei Kormányhivatal Gyomaendrődi Járási Hivatal Járási Munkaügyi Kirendeltségének képzési koordinátora, munkaerő-piaci elemzője. Kutatási területe: új társadalmi kisebbségek gazdasági és társadalmi helyzete.

LAKI ILDIKÓ szociológus, a Homo Oecologicus Alapítvány munkatársa. Kutatási területe a fogyatékkal élő emberek társadalmi integrációja, a fogyatékosügy hazai és nemzetközi helyzete.

TÓTH OLGA 1977 óta az MTA TK Szociológiai Intézet munkatársa, jelenleg tudományos főmunkatárs. Fő kutatási területei: családszociológia, ifjúságszociológia, gender. 2010–2013 között magyarországi vezetője volt egy, a 14–18 éves fiatalok deviáns és bűnelkövető viselkedésével kapcsolatos, hat országra kiterjedő nemzetközi vizsgálatnak.

Az MTA TK Szociológia Intézetében készített kötet a **Szubjektív reszocializációs esélyek** című, 2011–2015 között zajló kutatás első eredményeit mutatja be.

A vizsgálat a magyarországi büntetés-végrehajtási intézményekben fogva tartottak reintegrációjának lehetőségeit kívánta megismerni abból a szemszögből, ahogy maguk a résztvevők látják.

A kutatás célja annak feltárása volt, hogy egy viszonylag homogén csoport, az első alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatal, rövid (maximum 3 évig terjedő) büntetési tételű férfiakkal saját véleményük alapján milyen esélyei és lehetőségei vannak a társadalomba való visszatérésre, milyen segítő és hátráltató tényezőket észlelnek.

A résztvevőkkel interjúkat készítettünk szabadulásuk előtt 3–6 hónappal és szabadulásukat követően körülbelül hat hónappal. Ezzel az utánkövetéses vizsgálattal megismerhetővé váltak a résztvevők várakozásainak és a ténylegesen megvalósuló élethelyzetüknek szubjektív értelmezési keretei.